

ISSN 2707-9147

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

Виходить 4 рази на рік
Засновано у 1998 році

ВИПУСК 105

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

УДК 316.42(043)
С54

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
№ 1543 від 09.05.2024 року.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька,
французька, болгарська, румунська.

З 2010 р. усі електронні версії видання передаються на зберігання
до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України
і представлені на порталі в інформаційному ресурсі «Наукова періодика України».

Збірник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного
забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Редакційна колегія: **Гордієнко Наталія Миколаївна**, доктор соціологічних наук, доцент (Запоріжжя); **Клименко Олена Юріївна**, доктор соціологічних наук, доцент (Київ); **Михайлич Олександр Володимирович**, кандидат соціологічних наук (Київ); **Позднякова-Кирбят'єва Елліна Геннадіївна**, доктор соціологічних наук, професор (Запоріжжя); **Сердюк Олексій Олександрович**, кандидат соціологічних наук, доцент (Харків); **Сорокіна Людмила Миколаївна**, кандидат соціологічних наук, доцент (Кам'янське); **Стадник Альона Георгіївна**, кандидат соціологічних наук, доцент (Київ); **Туленков Микола Васильович**, доктор соціологічних наук, професор (Київ); **Хомерікі Олена Андріївна**, доктор соціологічних наук, професор (Київ).

Іноземні члени редколегії: **Dlugosz Piotr**, доктор соціологічних наук, професор (Краков, Польща); **Greblikaite Jolita**, доктор соціологічних наук, доцент (Каунас, Литва); **Pileliene Lina**, кандидат соціологічних наук, професор (Каунас, Литва); **Tamulienė Vilma**, кандидат соціологічних наук, доцент (Вільнюс, Литва).

Головний редактор: **Зоська Яна Володимирівна**, доктор соціологічних наук, професор.

Ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
протокол № 6 від 26.02.2025 р.

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. (додаток 4) збірник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі соціальних наук (054 – Соціологія).

- Збірник наукових праць виходить 4 рази на рік.
- Робочі мови збірника: українська, англійська.
- Редакція матеріали не повертає. Статті до друку підписують за рекомендацією вченої ради Класичного приватного університету.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- При використанні матеріалів збірника посилання на «Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики» обов'язкове.
- Кожна стаття, направлена до збірника, повинна мати такі структурні елементи: індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки); тематичний розділ журналу; прізвище, ім'я та по-батькові автора (-ів) (не більше 3-х авторів), науковий ступінь, вчене звання, посада та місце роботи навчання) та назва статті; текст статті; список літератури; анотації та ключові слова двома мовами (мовою статті та англійською мовою). Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та оформлюється з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Обсяг анотації – 1800 знаків без пробілів (250–300 слів), кількість ключових слів – мінімум 5 слів. Обсяг статті – не менше 8 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список літератури.
- Реквізити для оплати публікації будуть надіслані авторові на електронну пошту після схвалення рукопису редколегією.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

<i>О. С. Зубченко</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ ЗАПОРІЖЖЯ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ.....	8
<i>С. Т. Ісмаїлов</i> ІГРОВІ СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ФЕНОМЕН В СУСПІЛЬСТВІ: СОЦІОКУЛЬТУРНА ДИНАМІКА В ІГРОВИХ СПІЛЬНОТАХ.....	20
<i>С. А. Мороз, В. М. Мороз, О. Д. Шанідзе</i> ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ ТА ГЕНДЕРНА НЕРІВНІСТЬ: РОЗВИТОК ТА УТОЧНЕННЯ КАТЕГОРІАЛЬНОГО ЗМІСТУ ДЕФІНІЦІЙ.....	34
<i>Yu. V. Romanenko</i> TOXIC SOCIAL COMMUNICATIONS: THE PROBLEM OF IDENTIFYING SIGNS AND CONSTRUCTING TYPOLOGIES.....	48
<i>О. А. Третьяк</i> АРХЕТИПИ В ПОРТРЕТУВАННІ ЮДЕЇВ У НАЦИСТСЬКІЙ КІНОПРОПАГАНДІ (НА ПРИКЛАДІ ФІЛЬМУ «ВІЧНИЙ ЮДЕЙ»).....	57
<i>О. М. Шеломовська</i> АКТИВНІСТЬ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ: ПОВЕДІНКОВІ ПАТЕРНИ ВЗАЄМОДІЇ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЇ.....	67

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

- А. О. Бессараб, П. М. Погудіна, К. С. Сіренко*
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА УКРАЇНСЬКИХ
ДІТЕЙ, ЯКІ ВИЇХАЛИ ДО НІМЕЧЧИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....77
- А. В. Зінюк, М. О. Макеев*
МІСЦЕ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПІСЕНЬ
У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
В УМОВАХ ВІЙНИ.....86
- А. С. Лобанова, В. В. Каритка*
ПУБЛІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ
ЯК СКЛАДОВА КРИЗОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ:
КЕЙСИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....92
- О. С. Проценко*
СТРАТЕГІЇ БЕЗПЕКОВОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ
В УМОВАХ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ.....109
- С. В. Тимошук, С. І. Попович, Л. Я. Кім*
ПРАЦІВНИК ЯК СУБ'ЄКТ У ФОРМУВАННІ
БЕЗПЕЧНОГО ПРОФЕСІЙНОГО ПРОСТОРУ.....117

РЕФЕРАТИВНІ ОГЛЯДИ

- С. Л. Катаєв, Я. В. Зоська, Ф. С. Хрустальов*
ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ
В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІОЛОГІЇ.....126

CONTENTS

CURRENT PROBLEMS OF SPECIAL AND BRANCH SOCIOLOGY

Zubchenko O. S.

TRANSFORMATION OF THE URBAN SPACE OF ZAPORIZHZHIA DURING THE FULL-SCALE RUSSIAN INVASION.....	8
---	---

Ismailov S. T.

GAMING SOCIAL COMMUNICATIONS AS A SOCIETAL PHENOMENON: SOCIOCULTURAL DYNAMICS IN GAMING COMMUNITIES.....	20
--	----

Moroz S. A., Moroz V. M., Shanidze O. D.

GENDER EQUALITY AND GENDER INEQUALITY: DEVELOPMENT AND CLARIFICATION OF THE CATEGORICAL CONTENT OF DEFINITIONS	34
--	----

Yu. V. Romanenko

TOXIC SOCIAL COMMUNICATIONS: THE PROBLEM OF IDENTIFYING SIGNS AND CONSTRUCTING TYPOLOGIES.....	48
--	----

Tretiak O. A.

ARCHETYPES IN THE PORTRAIT OF JEWS IN NAZI FILM PROPAGANDA (USING THE EXAMPLE OF THE FILM “THE ETERNAL JEW”).....	57
---	----

Shelomovska O. M.

SOCIAL NETWORK ACTIVITY: BEHAVIORAL PATTERNS OF INTERACTION AND IDENTIFICATION	67
---	----

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY

<i>Bessarab A. O., Pogudina P. M., Sirenko K. S.</i> SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR UKRAINIAN CHILDREN WHO MOVED TO GERMANY DURING THE WAR.....	77
<i>Ziniuk A. V., Makeyev M. O.</i> THE ROLE OF CONTEMPORARY UKRAINIAN SONGS IN SHAPING NATIONAL IDENTITY DURING THE WAR.....	86
<i>Lobanova A. S., Karytka V. V.</i> PUBLIC COMMUNICATIONS AS A COMPONENT OF CRISIS MANAGEMENT: CASES OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....	92
<i>Protsenko O. S.</i> STRATEGIES FOR THE SAFE BEHAVIOR OF YOUNG PEOPLE UNDER MARTIAL LAW.....	109
<i>Tymoshuk S. V., Popovych S. I., Kit L. Ya.</i> THE EMPLOYEE AS A SUBJECT IN THE FORMATION OF A SAFE PROFESSIONAL SPACE.....	117

ABSTRACT REVIEWS

<i>Kataiev S. L., Zoska Ya. V., Khrustalov F. S.</i> PROBLEMATISATION OF THE SOCIAL CONSEQUENCES OF THE WAR IN UKRAINIAN SOCIOLOGY.....	126
---	-----

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

УДК 316.4.063

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.105.1>

О. С. ЗУБЧЕНКО

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціології
Маріупольський державний університет

ТРАНСФОРМАЦІЯ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ ЗАПОРІЖЖЯ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ

Статтю присвячено актуальним питанням виникнення нових ліній розмежувань у фізичному та символічному просторах прифронтового міста. Спираючись на теоретичні напрацювання провідних західних дослідників (Х.Арендт, К.Лінч, М.Серто, А.Лефевр, П.Бурд'є), автор виокремлює три аспекти міського простору: поле взаємодії соціальних акторів; порядок вибудови символічних позицій; місце розташування певних фізичних об'єктів та локацій. Із допомогою методів включеного спостереження, контент-аналізу та візуальної соціології, доведено, що хоча Запоріжжя і не зазнало окупації, критичних руйнувань інфраструктури та житла, проте у його соціальному просторі після початку повномасштабної російської агресії відбулися кардинальні зміни. Зафіксовано виникнення нових, екстремальних практик соціальних взаємодій, які поступово інституціоналізуються та додають життєстійкості місцевій спільноті. Також констатується співіснування двох соціальних просторів – активістського та обивательського, що відрізняються за системою цінностей та спрямуванням діяльності.

Робиться висновок, що захисною реакцією громадян на російську агресію стає творення ситуативних волонтерських спільнот, які переважно орієнтовано на оборону міста. Дослідник доводить, що новим критерієм сегментування міського простору стає рівень безпеки як у фізичному, так і у хронологічному вимірах. Люди генерують нові стратегії присвоєння соціального простору, переміщення по місту та реагування на сигнали тривоги.

Підкреслюється, що при соціальних катаклізмах час перестає бути константною величиною. Він прискорюється на початку трагічних подій, уповільнюється через їхнє оповільнювання та ділиться на неоднакові відрізки, кожен з яких сповнено окремого, символічного значення. Також у статті наголошується на змінах у сприйнятті окремих міських локацій. Колишні місця радості та відпочинку нині асоціюються із спротивом та болем.

При цьому відірваність Запоріжжя від довоєнного життя особливо гостро відчувається у «не-місяях» – особливих, транзитних просторах без ідентичності та історії.

Ключові слова: соціальний простір, соціальний час, культурні символи, «не-місяця», просторова історія.

Постановка проблеми. Повномасштабне російське вторгнення у лютому 2022 р. призвело до виникнення нових ліній розмежувань у фізичному та символічному просторі нашої держави – між тилом і фронтом, вільними та окупованими територіями, умовно безпечними та небезпечними для життя регіонами тощо. Особливої динамічності ці процеси набули на Півдні України, значна частина якого опинилася в окупації вже у перші дні війни. Через велику перевагу агресорів у живій силі та техніці лінія фронту в Запорізькій області, на жаль, рухалася дуже швидко.

На початку березня 2022 р. ворожі війська досягли с. Кам'янське на трасі Запоріжжя – Василівка, зав'язали бої поблизу м. Орхів та м. Гуляйполе. Виникла реальна загроза захоплення обласного центру. Це могло мати важкі наслідки для всього ходу російсько-української війни як через стратегічні (передумови для руху ворога у центральні області України та вплив на хід перемовин у Стамбулі), так і соціокультурні (захоплення великого промислового центру та одного із важливих символів України) чинники.

Попри всі ці події, життя у місті за тридцять кілометрів від лінії розмежування триває. Н. Гапон відзначає кілька його аспектів: креативність, прагнення змінити власний життєвий світ за прагненням серця (масовий потік добровольців до лав ЗСУ); простір концентрації історичної пам'яті, яка надихає на боротьбу за свободу; розвиток соціальних перспектив та платформа для розвитку громадянського суспільства (потужний волонтерський рух на підтримку Української армії та укріплення оборони міста) [6, с. 47].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вивчення трансформації міських просторів під час екстремальних соціальних ситуацій зробили Х. Арндт (публічний простір як місце презентації себе іншим – повсталій проти несправедливості Майдан) [1], А. Лефевр (вулиця як театр спонтанності) [18], П. Бурд'є (ресурси, агенти та комунікаційні зв'язки як концентрація міського простору) [4], М. Фуко (вимушене звуження свободи простору) [16], М. Блок (повсякденні культурні смисли – від їжаків на дорогах до военторгів замість гламурних кав'ярень) [3], К. Лінч (ментальні карти міста як спосіб спільного сприйняття соціальної реальності) [19] та М. Серто (місто як ансамбль повсякденних просторових практик пересування) [20].

Серед вітчизняних дослідників варто згадати роздуми про міський простір М. Карповця [9], аналіз семантики міста Н. Міхно [12], дослідження міських ландшафтів Г. Фесенка [15], соціальні експерименти із звільнення «окупованого» простору В. Полюги [13], дослідження

проблем декомунізації міської топоніміки [5], аналіз екзистенційних вимірів міста в умовах війни [12] тощо. Значну увагу також ми приділили використанню методів емпіричного дослідження, зокрема, включеного спостереження (із початку Великої війни автор постійно знаходиться у м.Запоріжжя), контент-аналізу матеріалів із відкритих джерел, а також аналізу візуальних даних загального доступу.

Загалом, проблема руйнації міського простору набуває загальнонаціонального звучання. Харків, Суми, Миколаїв, Павлоград та Запоріжжя, що опинилися на другій лінії фронту, зазнають постійних ракетних, артилерійських та дронівих обстрілів. Сотні городян загинули та отримали поранення, тисячі житлових будинків, адміністративних споруд, промислових підприємств, громадських закладів зруйновані або пошкоджені. Десятки тисяч мешканців поїхали за кордон або до інших регіонів України, натомість новими харків'янами, сумчанами та запоріжцями стали наші співвітчизники із тимчасово окупованих територій. Разом з цим ці трагічні події поки що не знайшли належного наукового осмислення. Все це зумовлює як теоретичну, так і практичну актуальність теми нашого дослідження та визначає його **мету** – встановити основні вектори трансформації міського простору прифронтових міст у 2022-2025 роках на прикладі м. Запоріжжя.

Виклад основного матеріалу. У соціально-гуманітарних науках немає єдиного визначення поняття «міський простір», а як синоніми часто вживаються терміни «публічний простір», «громадський простір» та «суспільний простір». З точки зору соціології можна виокремити три аспекти міського простору: поле взаємодії соціальних акторів; порядок вибудови символічних позицій; місце розташування певних фізичних об'єктів та локацій.

Соціальний простір, з одного боку, конструюється соціальною реальністю, а з іншого – сам бере активну участь у її творенні [7, с.63]. Перші дні війни приносять до Запоріжжя абсолютно нові, екстремальні практики соціальних взаємодій – реагування на повітряні тривоги, пошук та облаштування укриттів, збір тривожних валізок для евакуації, квести у пошуках бензину, харчів та валюти. Кілька тижнів у місті співіснують два соціальних простори: в одному – вирує паніка, майже ніхто не виходить на роботу, а черги кремезних чоловіків штурмують евакуаційні потяги; в іншому – будують блокпости, перекривають дороги протитанковими їжаками, готують харчі, збирають одяг і тактичне спорядження для українських захисників та наповнюють піском десятки тисяч мішків в імпровізованих кар'єрах.

За таких умов актуальні роздуми Х.Арендт про природу соціального простору, де взаємодія людей обумовлена не лише їхніми формальними соціальними статусами, але в першу чергу – системою цінностей, що дозволяє «впізнавати» та правильно інтерпретувати дії одне одного [1, с. 76-77]. Автору цих строк довелося розливати «бандеро-смузі» разом із школяркою, пенсіонеркою, барменом, інженером

металургійного підприємства та IT-шником і копати пісок у ланці із професором, водієм маршрутки та власником мережі аптек.

Очевидно, що у часи суспільних потрясінь перед людиною, як ніколи гостро, стоїть дилема – залишатися у власному, тілесному просторі (бульбашка, де я не хочу чути поганих новин та бачити, що за вікном війна), обмежитися життям у приватності (таку стратегію обирало багато наших земляків в окупації, наївно вважаючи, що двері їхньої оселі збережуть від російських загарбників) або вийти у публічний простір, на очі інших, задекларувати свою належність до спільноти, що формується у ньому, через символи, цінності та практичні дії.

У свою чергу вихід до публічного простору зумовлює формування нових соціальних спільнот – як реальних, так і віртуальних. Одним із цифрових інструментів цього процесу став телеграм-чат «Волонтеры. Это Запорожье» (понад 160 тис. підписників). Вже із четвертого дня великого нападу росії чат став виконувати декілька важливих функцій – інформаційну (поширення новин про життя міста), комунікативну (обмін даними про потреби оборонців Запоріжжя), координуючу («переключка», хто і чим може допомогти), мобілізаційну (збір та координація добровольців) та емоційно-релаксаційну (можливість долучитися до корисної справи, зняти стрес та нервовість, відчувати причетність до соціальної спільноти).

Завдяки цьому швидко утворюються ситуативні групи для виконання актуальних завдань – розвантаження машин із гуманітарним вантажем, спорудження блокпосту на східних околицях Запоріжжя, доставки пустих мішків для піщаного кар'єра у Південному мікрорайоні тощо. Такі швидкоплинні спільноти стали прикладом як соціального навчання (адже більшість ніколи раніше не займалися волонтерством), так і горизонтальної самоорганізації (функціональний і територіальний розподіл обов'язків, складання графіків роботи, взаємодія з органами влади, військовими частинами, добровольчими формуваннями).

Згодом такі об'єднання розпадалися, адже по мірі нормалізації ситуації та «оповсякденювання» війни люди поверталися до звичного життя, або набували усталених інституційних зв'язків. Поруч із свідомими самоорганізаційними процесами зустрічаються і прояви масової афективної поведінки – завалення мотлохом стадіонів, футбольних полів, галявин та інших відкритих просторів (щоб ускладнити висадку ворожого десанту); світломаскування у традиціях Другої світової війни та полювання на сусідів, що забули закрити штори; пошуки міток на асфальті та будівлях, що начебто наводять ракети; сприйняття чужих та незнайомих людей як російських шпигунів тощо.

Не можна не згадати і процеси горизонтальної мобільності у Запоріжжі, адже з початку повномасштабного вторгнення до міста прибуло понад 275 тис. внутрішньо переміщених осіб (39% довоєнного населення). Ми маємо справи із двома різними групами ВПО:

жителями області (з окупації та небезпечних територій у зоні бойових дій), які завжди мали тісні соціальні та господарські контакти із обласним центром і часто бували тут (53%), а також «новими запоріжцями», серед яких були як колишні жителі Маріуполя, Волновахи та інших населених пунктів урбанізованого Півдня Донеччини (11%), так і вихідці із сільської місцевості та маленьких містечок Херсонщини (36%).

У той же час точна кількість жителів міста, які виїхали за кордон або до інших регіонів України, невідома. Деякі експерти висловлюють думку, що вона приблизно дорівнює кількості прибулих біженців [2]. Вимушена міграція із обласного центру відбувалася у кілька хвиль: лютий – квітень 2022 р., осінь 2022 р. (масовані обстріли із комплексів С-300) та з осені 2024 р. (після початку застосування ворогом керованих авіабомб).

Разом із соціальною структуризацією велике значення для вивчення міського простору в епоху потужних історичних потрясінь мають культурні символи, що позначають та артикулюють позиції соціальних акторів. М.Карповець відзначає, що «просторове розміщення людського буття має горизонтальний характер, а розташування світу міста – вертикальний, де місто наче «нависає» над людиною своєю ієрархічною будовою [9, с. 79]. Одним із елементів цієї будови може бути різна подієва насиченість життя в центрі та на периферії.

Довоєнне Запоріжжя мало типовий для багатьох пострадянських міст просторовий розподіл – діловий центр (головний проспект, Вознесенівський, Олександрівський та лівобережна частина Дніпровського району), спальні райони (Космос, Піски, Бородинський, Хортицький, Осипенківський, Шевченківський мікрорайони), промислова зона (Заводський район), великі масиви приватного сектору (сел. Зелений Яр, Першотравневе, Південне, Запоріжжя-Ліве, Верхня Хортиця, Карантинка, Мокрянка тощо). Центр міста – пл. Фестивальна, Жовтнева (нині Майдан Героїв) та бул. Шевченка – традиційно були осередком як масових культурно-розважальних заходів, так і революційних подій 2013–2014 років, протестних акцій та військових парадів. Спостерігалися спроби розширити подієвий простір від головного проспекту (святування Дня міста на Набережній магістралі та каскаді «Веселка»). Час від часу влада навіть намагалася переносити центральні міські події у більш віддалені локації (парк «Дубовий гай» у Олександрівському або парк Клімова у Шевченківському районах), але не досягла у цьому значних успіхів.

Після 24 лютого через зміну ціннісних орієнтирів та інформаційного порядку денного такий розподіл втратив свою актуальність. Тут доречно згадати, як М. Серто аналізував тактики присвоєння громадянами соціального простору, його розподіл на місця, де можна працювати, гуляти, куди варто повести гостей тощо. Кожен з нас пише свою просторову історію, у якій поєднуються реальні події, їхні суб'єктивні інтерпретації, спогади, передчуття та різні асоціації [20, р.121].

У наш час пріоритетом цих історій стає безпека, адже лише за перший рік великої війни було зафіксовано понад 400 обстрілів обласного центру [8]. Надалі кількість ракетних, дронівих та авіаційних ударів збільшується майже у геометричній прогресії. Зокрема, протягом шести годин, в ніч з 22 до 23 січня 2025 року ворог п'ять разів вдарив по місту п'ятьма шахедками та чотирма балістичними ракетами, спричинивши величезні руйнування житлової, соціальної та енергетичної інфраструктури у Шевченківському районі.

За таких умов одним із імперативів соціальної поведінки стає прагнення сформувати ментальні карти «безпеки» та «небезпеки», про які писав К. Лінч [19, р. 174], і за можливості перебратися подалі від місць потенційних прильотів. Щоб не полегшувати ворогові корегування та розвідку, офіційні джерела рідко називають адреси влучання російського залізничця та не роблять у публічному доступі відповідних просторових узагальнень. Це однак не заважає «сарафанному радіо» вже за кілька хвилин після вибухів знати точні місця влучань.

Загалом, понад половину ударів противника (які було територіально ідентифіковано) прийшлося на найбільший у місті за територією та чисельністю населення Шевченківський район. Це може бути пов'язане як із розташуванням потужних підприємств військово-промислового комплексу, які щільно оточені житловим сектором, так і великими розмірами промислової зони, наявності великої кількості складів, господарчих споруд, садівничих товариств та кар'єрів, де за хворою фантазією агресорів можуть розміщуватися українські солдати і військова техніка.

29 липня та 9 серпня 2023 р. у вечірній час агресори нанесли удари по місцях масового скупчення людей поблизу місцевого ринку та біля зупинки громадського транспорту, внаслідок чого п'ятеро осіб загинуло та близько десятка було поранено. Проте найбільш небезпечним простором для проживання та пересування стає територія навколо заводу «Мотор-січ», яку щонайменше десять разів атакували ракетами, керованими авіабомбами та «шахедками». Найбільш тяжкі наслідки мали ворожі бомбардування 6 грудня 2024 р. (влучання в авторемонтний комплекс, 10 загиблих, 8 із яких заживо згоріли в авто) та 8 січня 2025 р. (приліт по центральній прохідній підприємства у момент закінчення робочої зміни, 15 загиблих, понад 100 поранених).

Значних руйнувань зазнали Вознесенівський і Олександрівський райони, оскільки для ворога важливим було максимально спустошити центр міста. Росіяни завдають ударів по житлових будинках на вул. Олександрівській, Сталеварів, Незалежної України, Я.Новицького та пр. Соборному, внаслідок чого загинуло майже сорок людей, влітку 2023 р. знищують популярний готель на Набережній магістралі, а у листопаді – грудні 2024 р. спрямовують балістичні ракети і бомби на офтальмологічну клініку та гіпермаркет «Епіцентр». Внаслідок цього із середмістя виїжджає значна частина населення, закриваються

торговельні заклади, згортається дрібний бізнес. У той же час змінюється призначення та емоційне забарвлення міських локацій, зокрема, відновлений будинок про пр. Соборному, 153, що був центром розваг та гламурного життя, перетворюється на місце болі та смутку. Новими смислами сповнюються і рекламні месиджи на понівечених та забитих ДСП вікнах магазинів – «Ми працюємо», «Все буде Україна», «кафе для незламних» тощо.

Досить небезпечним для життя стає і район Дніпровської гідроелектростанції, найбільш масштабні прильоти по якій відбуваються у грудні 2022 р. та березні 2024 р. та призводять до повного руйнування енергетичного обладнання і пошкодження десятків навколишніх багатоповерхівок. Трагічною сторінкою в історії району став ракетний удар по багатоповерхівці у віддаленому Осипенківському мікрорайоні, коли 19 людей загинули, 70 – отримали поранення, а 150 наших земляків лишилися без даху над головою. «Тут багато переселенців було, тому що найспокійніший район у місті... Всі думали, що сюди ніколи не прилетить», – відзначали місцеві мешканці [11]. Сумним проявом того, що у Запоріжжі не залишилося місця, недосяжного для ворожої авіації, стало скидання КАБів на крайню західну точку міста – сел. Верхня Хортиця.

Історія масованих ворожих атак на Комунарський район розпочинається із жахливого обстрілу гуманітарної колони, коли загинуло 32 та отримали поранення 118 людей. Символічно, що акт геноциду росіяни вчинили 30 вересня 2022 р. – у день офіційного оголошення про анексію тимчасово окупованих територій Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей. Загалом, знаходячись на південно-східній околиці міста, найближче до зони активних бойових дій, район став однією із перших цілей для російських авіабомб, а останнім часом – і ударних БПЛА, які ворог все частіше запускає із тимчасово окупованої частини Запорізького регіону. По мірі зростання інтенсивності застосування КАБів, став сильно страждати і житловий сектор, де лише за два осінні місяці 2024 р. загинуло 12 людей.

Загалом, станом на січень 2025 р. великих людських жертв від ворожих ударів не було лише у Хортицькому та у житловій забудові Заводського району, хоча регулярні влучання бувають і по цих територіях. Це можна пояснити виключно щасливим збігом обставин, адже засоби вогневого ураження, які наявні у агресора, покривають всю територію України. Саме тому поділяти Запоріжжя на безпечні та небезпечні зони можна лише умовно, головним чином, враховуючи ризики наземної окупації та досяжності артилерії у разі просування окупаційних військ.

Зовсім по-іншому виглядає часовий вимір безпеки. З одного боку, абсолютна більшість ворожих атак припадає на темний період доби – з 22.00 до 06.00, але з іншого – протягом трьох років великої війни час нанесення ударів суттєво змінювався, залежно від терористичних

намірів ворога і типа озброєння. Зокрема, із серпня 2022 до середини 2023 р. обласний центр активно атакували із пересувних зенітно-ракетних комплексів С-300 із окупованої території Запорізької області у «годину бика» – з 1 до 3 ночі. Це було пов'язано із прагненням ворога уникнути відповіді нашої далекобійної артилерії та дронів, а також максимального налякати людей, зламати волю до спротиву. Людський страх набуває екзистенційного наповнення, а по соціальних мережах гуляє вислів «вдень ми живемо, а щоночі нас вбивають». Межі власної оселі, що колись здавалася фортецею, звужуються до умовно безпечних ванни та коридору, де вчать уроки, вечеряють та тривожно засинають.

Проте вже із зими 2023 р. небезпечними стають не лише ночі, але й дні. Із самого ранку рашисти наносять удари по промислових підприємствах, об'єктах транспорту та енергетики, а із осені 2023 р. вже застосовують ракетно-авіаційне озброєння у розпал робочого дня, апофеозом чого стають трагічні події у грудні 2024 – січні 2025 рр. Лише на третьому році війни влада розпочинає встановлювати бетонні укриття у громадських місцях.

На окрему увагу заслуговують зміни у сприйнятті міського простору як сукупності певних локацій. Вже у перші дні повномасштабної війни центральний проспект міста заповнюють численні біг-борди, сіті-лайти і розтяжки «Русский корабль иди на...», «Запоріжжя – це Україна!», «Z – новая свастика нового фашизма», «Русский солдат, сдавайся в плен». Разом із символічним змінюється і фізичний простір, який заповнюють блокпости, їжаки, барикади, а деякі дороги навіть перекриваються бетонними блоками. Пересування по місту, особливо для вантажних авто і габаритної техніки, суттєво ускладнюється.

До боїв також готують адміністративні споруди та об'єкти соціальної сфери: листами заліза наглухо закривають операційні у лікарнях, барикадують вікна мішками з піском, посилюють огорожі колючим дротом, роблять написи «ЛЮДИ», «ДІТИ», «Об'єкт культурної спадщини ЮНЕСКО» тощо. Нового наповнення набувають знакові та добре знайомі містянам простори: бул. Шевченка, який раніше асоціювався із прогулянками, фонтанами та концертами, нині перетворено на місця пам'яті із фотопризмами наших полеглих героїв, а на пл. Свободи, де раніше стояв пам'ятник Ф.Дзержинському, утворився імпровізований меморіал загиблим захисникам. Натомість нова локація відпочинку, яка перед війною розвивалася у Старому місті, після ураження ворожою ракетою торговельного центру «Аврора» стоїть пустою. Місцем скорботи і страху стають прохідні заводу «Моторсін», що колись символізували індустріальну велич Запоріжжя.

Особливе враження у перші дні «повномасштабки» справляє порожнеча у місті. За А.Лефевром, вулиця вириває людей із стану ізоляції, постає як спонтанний театр, місце ігор без чітких правил і цікавих зустрічей [18, р. 43]. У мирний час ці функції виконують «треті місця» – паби, кав'ярні, книгарні, громадські заклади. Із початком війни

осередками збору активних людей стають волонтерські центри, точки із розливу «бандеро-смузи», військкомати, підрозділи територіальної оборони та ДФТГ, місця зведення блокпостів та стихійні піщані кар'єри.

Поруч з ними, як у гідденсівському локалі, виникає інший світ, де з полиць магазинів змітають цукор та сіль, спустошують банкомати та вигадують тисячу і один спосіб сховатися від ТЦК. Пам'ять про ці два світи неодмінно лишилась у символічному просторі, адже ««все, що людина говорить чи пише, все, що вона виготовляє, до чого вона доторкається, може і повинно давати про неї знання» [3, с.64]. Але така пам'ять є різною: про перших нагадують бетонні споруди для ближнього бою та протитанкові їжаки, численні добрі справи для солдатів ЗСУ і вимушених переселенців та все нові і нові меморіальні дошки, а ось на згадку про других лишилось принизливе слово «ухилянт» та відповідні кримінальні провадження. Разом з тим цей аспект життя також обов'язкове має привернути увагу соціологів як зразок альтернативних, не героїчних, і не комбатантських соціальних практик.

Не можна не згадати і про особливу роль «не-місць» у просторовий архітектоніці. Це фізичні простори без ідентичності та історії, які не набувають власного антропологічного значення, поле транзиту, споживання і невизначеності, де відвідувачі залишаються анонімними та можуть більше ніколи в житті не зустрітися. До цієї категорії М. Оже включає автомагістралі, готелі, аеропорти, автостанції та залізничні вокзали, станції метро та великі торговельні центри [17]. Сьогодні з ними переважно асоціюється травматичний досвід – пустота, забиті фанерою вікна та двері, годинники, що зупинилися назавжди. Тут немає наших особистих біографій, явищ та предметів, що пов'язані лише з однією долею, натомість все сповнене колективними спогадами про колишнє мирне життя, гуляння, веселощі, близьких людей, які вже не поруч.

Типовим прикладом «не-місця» є траса Харків-Сімферополь, яка хоча і втратила свій кінцевий пункт ще у 2014 році, проте традиційно була для запоріжців шляхом до моря, простором радощі та передчуття відпочинку. Нині вона сповнена зовсім інших змістів – протитанкових їжаків, військових корчів, зафарбованих дорожніх вказівників та відчуття екзистенційності. Саме тут для біженців із блокадного Маріуполя та окупованого Півдня України пролягав вододіл між концтабором та свободою. І сьогодні блокпости на оріхівсько-симферопольській розвилці немов би позначають межу між відносно безпечним великим містом та «сірою зоною».

У ході нашого дослідження ми дійшли таких **висновків**. По-перше, незважаючи на те, що Запоріжжя не зазнало окупації, критичних руйнувань інфраструктури та житла, у соціальному просторі міста після початку повномасштабної російської агресії відбулися суттєві зміни. Вони розгорталися по кількох напрямках: склад і соціальна структура населення (частина місцевих жителів евакуювалися, натомість приїхали люди із захоплених та прифронтових територій),

кілька вимірів соціальної активності (повсякденна та волонтерська), нові чинники диференціації просторових локацій (загальний рівень безпеки, загроза сухопутної окупації, потрапляння до зони ураження різних озброєнь та навіть частота і тривалість відключень електроенергії). На тлі цього виникають екстремальні соціальні практики, що згодом інституціоналізуються, перетворюються на звичні, породжують нові форми взаємодії, та незважаючи на всі жахи війни, додають життєстійкості місцевій спільноті.

По-друге, всі ці нові інституційні зв'язки було проаналізовано нами у трьох аспектах: як вимушено-добровільна, постійна або тимчасова зміна своїх соціально-статусних позицій (коли ворог стоїть на порозі рідної оселі, корисніше розливати запалювальні суміші, аніж елітні коктейлі), символічне наповнення життя у різних районах (від жарту мирних часів «На Бабурке все придурки», до усвідомлення того, що нині значення має вже не вартість нерухомості та розвиненість інфраструктури, а кількість обстрілів та наявність доступних укриттів), зміна сприйняття різних міських об'єктів та фізичних локацій (як наслідок руйнувань, загибелі людей, увічнення пам'яті про трагічні та героїчні події).

По-третє, у період війни трансформацій зазнає соціальний час. Символічною межею між «до» та «після» стає перша повітряна тривога, яка лунає в обласному центрі о 4 ранку 24.02.2022. Проте вже за кілька тижнів городяни майже не звертають увагу на звуки сирен, сприймаючи їх як фоніві. Виникає дилема – продовжувати звичайне життя і трудову активність чи перебувати в укритті? Дискусії про закриті державні установи, спортивні секції та банки і постійно працюючі супермаркети із великою кількістю відвідувачів, що регулярно спалахують у місті, відображають різне ставлення до часу як ресурсу (можливість заробити) та простору повноцінної соціальної активності (краще зробити щось корисне, аніж сидіти у підвалі). Водночас після прильотів перших авіабомб та значної кількості жертв у громадських місцях, у ЗМІ активно лунають звинувачення на адресу міської влади, яка втратила час на розвиток мережі укриттів. Окрім того, у соціальних катаклізмах час не є константною величиною. Він може прискорюватися на початку певних подій, уповільнюватися через їхнє оповсякденювання та ділитися на неоднакові відрізки.

Серед перспектив подальших досліджень у цьому напрямку можна назвати аналіз змін соціальної структури населення прифронтових, а згодом – і деокупованих українських міст на методологічних засадах теорії соціального поля П. Бурд'є.

Список використаної літератури

1. Арендт Х. *Vita activa, или О деятельной жизни*. Пер. с нем. и англ. В. В. Библихина. Санкт-Петербург: Алетей, 2000. 437 с.*
2. Бадюк О., Щетиніна Ю, «Дуже невтішні тенденції»: чому українські біженці залишаються за кордоном. *Радіо Свобода*, 05.11.2024. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-yak-povertaty-meshkantsiv-pivdnya-z-zakordonu/33188674.html>, дата звернення 30.01.2025
3. Блок М. Апологія історії або ремесло історика. Переклад з фр. М. Марченко. Київ: Лаурус, 2018. 144 с.
4. Бурдье П., Вакан Л. Рефлексивна соціологія. Частина II: Чиказький воркшоп. Пер. з англ. А. Рябчук. Київ: Медуза, 2015. 224 с.
5. Водотика С., Савенок Л. Миський простір: декомунізація і проблеми історичної пам'яті. *Місто: історія, культура, суспільство*. 2017. № 1. С. 119-133.
6. Гапон Н. Проблема гуманізації соціального простору міста: соціально-філософський аспект. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2016. Вип. 18. С. 46-52.
7. Жулькевська О.В., Грищенко М.В. Суспільний простір міста як об'єкт соціологічного вивчення та емпіричний референт соціальних змін. *Соціологічні студії*. 2012. № 1. С. 61-66.
8. Запорізькі поліцейські презентували фотопроєкт «Запоріжжя. Війна в об'єктиві», 25.02.2023. Режим доступу: <https://zp.npu.gov.ua/news/zaporizki-politseiski-prezentuvaly-fotoproiekt-zaporizhzhia-viina-v-obiektivі>, дата звернення 30.01.2025
9. Карповець М. Місто як світ людського буття: монографія. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. 258 с.
10. Міхно Н. К. Місто як культурний текст: особливості семантики та синтагматики міського простору: монографія. Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+». 2020. 423 с.
11. Ніколаєва Н., Ужвак П. Я думаю про те, що зробили з моїм будинком росіяни. Важливі історії, 11.10.2022. Режим доступу: <https://stories.media/stories/2022/10/11/ya-dumayu-o-tom-chto-sdelali-s-moim-domom-russkie/>, дата звернення 30.01.2025
12. Паньків О. Місто та війна: екзистенційний вимір. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. Вип. 49. С. 99-104. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.49.12>
13. Полюга В. Феномен міського публічного простору (одна вулиця, два дні, місто-мільйонник: досвід соціального експерименту в м. Одеса). *Соціологічні студії*. 2016. № 2. С. 52-55.
14. Сапожко А. Запоріжжя лідує серед міст України за кількістю внутрішньо переміщених осіб. *Новини Запоріжжя*, 04.08.2024. Режим доступу: <https://zaporignews.com.ua/news/4028-zaporizhzhya-lidyuye-sered-mist-ukrayiny-zakilkistyv-vnutrishno-peremishhenyh-osib>, дата звернення 30.01.2025
15. Фесенко Г.Г. Морфологія міських ландшафтів: культурфілософські інтерпретації: монографія. Харків: ТОВ «ДІСА ПЛЮС», 2018. 282 с.
16. Фуко М. Наглядати й карати. Пер. з фр. Петра Тарашука. Київ: Комубук, 2020. 392 с.

17. Augé M. *Non-places: introduction to an anthropology of supermodernity*. Trans. By J. Howe. London, New York: Verso, 1995. 121 p.

18. Lefebvre H. *The Production of Space*. Trans. by D. Nicholson Smith. Blackwell Publishing, 1991. 67 p.

19. Lynch K. *The Image of the City*. MIT Press Ltd, 1960. 346 p.

20. Serto de M. *L'Invention du Quotidien*. Vol. 1, Arts de Faire. Union generale d'editions, 1980. 156 p.

Zubchenko O. S. Transformation of the urban space of Zaporizhzhia during the full-scale Russian invasion

The article is devoted to the topical issues of the emergence of new lines of demarcation in the physical and symbolic spaces of the frontline city. Based on the theoretical developments of leading Western researchers (H. Arendt, K. Lynch, M. Certeau, A. Lefebvre, P. Bourdieu), the author distinguishes three aspects of urban space: the field of interaction of social actors; the order of building symbolic positions; the location of certain physical objects and locations. Using the methods of included observation, content analysis and visual sociology, it is proven that although Zaporizhzhia did not experience occupation, critical destruction of infrastructure and housing, however, cardinal changes took place in its social space after the start of full-scale Russian aggression. The emergence of new, extreme practices of social interactions is recorded, which are gradually institutionalized and add vitality to the local community. The coexistence of two social spaces is also noted – activist and philistine, which differ in their value system and direction of activity.

The conclusion is made that the protective reaction of citizens to Russian aggression is the creation of situational volunteer communities, which are mainly focused on the defense of the city. The researcher proves that the new criterion for segmenting urban space is the level of security in both physical and chronological dimensions. People generate new strategies for appropriating social space, moving around the city and responding to alarm signals.

It is emphasized that during social cataclysms, time ceases to be a constant value. It accelerates at the beginning of tragic events, slows down due to their commonplaceness and is divided into unequal segments, each of which is full of a separate, symbolic meaning. The article also emphasizes changes in the perception of individual urban locations. Former places of joy and rest are now associated with resistance and pain. At the same time, the detachment of Zaporizhzhia from pre-war life is especially acutely felt in «non-places» – special, transit spaces without identity and history.

Key words: *social space, social time, cultural symbols, «non-places», spatial history.*

УДК 316.77:[316.472.4:795]

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.105.2>

С. Т. ІСМАІЛОВ
аспірант кафедри соціології
Запорізький національний університет

ІГРОВІ СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ФЕНОМЕН В СУСПІЛЬСТВІ: СОЦІОКУЛЬТУРНА ДИНАМІКА В ІГРОВИХ СПІЛЬНОТАХ

У статті здійснюється розгляд феномену ігрових соціальних комунікацій як важливої складової сучасного диджиталізованого суспільства. Зростання популярності багатокористувацьких онлайн-ігор та формування ігрових спільнот створюють нові типи соціальних відносин, ідентичностей та способів комунікації. В статті досліджується соціокультурна динаміка в ігрових спільнотах, аналізуючи трансформації в ідеях, цінностях, нормах, взаєминах та інституціях, які впливають на сучасну культуру.

В статті визначається основний понятійно-категоріальний апарат із зазначеного предметного поля, особлива увага приділяється побудові структури ігрових спільнот, їх типологізації та основним процесам соціокультурної динаміки, включаючи: соціальні зміни, культурні зміни, економічні зміни, ідеологічні зміни, технологічні інновації, конфліктні та кризові зміни. У статті підкреслюється значення цих спільнот для глобалізації та культурного обміну, а також їх роль у формуванні нових соціальних практик і віртуальної ідентичності. Крім того, визначено основні особливості соціокультурної динаміки в ігрових спільнотах, які відображаються крізь еволюцію норм, формування ідентичності, технологічні інновації, соціальні та економічні відносини.

Окремо ставиться акцент на важливості ігрових комунікацій у контексті культурного виробництва, зокрема створення медіа-контенту, що сприяє формуванню унікальної ігрової субкультури. Вказується на його вплив на сучасний культурний дискурс, де ігри стають частиною ширшого соціокультурного простору.

Результати роботи вказують на диференційованість впливу ігрових спільнот на суспільство, включаючи формування нових економічних моделей, зміну соціальних ролей та інтеграцію віртуальних ідентичностей у повсякденне життя. Висновки підкреслюють значення ігрових спільнот як важливого елемента соціокультурних трансформацій у сучасному цифровому суспільстві.

Дослідження базується на працях вітчизняних і зарубіжних учених, аналізуючи особливості локального і глобального контексту. Стаття акцентує увагу на необхідності подальшого вивчення ігрових спільнот як унікального соціокультурного явища, що має значний вплив на трансформацію сучасного суспільства.

Ключові слова: ігрові спільноти, соціокультурна динаміка, ігрові комунікації, багатокористувацькі онлайн-ігри, глобалізація, цифрове суспільство.

Постановка проблеми. Ігрові соціальні комунікації стали важливою складовою сучасного суспільства, формуючи нові типи взаємодії між людьми через цифрові платформи. Зростання популярності багатокористувачьких онлайн-ігор та створення ігрових спільнот сприяли виникненню специфічних культурних і соціальних явищ, які впливають на соціалізацію, ідентичність та способи комунікації. Проблематика динаміки ігрових комунікацій потребує осмислення, оскільки вона відображає процеси глобалізації, диджиталізації та трансформації соціальних структур. У сучасному суспільстві ігрові спільноти стали важливим соціокультурним явищем, яке виходить за межі розважальної індустрії. Вони об'єднують мільйони людей з усього світу, створюючи унікальні простори для комунікації, співпраці, самовираження та культурного обміну. Ці спільноти не лише відображають глобальні тенденції цифровізації, а й самі активно впливають на формування нових типів соціальних відносин та ідентичностей.

Соціокультурна динаміка, яка відбувається в ігрових спільнотах, є багатовимірним процесом, що охоплює різні аспекти людської діяльності: соціальну взаємодію, культурне виробництво, економічні відносини та впровадження новітніх технологій. Учасники цих спільнот створюють власні норми, цінності та ритуали, які формують специфічну субкультуру і впливають на культуру домінуючу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи теоретичні підвалини концепції соціокультурної динаміки, спираємося на праці О. Шпенглера [1, с. 1472], А. Тойнбі [2, с. 321], К. Леві-Строса [3, с. 215], І. Валлерстайна [4, с. 225], Ф. Фукуями [5, с. 432] та інших. Аналіз віртуальних та ігрових спільнот у більш сучасну епоху займалися такі вчені, як Г. Рейнголд [6, с. 237], М. Кастельс [7, с. 255], Ш. Тьоркл [8, с. 165], Б. Веллман [9, с. 358], Н. Йі [10, с. 132], Г. Дженкінс [11, с. 368], Т. Бьолсторфф [12, с. 200], Р. Бартл [13, с. 768] та інші.

Серед українських вчених, чії дослідження торкалися тематики нашої статті, можемо зазначити Г. Падалку [14, с. 140], Т. Вереміенко [15, с. 155], Л. Танську [16, с. 43], Т. Крижановську [17, с. 88], Ю. Сороку [18, с. 332], О. Холода [19, с. 18], М. Лепського [20, с. 211] та інших. Однак, проблема полягає в тому, що український науковий дискурс щодо соціокультурної динаміки саме в ігрових спільнотах залишається недостатньо розвиненим, що підкреслює актуальність подальшого вивчення цього феномену.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження соціокультурної динаміки в ігрових спільнотах кризь призму ігрових соціальних комунікацій.

Досягнення мети забезпечується виконанням наступних завдань:

Дати визначення основних понять: “соціальна комунікація”, “соціальні актори”, “комп’ютерна гра”, “соціокультурна динаміка”, “ігрові спільноти”.

Визначити структуру ігрових спільнот та їх основні типи.

Розкрити сутнісні характеристики ігрових соціальних комунікацій в ігрових спільнотах.

Здійснити аналіз соціокультурних змін та визначити їх специфіку в ігрових спільнотах.

Визначити особливості соціокультурної динаміки в ігрових спільнотах.

Методи дослідження: узагальнення, аналіз, синтез.

Виклад основного матеріалу. Для розгляду теми нашої статті спираємося на наступні поняття:

Соціальна комунікація (контекст комп'ютерних ігор) – процес соціальної інтеракції, обміну, передачі, вироблення та відтворення смислів, за допомогою когнітивних, конативних та емотивних символів у віртуальному середовищі між соціальними акторами.

Соціальними акторами є індивіди, групи або організації, які взаємодіють між собою, виконують певні ролі та впливають на формування соціальних процесів і структур.

Комп'ютерна гра – це поле гіперреальних соціальних взаємодій та відносин, що відображає реальні соціальні взаємодії та відносини і передбачає виконання певної діяльності суб'єктами цього простору, а також існує завдяки спеціальному обладнанню, необхідному для організації ігрового процесу і виконання певних ігрових дій, що вимагаються від гравця.

Соціокультурна динаміка – це процес змін у соціокультурних системах, який охоплює трансформації в ідеях, цінностях, нормах, взаєминах, інституціях і матеріальних об'єктах культури.

Ігрові спільноти у контексті комп'ютерних ігор – це соціальні групи, які формуються навколо спільного інтересу до комп'ютерних ігор, функціонують у цифровому середовищі більшою мірою, але також мають і фізичний вимір. Вони об'єднують гравців для взаємодії, обміну досвідом, кооперації в ігрових активностях або суперництва тощо, створюючи специфічні соціальні зв'язки, норми та культурні практики.

У соціологічному контексті такі спільноти: сприяють формуванню віртуальної ідентичності: гравці створюють аватари та обирають ролі, які відображають їхні індивідуальні або соціальні вподобання; функціонують переважно як мережеві об'єднання: забезпечують комунікацію через ігрові платформи (наприклад, Steam, Discord) та віртуальні простори (мультиплеєрні сервери, форуми); мають внутрішні соціальні структури тобто створюють ієрархії, ролі (лідер гільдії, модератор) і специфічні соціальні норми (етикет гри, правила взаємодії); виступають місцем культурного обміну, а саме генерують власний сленг, символіку та культурні артефакти (меми, модифікації до ігор, фан-арти).

Структура ігрових спільнот у контексті комп'ютерних ігор включає кілька ключових елементів, які забезпечують її функціонування, ієрархію та соціальні зв'язки (таблиця 1).

Таблиця 1

Структура ігрових спільнот

Компоненти	Елементи	Опис
Учасники	Новачки	Отримують базові знання та навички, інтегруються у спільноту
	Досвідчені гравці	Допомагають новачкам, формують середовище взаємодії, передають традиції спільноти
	Лідери	Координують діяльність спільноти
	Модератори та адміністратори	Забезпечують порядок, контролюють дотримання правил
Соціальна структура (віртуальна та реальна)	Ролі	Ролі визначаються залежно від функцій, які виконують учасники (наприклад, воїн, цілитель, торговець, маг тощо). Конкретні ролі залежать від гри
	Ієрархія (рангова система)	Встановлюється на основі досягнень у грі, статусу, внеску у розвиток спільноти
	Групи та підгрупи	Наприклад, гільдії, кланові об'єднання чи спеціалізовані команди
Система цінностей та норм	Правила	Встановлюються як офіційно (правила платформи), так і неформально (внутрішній етикет)
	Цінності	Наприклад, "чесна гра", кооперація, повага до інших гравців, взаємопідтримка тощо
	Механізми санкцій	Використовуються для покарання за порушення (бан, попередження)
Механізми інтеракції	Канали комунікації	Текстові чати, голосові чати, форуми, соціальні мережі, зустрічі членів спільноти на певних заходах
	Взаємодія	Спільні ігрові дії (рейди, битви, торговельні операції, командні змагання)
	Обмін знаннями	Поради, гайди, обговорення стратегій
Віртуальна інфраструктура	Ігрові платформи та соціальні медіа	Наприклад, Steam, Discord, офіційні сервери гри, Twitch, X, TikTok, Telegram канали тощо
	Інструменти спільноти	Форум для обговорень, бази даних, вікі, стрімінг ігрового процесу

Продовження таблиці 1

Культурні та символічні атрибути	Символіка	Герби гільдій, аватари, назви команд
	Лексикон	Унікальний сленг гравців
	Культурні артефакти	Меми, фан арти, модифікації, відео, словом, будь-який медіа контент, створений та поширений учасниками спільнот
Економічна складова	Внутрішньоігрова економіка	Обмін ресурсами, торгівля речами чи віртуальною валютою
	Реальні економічні відносини	Монетизація через донати, створення контенту, участь у кіберспортивних турнірах, продаж віртуальних речей за реальні гроші
Технологічна складова	Девайси, платформи взаємодії та ігровий інтерфейс	Спеціалізовані сервіси (наприклад, голосові чати або стрімінг) та інструменти, які полегшують взаємодію (друзі, групові чати, запрошення).

Ця структура є динамічною та може змінюватися залежно від специфіки гри та типу ігрової спільноти. Ігрові спільноти поділяються на певні типи залежно від предмету об'єднання, мети та форм взаємодії, наведемо основні з них нижче:

Внутрішньоігрові спільноти, такі як гільдії та клани формуються в межах конкретних багатокористувацьких онлайн-ігор. Основна мета – спільна участь у складних ігрових активностях (рейди, битви, турніри). Гільдії в основному створюються в MMORPG (Massively multiplayer online role-playing game, масова багатокористувацька) онлайн роліва гра) в такій грі як, наприклад, World of Warcraft, вона налічує безліч гільдій кількість учасників в яких варіюється від десятків до тисяч гравців.

Фанатські спільноти зосереджуються на обговоренні гри, створенні фанатського контенту та популяризації ігор серед інших. Вони можуть бути незалежними від активного ігрового процесу.

Кіберспортивні команди як професійні ігрові об'єднання, що змагаються у турнірах. Основна мета – досягнення результатів у змаганнях та отримання фінансової винагороди. Однією з найпопулярніших команд у світі є українська команда Na`Vi. Окрім того варто зазначити нові українські кіберспортивні організації, які набувають все більшою популярності в світі такі як Monte та Passion UA.

Креативні спільноти (моддери). Ці групи об'єднують гравців, які створюють контент для гри (модифікації, карти, доповнення). Їхня діяльність спрямована на розвиток або покращення ігрового досвіду.

Соціальні спільноти. Організовані для спілкування та обміну досвідом між гравцями. Ці спільноти можуть охоплювати гравців різних ігор

і мають ширші соціальні функції. Наприклад, групи в Discord, присвячені ігровій тематиці (наприклад, загальні канали про ігри), сторінки у Facebook, Telegram канали та спільноти тощо.

Стримінгові спільноти та спільноти створення контенту пов'язаного з іграми. Вони об'єднують гравців, які займаються стримінгом ігор або створенням контенту на YouTube, TikTok, Twitch.

Торговельні спільноти, що сформовані для обміну, купівлі-продажу або торгівлі ігровими предметами, ресурсами та акаунтами. Вони можуть бути створені на базі різних соціальних медіа (Discord, Telegram) та сайтів, або бути частиною спеціалізованих ігрових платформ таких як Steam.

Рольові спільноти (RP-групи). Орієнтовані на рольові ігри, де учасники беруть на себе певні ролі та взаємодіють відповідно до заданих сценаріїв.

Волонтерські спільноти. Учасники займаються підтримкою ігрових проєктів, допомагають новачкам або працюють модераторами в офіційних групах.

Ці типи спільнот можуть взаємодіяти між собою, формуючи складніші соціальні мережі і створюючи більше можливостей прояву соціокультурної динаміки.

Виходячи із структури ігрових спільнот та їх типології, помічаємо, що основний простір для їх існування, соціальної взаємодії і протікання будь-яких соціокультурних процесів в них є простором віртуальним, заснованим на ігрових досвіді та діяльності. Саме тому є необхідним встановлення сутнісних характеристик ігрових соціальних комунікацій, за допомогою яких і створюється можливість для реалізації соціокультурних змін в ігрових спільнотах. Серед них:

Диджиталізована природа ігрових комунікацій, що полягає в протіканні їх у віртуальному середовищі через цифрові платформи, які забезпечують простір для взаємодії;

Багатосторонність та інтерактивність процесу комунікації, що передбачає постійний обмін інформацією між учасниками. Вони взаємодіють у режимі реального часу, координуючи дії, обговорюючи стратегії або ділячись досвідом;

Кооперативність, тому що ігрові соціальні комунікації часто спрямовані на спільну діяльність. Вони об'єднують учасників для досягнення спільних цілей, сприяючи розвитку командної роботи та взаємної підтримки;

Віртуалізація ідентичності, що полягає у створенні аватарів, ніків та персонажів, які стають віртуальними представниками учасників спільнот. Віртуальна ідентичність дозволяє гравцям експериментувати з соціальними ролями, які можуть відрізнятися від їхніх реальних ідентичностей;

Символічність взаємодії, адже ігрові комунікації спираються на унікальні символи, сленг, меми та культурні коди, які є характерними

для певних спільнот або ігор. Ці елементи формують культурну основу комунікацій та зміцнюють групову ідентичність;

Взаємодія в ігрових комунікаціях супроводжується широким спектром емоцій – від радості перемог до розчарувань у разі поразки. Ця характеристика створює сильний емоційний зв'язок між учасниками і сприяє формуванню довготривалих соціальних відносин, тому говоримо про високий рівень емоційної насиченості;

Кроскультурність, яка забезпечується завдяки глобальному характеру ігрових спільнот. Учасники з різних країн взаємодіють між собою, обмінюючись культурними традиціями, мовними особливостями та досвідом. Це сприяє формуванню нових форм культурної інтеграції;

Технологічна обумовленість, адже ігрові соціальні комунікації неможливі без технологій. Використання інтернету, серверів, програмного забезпечення та ігрових платформ є фундаментальною основою їхнього існування;

Важливою характеристикою також є гейміфікація соціальної взаємодії.

Ігрові соціальні комунікації впроваджують ігрові елементи в соціальну взаємодію, підвищуючи залученість учасників, їх мотивацію та ефективність інтеракції. Наприклад, система нагород чи рівнів стимулює активність гравців;

Динамічність і адаптивність полягає в зміні характеру комунікацій під впливом оновлень ігор, змін складу спільнот чи нових трендів. Їхня здатність адаптуватися до змін забезпечує тривале існування ігрових спільнот.

Ці характеристики вказують на багатогранність ігрових соціальних комунікацій, визначаючи їх як унікальний феномен, що поєднує технологічний, соціальний і культурний виміри. Також вони тісно пов'язані з особливостями соціокультурної динаміки в ігрових спільнотах.

Загалом, соціокультурна динаміка – це комплексний процес, який залежить від багатьох факторів, зокрема історичних, політичних, економічних і технологічних, і відображає взаємозв'язок між різними аспектами суспільства та культури. Вона передбачає наступні основні можливості змін, які також можна виокремити виходячи із структури ігрових спільнот визначеної раніше: соціальні зміни, культурні зміни, економічні зміни, ідеологічні зміни, технологічні інновації, конфліктні та кризові зміни. Спробуємо проаналізувати ці зміни та визначити їх специфіку в контексті ігрових спільнот.

Соціальні зміни знаходять свій прояв в:

Еволюції соціальних ролей і статусів, адже межах ігрових спільнот формуються унікальні ролі, наприклад, гільд-майстри, модератори, стрімери чи лідери спільнот. Вони отримують високий статус у спільноті завдяки своїм навичкам, внеску або харизмі;

Формування нових норм і правил тому що кожна спільнота має свої специфічні норми поведінки (етикет у чатах, правила взаємодії

в командах) та механізми їх дотримання, які часто встановлюються самими учасниками;

Трансформація взаємодії, що полягає у можливостях ігрових платформ (наприклад, Discord, Steam) забезпечувати нові форми взаємодії, що об'єднують учасників з різних країн, створюючи глобальні віртуальні простори.

Культурні зміни проявляються в:

Інноваціях, адже ігри створюють нові культурні явища (меми, фан-арти, косплей, нові форми освітньої діяльності тощо) і навіть нові форми віртуальної моди такі як скіни (косметичне стилізування предметів чи персонажей) чи аватари;

Культурній дифузії, що полягає в поширенні культурних елементів різних країн через ігрові спільноти (наприклад, популярність аніме-культури в іграх або використання традиційних міфів у гейм-дизайні). Гарним прикладом з останніх був реліз довгоочікуваної в усьому світі гри S.T.A.L.K.E.R. 2: Сердце Чорнобиля від української команди розробників GSC Game World. Гра буквально просякнута різноманітними елементами української культури: музикою, мовою, характером, особливостями менталітету і знайшла позитивний відгук від гравців з усього світу;

Культурній адаптації, адже локалізація ігор для різних ринків відображає адаптацію до місцевих культурних особливостей (наприклад, змінені сюжети чи цензура).

Економічні зміни полягають у:

Впливі економічних моделей тому що ігрові спільноти є частиною економічної екосистеми (внутрішньоігрові покупки, підписки, донати стрімерам) і створюють фінансову взаємодію;

Диджиталізація та гейміфікації економіки як процесу залучення спільноти до різних форм економічної активності, наприклад, створення контенту (стрімінг, моди до ігор), участь у внутрішньоігрових економіках (аукціони, торгівля артефактами у грі) або формування реальних економічних відносин через торгівлю ігровими предметами за реальні гроші безпосередньо або через створення відповідних майданчиків.

Ідеологічні зміни проявляються через формування цінностей, адже у спільнотах формуються специфічні ідеології, наприклад, "fair play" (чесна гра), солідарність, інклюзивність або, навпаки, токсичність та вплив культурного дискурсу – ігрові спільноти часто стають платформами для дискусій про гендерну та соціальну рівність, глобалізацію, екологію тощо.

Технологічні інновації полягають у розвитку засобів комунікації (VR/AR-технології, більш точні технології передачі звуку та відео тощо) та поширенні інтеграції з медіа. Стрімінг у Twitch та Youtube, формують спільноти навколо стримерів, використання Telegram, X,

Facebook тощо, виступають значним механізмом формування ігрових спільнот.

Конфліктні зміни проявляються через особистісні, групові чи культурні конфлікти, особливо у великих спільнотах нерідко виникають суперечки через різні цінності, культурні особливості чи токсичність. Під час війни Росії проти України досить часто відбуваються сутички між гравцями на цьому фоні, якщо представники обох країн знаходяться у цих спільнотах. Незважаючи на те, що велика кількість представників ігрової індустрії закрила доступ для російського регіону в тих чи інших іграх або сервісах, вони все ще здатні обходити санкції та мають присутність в тих чи інших спільнотах або іграх.

Кризові зміни здатні набувати прояву в кризі ідентичності, коли віртуальні ідентичності іноді конфліктують із реальним “я” гравця, створюючи внутрішні та зовнішні виклики.

Соціокультурна динаміка ігрових спільнот демонструє унікальну взаємодію традиційних соціальних процесів і цифрових інновацій, створюючи нові можливості для вивчення сучасного суспільства.

Отже, спираючись на розглянуті сутнісні характеристики ігрових соціальних комунікацій, структуру ігрових спільнот та типів соціокультурних змін в ній визначаємо наступні особливості соціокультурної динаміки в ігрових спільнотах, які відображають взаємодію між гравцями, технологіями та культурними практиками.

До цих особливостей відноситься швидкість змін та еволюція норм, адже ці спільноти швидко адаптуються до нових технологій і трендів розвитку ігор та платформ. Це спричиняє постійну еволюцію внутрішніх норм та звичаїв, таких як акомодация до нових правил гри, оновлень або змін у механіці гри, нових форм соціальної взаємодії тощо. Також важливим тут є формування нових соціальних норм. Віртуальні спільноти мають тенденцію швидко адаптувати нові соціальні норми та практики. Наприклад, формування етикету щодо спілкування в чатах, заборона токсичної поведінки, створення правил щодо командної роботи в онлайн-іграх, умовний кодекс поведінки, символічних дій тощо.

Ще однією особливістю є гнучкість і мобільність ідентичностей. Тут можемо виділити анонімність та маскування, або побудову ідеального образу. В ігрових спільнотах гравці можуть змінювати свою віртуальну ідентичність (створювати аватари, використовувати псевдоніми), що дозволяє їм експериментувати з різними соціальними ролями. Ідентичність в ігрових спільнотах не прив'язана до фізичної особи, що створює більшу свободу соціальної взаємодії. Другою особливістю тут є можливість досить швидкого та вільного переходу між різними ролями. У межах однієї гри гравці можуть змінювати свої ролі, що дозволяє їм адаптуватися до соціальних умов і вимог спільноти. Ці ролі можуть бути як суто ігрові (воїн, цілитель, маг тощо) так і соціальні.

Наступною особливістю можемо визначити колективну культуру та співпрацю. Кооперація в командних іграх стимулює розвиток соціальних навичок (комунікація, лідерство, стратегічне планування) і формує специфічну культуру співпраці, що вирізняється від інших видів соціальної взаємодії. відзначаємо тут також розвиток культури “гри заради гри”. Для частини учасників гри стають місцем для вираження творчості, самовираження та розвитку власних стратегій, що формує певну геймерську культуру, яка може трансформуватися та мати вияв у реальному житті.

Економічний вимір та монетизація в ігрових спільнотах також мають свої особливості. Зокрема вона полягає у формуванні віртуальної економіки та цифрових товарів, а також формування нових професійних напрямків як стримінг та кіберспорт. Ігрові спільноти часто стають важливими елементами економічних процесів у віртуальному середовищі (наприклад, торгівля віртуальними предметами, внутрішньоігрова валюта, донати для підтримки контенту). Ці економічні зв'язки можуть значно впливати на соціокультурну динаміку, створюючи нові форми соціальної взаємодії та впливу. Все більше гравців стають професіоналами, заробляючи на турнірах і прямому ефірі. Це змінює роль ігрових спільнот, надаючи їм економічну складову, яка, в свою чергу, формує нові соціальні та культурні практики. В умовах війни в Україні стримінг та кіберспорт також використовуються як потужні інструменти для збору донатів на потребу ЗСУ та інших фондів, що додає волонтерський аспект до особливостей економічного виміру ігрових спільнот.

Особливості міжкультурної взаємодії в ігрових спільнотах характеризуються глобалізацією та швидким створенням міжкультурних зв'язків. Ігрові спільноти є віртуальними середовищами, де люди з різних країн і культур взаємодіють, обмінюються ідеями та стратегіями. Це впливає на формування нових культурних норм і ритуалів, а також на соціальні практики (наприклад, об'єднання гравців за мовними, регіональними ознаками або з метою побудувати відносини з представниками інших культур).

Наступною особливістю соціокультурної динаміки в ігрових спільнотах є технологічні зміни та інновації, які проявляються в зміні форматів взаємодії та розвитку контенту та інфраструктури. Поява нових технологій (наприклад, віртуальна реальність, штучний інтелект, стримінг ігор) призводить до трансформації самих спільнот. Нові технології змінюють спосіб спілкування, ігрові процеси, а також соціальні взаємодії в межах спільнот. Спільноти можуть змінюватися залежно від розвитку ігрових платформ, оновлень ігор, зміни соціальних мереж або зростання важливості стримінгу, блогерства та кіберспорту.

Соціально-психологічні особливості соціокультурної динаміки в ігрових спільнотах полягають у психологічній трансформації учасників та ефекті соціальної підтримки та приналежності. Ігрові спільноти

впливають на психіку учасників, формуючи у них нові цінності, ідентичність та соціальні навички. Вони можуть сприяти розвитку лідерських якостей, комунікаційних навичок, а також створювати простір для вираження емоцій та соціальної взаємодії. Ігрові спільноти можуть бути важливим елементом підтримки для гравців, особливо тих, хто шукає соціального контакту або відчуття спільноти.

Ці особливості соціокультурної динаміки в ігрових спільнотах показують, як швидко розвивається культура у віртуальному просторі, враховуючи технологічні, соціальні та культурні зміни.

Висновки. Таким чином, ігрові спільноти є важливою складовою сучасного цифрового суспільства, де взаємодія відбувається через унікальні соціальні, культурні та економічні механізми. Вони об'єднують гравців на основі спільних інтересів і сприяють формуванню нових типів соціальних відносин, які важливо поставити у фокус соціологічного знання.

У рамках нашої статті були визначені наступні поняття:

Соціальна комунікація (контекст комп'ютерних ігор) – процес соціальної інтеракції, обміну, передачі, вироблення та відтворення смислів, за допомогою когнітивних, конативних та емотивних символів у віртуальному середовищі між соціальними акторами.

Соціальними акторами є індивіди, групи або організації, які взаємодіють між собою, виконують певні ролі та впливають на формування соціальних процесів і структур.

Комп'ютерна гра – це поле гіперреальних соціальних взаємодій та відносин, що відображає реальні соціальні взаємодії та відносини і передбачає виконання певної діяльності суб'єктами цього простору, а також існує завдяки спеціальному обладнанню, необхідному для організації ігрового процесу і виконання певних ігрових дій, що вимагаються від гравця.

Соціокультурна динаміка – це процес змін у соціокультурних системах, який охоплює трансформації в ідеях, цінностях, нормах, взаєминах, інституціях і матеріальних об'єктах культури.

Ігрові спільноти у контексті комп'ютерних ігор – це соціальні групи, які формуються навколо спільного інтересу до комп'ютерних ігор, функціонують у цифровому середовищі більшою мірою, але також мають і фізичний вимір. Вони об'єднують гравців для взаємодії, обміну досвідом, кооперації в ігрових активностях або суперництва тощо, створюючи специфічні соціальні зв'язки, норми та культурні практики.

Була визначена структура ігрових спільнот та виконаний опис її основних компонентів. До неї входять: учасники, соціальна структура, система цінностей та норм, механізми інтеракції, віртуальна інфраструктура, культурні та символічні атрибути, економічна складова, технологічна складова. А також визначені основні типи ігрових спільнот серед яких: гільдії та клани, фанатські спільноти, кіберспортівні

команди, креативні спільноти, соціальні спільноти (спільноти в соціальних медіа), стримінгові спільноти та спільноти створення контенту пов'язаного з іграми, торговельні спільноти та рольові спільноти.

Були розкриті сутнісні характеристики ігрових соціальних комунікацій в ігрових спільнотах серед яких: диджиталізована природа, багатосторонність та інтерактивність, кооперативність, віртуалізація ідентичності, символічність взаємодії, емоційна насиченість, кроскультурність, технологічна обумовленість, гейміфікація соціальної взаємодії, динамічність і адаптивність.

Було здійснено аналіз соціокультурних змін та визначено їх специфіку в ігрових спільнотах. Серед них: соціальні зміни, культурні зміни, економічні зміни, ідеологічні зміни, технологічні інновації, конфліктні та кризові зміни.

Також було визначено особливості соціокультурної динаміки в ігрових спільнотах, які мають прояв в швидкості змін та еволюції норм, гнучкості та мобільності ідентичностей, колективній культурі та співпраці, економічному вимірі та монетизації, міжкультурній взаємодії, технологічних змінах та інноваціях, соціально-психологічних аспектах соціокультурної динаміки в ігрових спільнотах.

Незважаючи на значний прогрес у вивченні ігрових спільнот, український науковий дискурс з цієї тематики все ще недостатньо розвинутий. Це підкреслює важливість подальших досліджень, спрямованих на аналіз соціокультурної динаміки у локальному та глобальному контексті. Що може виступати теоретико-методологічною базою для подальших досліджень соціологічних аспектів комп'ютерних ігор.

Список використаної літератури

1. Spengler O. *Der Untergang des Abendlandes: Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte* : Wien : Wilhelm Braumüller, 1918–1922. 1472 p.
2. Toynbee A. *A Study of History* : London : Oxford University Press, 1934–1961. 617 p.
3. Lévi-Strauss C. *Structural Anthropology* : New York : Basic Books, 1963. 410 p.
4. Wallerstein I. *The Modern World-System* : New York : Academic Press, 1974–1989. 440 p.
5. Fukuyama F. *The End of History and the Last Man* : New York : Free Press, 1992. 432 p.
6. Rheingold H. *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier* : Reading, MA : Addison-Wesley, 1993. 237 p.
7. Castells M. *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society* : Oxford : Oxford University Press, 2001. 306 p.
8. Turkle S. *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other* : New York : Basic Books, 2011. 384 p.
9. Wellman B., Rainie L. *Networked: The New Social Operating System* : Cambridge, MA : MIT Press, 2012. 358 p.
10. Yee N. *The Proteus Paradox: How Online Games and Virtual Worlds Change Us And How They Don't* : New Haven : Yale University Press, 2014. 272 p.

11. Jenkins H. *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide* : New York : New York University Press, 2006. 368 p.
12. Boellstorff T. *Coming of Age in Second Life: An Anthropologist Explores the Virtually Human* : Princeton : Princeton University Press, 2008. 348 p.
13. Bartle R. *Designing Virtual Worlds* : Indianapolis : New Riders, 2003. 768 p.
14. Падалка Г. Соціокультурна диференціація і динаміка цінностей у сучасному інформаційному суспільстві. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. № 32. С. 138-143.
15. Веремієнко Т. Соціокультурна динаміка в процесі глобальних трансформацій. *Міжнародна економічна політика*. 2008. № 1–2. С. 152–166.
16. Танська Л. В. Глобалізація культури в контексті динаміки соціокультурних систем. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2023. № 2. С. 42–47.
17. Крижановська Т.О. Соціальні комунікації в публічному просторі. *Діалог: Медіастудії*. 2019. №. 25. С. 78–98.
18. Сорока Ю. Свої, чужі, різні: соціокультурна перспектива сприйняття Іншого : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 332 с.
19. Холод, О. М. Семантика терміна «соціальні комунікації»: концептуальні підходи. *Соціальні комунікації: теорія і практика*. 2015. № 1. С. 9-32.
20. Лепський М.А. Медійні світи: спроба реконструкції та прогностичних висновків. *Медіакультура в контексті міждисциплінарних досліджень* : монографія / за заг. ред. В. В. Березенко, М. А. Лепського, О. О. Семенець / відп. ред. К. Г. Сіріньок-Долгарьова. Запоріжжя : Кераміст, 2017. С.178-223.

Ismailov S. T. Gaming social communications as a societal phenomenon: sociocultural dynamics in gaming communities

The article examines the phenomenon of gaming social communications as a significant component of modern digitalized society. The growing popularity of multiplayer online games and the formation of gaming communities create new types of social relations, identities, and methods of communication. The article explores the sociocultural dynamics within gaming communities, analyzing transformations in ideas, values, norms, interactions, and institutions that influence contemporary culture.

The article defines the main conceptual and categorical framework of the subject area, paying particular attention to the structure of gaming communities, their typology, and key processes of sociocultural changes, including social, cultural, economic, ideological, and technological transformations, as well as conflict and crisis-driven changes. It emphasizes the importance of these communities for globalization and cultural exchange, as well as their role in shaping new social practices and virtual identities. Additionally, the article identifies the main features of sociocultural dynamics in gaming communities, reflected in the evolution of norms, the formation of identities, technological innovations, and social and economic relationships.

Particular attention is given to the significance of gaming communications in the context of cultural production, specifically the creation of media content, which contributes to the formation of a unique gaming subculture. The article highlights its impact on contemporary cultural discourse, where games become part of a broader sociocultural space.

The results of the study demonstrate the differentiated impact of gaming communities on society, including the formation of new economic models, changes in social roles, and the integration of virtual identities into everyday life. The conclusions underline the importance of gaming communities as a vital element of sociocultural transformations in modern digital society.

The research is based on the works of domestic and international scholars, analyzing the features of both local and global contexts. The article emphasizes the necessity of further studies on gaming communities as a unique sociocultural phenomenon with significant influence on the transformation of contemporary society.

Key words: *gaming communities, sociocultural dynamics, gaming communications, multiplayer online games, globalization, digital society.*

УДК 316.7: 305

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.105.3>

С. А. МОРОЗ

докторка наук з державного управління, старша дослідниця,
провідна наукова співробітниця науково-методичного відділу
забезпечення якості освітньої діяльності та вищої освіти
Військовий інститут танкових військ
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний університет»

В. М. МОРОЗ

доктор наук з державного управління, професор,
завідувач кафедри соціології і публічного управління
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний університет»

О. Д. ШАНІДЗЕ

аспірант кафедри соціології і публічного управління
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний університет»

**ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ ТА ГЕНДЕРНА НЕРІВНІСТЬ:
РОЗВИТОК ТА УТОЧНЕННЯ КАТЕГОРІАЛЬНОГО
ЗМІСТУ ДЕФІНІЦІЙ**

За результатами аналізу рівня розв'язання основних питань гендерної проблематики було з'ясовано що їх вирішення не лише не набуло своєї логічної фіналізації, а у тому числі й актуалізувалося на новому рівні, а саме – необхідність уточнення категоріального змісту так званих базових категорій відповідного феномену.

Наявні у науковому обігу тлумачення гендерної рівності та гендерної нерівності, не дивлячись на всю свою змістовну виваженість, не є досконалими. Серед основних вад у тлумаченнях названих вище дефініцій є фокусування їх змісту на природньо-біологічних ознаках людини, а саме на статевих характеристиках. За такою фокусу уваги відбувається певне викривлення категоріального змісту дефініцій гендерної рівності та гендерної нерівності. Результати аналізу наукової літератури та змісту окремих з нормативно-правових документів з гендерної проблематики свідчать про те, що формулювання визначень цих категорій повинно відбуватись з прийняттям до уваги соціальних ролей та культурних знаків. Крім того, було з'ясовано що проблематика гендерної рівності та гендерної нерівності містить певні суперечності на рівні актуалізації змісту конструктів «природність права на нерівність» та «нерівність як прояв свободи». Ці конструкти формалізують

підгрунтя щодо зміни парадигми сприйняття змісту феномену «гендерна нерівність» за принципово іншим напрямом розбудови світогляду.

Формалізація визначення гендерної нерівності пов'язана з необхідністю прийняття до уваги дослідником щонайменше трьох основних напрямів розгляду цього феномену, а саме: нерівність як правовий феномен (відсутність рівних можливостей у реалізації визнаних державою прав та свобод); нерівність як філософський феномен (нерівність як результат реалізації права на свободу); нерівність як суспільно-політичний феномен (нерівність як результат реалізації механізмів соціальної та владної ієрархії). За результатами аналізу наукової літератури було з'ясовано, що вектори розгляду вченими феномену гендерної нерівності у межах цих конструктів не лише не співпадають, а інколи навіть є протилежними.

Доведено що гендерна рівність, а відповідно й нерівність, можуть розглядатися через призму феноменів схожості та відмінності (неоднаковості або унікальності) окремих характеристик за тим чи іншим критерієм. Рівність, по відношенню до гендеру, формується під впливом усвідомлення схожості соціальних ролей людини або культурних знаків. Визначення гендерної рівності та нерівності, повинно розбудовуватись з прийняттям до уваги рівності (схожості) соціальних ролей людей, а не їх статевих характеристик. Такий акцент уваги саме на соціальних ролях не повинен сприйматися як зменшення значущості проблематики рівності між представниками жіночої та чоловічої статі.

За результатами проведеного дослідження було уточнено категоріальний зміст дефініцій «гендерна рівність» та «гендерна нерівність», а також запропоновано авторський підхід до формулювання їх тлумачень.

Ключові слова: гендер; гендерна нерівність; гендерна рівність; фемінізм; маскулінізм; культурні знаки; соціальні ролі; соціальні взаємодії; самоідентифікація; самоактуалізація; ідентичність

Постановка проблеми. Гендерна проблематика, з огляду на неабияку свою значущість для суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку держави та її громадян, постійно перебуває у межах кола професійної уваги не лише представників наукової спільноти, а й органів публічного управління. Така увага до пов'язаних з гендером питань може бути пояснена через призму, з одного боку, наявності запиту суспільства на забезпечення гендерної рівності та недопущення дискримінації носіїв тих чи інших культурних знаків, а з іншого – необхідності виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань, а саме: Європейської конвенції з прав людини, в частині права на свободу вираження поглядів (ст. 10) та заборони дискримінації у т.ч. й за власні переконання (ст. 14); Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, в частині встановлення фактичної рівності між чоловіками та жінками (ст. 4), а також зміни соціальної та культурної моделі поведінки чоловіків і жінок для викоренення забобонів, звичаїв та всіх інших проявів, що ґрунтуються на ідеї неповноцінності чи зверхності однієї із статей або стереотипності ролі чоловіків і жінок (ст. 5); Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, в частині права безперешкодно дотримуватися своїх поглядів (ст. 19)

та норми про те, що всі люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист закону (ст.26); Пекінської декларації, в частині декларування завдання про досягнення гендерної рівності в усьому світі (п.3 підрозділу «Платформа дій. Виклад мети») тощо. Проблематика гендерної рівності набула свої актуалізації на рівні однієї з Цілей сталого розвитку (Ціль №5) [1]. Актуалізація гендерної проблематики у межах норм чисельних міжнародних документів є далеко неєдиним свідченням її актуальності, хоча безумовно, навіть цього факту цілком достатньо для висвітлення актуальності пов'язаних з нею питань. Серед інших напрямів які також можуть бути використані для висвітлення зав'язків гендерної проблематики із важливими науковими чи практичними завданнями, неабиякої значущості набувають програмні документи державного та регіонального рівнів (наприклад гендерний аудит у межах Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні), а також результати експертного оцінювання стану розвитку об'єкту безпосередньої уваги [2]. Щодо використання останнього із згаданих вище напрямів для обгартування актуальності гендерної проблематики, можемо констатувати той факт, що за результатами експертного оцінювання фахівців Всесвітнього економічного форуму «Global Gender Gap Report» зміна показників України рік від року не можуть бути визнані на рівні системного та незворотного покращення. Наприклад, Глобальний індекс гендерного розриву (The Global Gender Gap Index), який було розраховано для України, забезпечив її позиціонування: у 2020 році на 59 місце в рейтингу (чим вище місце у рейтингу, тим менший гендерний розрив); у 2021 році – 74 місце; у 2022 році – 81 місце; у 2023 році – 66 місце; у 2024 році – 63 місце. Динаміка та вектор змін Глобального індексу гендерного розриву України за останні п'ять років свідчить про існування певних проблем у забезпеченні гендерної рівності в нашій державі. Разом з тим, слід визнати що наявність таких проблеми є характерними й для загального масиву даних щодо забезпечення гендерної рівності. За експертною думкою аналітиків Всесвітнього економічного форуму «відсутність значущих та широкомасштабних змін у подоланні гендерного розриву стало причиною відчутного уповільнення динаміки покращення результатів щодо забезпечення гендерної рівності. За умови збереження такої динаміки подолання існуючих гендерних диспропорцій стане можливим лише через 134 роки або через п'ять поколінь після 2030 року» [3, с. 5]. Приймаючи до уваги ці розрахунки можемо стверджувати про те, що питання гендерної рівності є актуальними не лише для України та її сьогодення, а й для більшості країн світу в їх осяжному майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розумінні проблематики гендерної нерівності може бути розглянута через достатньо поширену у науковому обігу дефініцію гендерна рівність. Дослідженню

категоріального змісту останньої було присвячено чимало наукових досліджень. У межах цієї публікації ми не маємо наміру розглядати історичну ретроспективу формування категоріального змісту дефініції «гендерна рівність», а відповідно й дефініції «гендерна нерівність», а отже зупинимось лише на тих дослідженнях час виконання яких може бути віднесеним до так званого сучасного наукового знання. Проблематика гендерної рівності та гендерної нерівності, у тому чи іншому контексті їх складного та багатогранного змісту була розглянута у роботах: О.О. Ахмедової (визначено гендерні особливості окремих складових системи формування і використання людського капіталу України, а також конкретизовано зміст дисбалансу світоглядного концепту жіночої статі щодо перспектив використання трудового потенціалу) [4]; Т.І. Власової, І.М. Грабовської та Ю.В. Галицької (досліджено актуальні проблеми феміністичної та гендерної тематики, а також з'ясовано ролі постмодернізму у формуванні змісту сучасних гендерних досліджень) [5]; І.М. Гояна та А.І. Петранюка (визначено гендерні особливості мотивації використання користувачами сайтів мережевих ресурсів для комунікації, а також виявлено специфіку конструювання реальної та віртуальної гендерної ідентичності) [6]; С.М. Домбровської, Л.М. Грень та Н.А. Леоненко (визначено місце та роль державного управління в системі забезпечення гендерної рівності, а також обґрунтовано напрямки вдосконалення змісту та практики реалізації механізму державного управління розвитком трудового потенціалу суспільства через призму проблематики гендеру) [7]; Т.О. Марценюк (досліджено ставлення українського суспільства до гендерної рівності та різноманітності після вторгнення Росії в Україну) [8]; Т.В. Мельник (окреслено соціальні, культурні та політичні передумови актуалізації гендерних досліджень в Україні, а також досліджено тенденції змін щодо сприйняття стереотипів «чоловічого» та «жіночого» у науковому дискурсі) [9]; А.А. Прохорової (за результатами аналізу одного з військових підрозділів виокремлено гендеровані виклики та диспропорції сучасної армії як унікальної гендерованої інституції) [10]; Д.М. Тюріної (проведено аналіз гендерного паритету та проявів гендерної сегрегації у сфері вищої освіти України, а також обґрунтовано необхідність інтеграції гендерного підходу у освітній процес) [11]. Окремі з питань гендеру були розглянуті нами у межах попередніх напрямів наукових пошуків [12, 13]. Серед зарубіжних дослідників, до сфери наукової уваги яких входила проблематика гендерних диспропорцій та сегрегацій, слід звернути увагу на Девіда Барлоу (David Barlow), Венді Вуд (Wendy Wood), Мілтона Даймонда (Milton Diamond), Еліс Іглі (Alice H. Eagly), Стівена Каплана (Steven Kaplan), Дебору Кермерон (Deborah Cameron), Керол Куніган (Carole Counihan), Свена Роттема (Svein Rottm), Роберта Столлера (Robert Stoller), Гунхільд Хогенсен (Gunhild Hoogensen) та на багатьох інших дослідників.

За результатами проведеного аналізу наукової літератури слід констатувати той факт, що галузеве спрямування досліджень проблематики гендера є достатньо різноманітним та відносно розгалуженим. Ми не можемо стверджувати про те, що у межах цього різноманіття домінує соціологічна, психологічна, економічна, освітянська, безпекова, управлінська тощо парадигма наукового світогляду. Отже, проблематика гендеру є складною за змістом свого прояву та багатогранною за напрямом можливої актуалізації.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Не дивлячись на достатній рівень наукової уваги до проблематики гендеру, окремі з її питань все ще залишаються відкритими для подальшого пошуку. Серед таких питань є питання як суто теоретичного та загальнометодологічного спрямування, так й питання з фокусом уваги на практику прояву відповідного феномену, у т.ч. й через призму компаративістики. Кожен з цих напрямів, з огляду на свою неабияку значущість для подальшого розвитку наукового дискурсу з відповідної проблематики, заслуговує на окрему увагу дослідників. Разом з тим, питання методологічного характеру мають фундаментальний рівень своєї актуалізації, адже від їх вирішення залежить розбудова подальшої наукової парадигми за відповідним фокусом уваги. Серед таких фундаментальних питань гендерної проблематики, питання уточнення змісту базових дефініцій є не лише актуальним напрямом для організації наукового пошуку, а й значущим для подальшого розвитку гендерної теорії. У межах цієї публікації ми маємо намір зосередитись на розвитку категоріального змісту таких дефініцій як «гендерна рівність» та «гендерна нерівність». Це питання, як й будь яке інше з питань уточнення змісту існуючих у науковому обігу тлумачень, не може бути вирішено остаточно, як з огляду на недосконалість існуючих визначень (жодне з визначень не може бути бездоганним за своїм змістом та колом охоплення відповідної проблематики) так й з огляду на мінливість середовища у межах якого формалізується відповідний феномен у вигляді тлумачення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Узагальнити підходи до тлумачення категоріального змісту дефініцій «гендерна рівність» та «гендерна нерівність», а також сформулювати їх авторське визначення.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» тлумачить гендерну рівність через призму рівного правового «статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства» [14]. Звернемо увагу, що фокусування цього визначення на правовому статусі «жінок і чоловіків» дещо викривлює зміст дефініції «гендерна рівність», адже поняття гендеру (тут йдеться про ту дефініцію яка була використана у нормі Закону у межах тлумачення «гендерна рівність»)

не є тотожною до статевої ознаки (тут йдеться про апелювання нормотворців до категорії «чоловіків та жінок»). Цілком очевидно, що зведення проблематики «гендерної рівності» до рівноправ'я чоловіків та жінок значно звужує зміст відповідної проблематики. Нагадаємо, що проблематика гендеру поряд з біологічними особливостями людини (саме до цієї характеристики ми можемо віднести стать людини, тобто ту характеристику яка була використана у вище згаданому Законі у межах тлумачення категоріального змісту гендерної рівності) охоплює у тому числі й соціокультурні та історично-цивілізаційні особливості актуалізації людини. Наприклад, Роберт Столле (Robert Stoller), який вперше ввів до наукового обігу дефініцію «гендер» (тут ми апелюємо до статті Р. Столле «Sex and Gender: on the Development of Masculinity and Femininity»), звернув увагу на принципову відмінність між природньою (біологічною) статтю та соціальною статтю. На переконання вченого, гендерна ознака, на відміну від біологічної, не актуалізується при народженні, тобто не є так званою автоматичною даністю. Формування гендерної ідентичності відбувається за результатами соціальних взаємодій людини та як наслідок – засвоєнню нею певних соціальних ролей. Цілком очевидно що ці ролі не є постійними та можуть змінюватись відповідно до тих чи інших соціокультурних, суспільно-політичних, соціально-економічних, природньо-кліматичних тощо впливів. Ми погоджуємося з думкою Т.О. Марценюк щодо варіативності та ситуативності прояву змісту гендеру. Вчена цілком слушно звертає увагу на феномен зміни ролей залежно від історичного і соціально-культурного контексту [15, с. 8]. Приймаючи до уваги вище наведене можемо припустити що зміна соціальних ролей людини може розглядатися як підґрунтя для зміни гендерної ідентичності.

Повертаючись до тлумачення категоріального змісту гендерної рівності звернемо увагу ще на одне визначення цієї дефініції, а саме на те яке було надано Н.М. Дармограй в Енциклопедичному словнику з державного управління. На переконання вченої гендерна рівність це «процес, в якому однакове, справедливе ставлення і до жінок, і до чоловіків у всіх сферах людського буття, включаючи політичне, економічне, побутове тощо. Гендерна рівність можлива за умови наявності рівних прав і рівних можливостей для жінок і чоловіків» [16]. Наведене визначення, так само як й те що було розглянуто нами вище, апелює до статевої характеристики суб'єктів. Іншими словами, при визначенні гендерної рівності авторка апелює до статевої ознаки («справедливе ставлення і до жінок, і до чоловіків» або «рівних прав і рівних можливостей для жінок і чоловіків»). Така позиція є достатньо суперечливою, адже у межах свого визначення Н.М. Дармограй цілком слушно апелює до того факту що гендер є віддзеркаленням соціальної статі людини та повинен розглядатися як соціально-рольовий статус. Отже, у межах одного визначення ми маємо, з одного боку, суто статевий (біологічний) підхід до визначення гендеру, а з іншого – соціально-рольовий.

Така гібридність у поданні змісту гендеру може бути пояснена через призму змісту основних етапів актуалізації його змісту.

Перший етап – догендерний етап (до 60-х рр. XX ст.) – у межах цього етапу фокус уваги зосереджено на певних лінгвістичних конструктах які тяжіють до позначення роду іменника (чоловічий, жіночий, середній), а відповідно й до конкретизації статі.

Другий етап – індивідуалістичний (з 60-х рр. XX ст. до 80-х рр. XX ст.) – цей етап є логічним продовженням догендерного, але зі зміщенням акценту на біологічні характеристики (гендер розглядається на рівні похідного від біологічної статі людини статусу. Такий статус формується під впливом чисельних зовнішніх (культурно-ментальні, соціально-економічні, суспільно-політичні, родинно-побутові тощо чинники) та внутрішніх (психічні процеси; своєрідність відчуття; індивідуальне сприйняття; нахили та інтереси; мислення та здібності; темперамент тощо) факторів. На відміну від догендерного етапу, у межах якого домінувала думка про можливість подання змісту гендеру через призму біологічної статі, індивідуалістичний етап припускає можливість зміни рівня співвідношення фемінності та маскулінності. Таке співвідношення не є постійним та в залежності від векторів та конфігурацій зовнішніх та внутрішніх факторів набуває у кожному конкретному випадку унікальних характеристик. У межах цього підходу домінувала думка про те, що підсилення одних характеристик (статусу) людини можливо лише за рахунок зменшення іншого. Наприклад, підсилення феміністичної моделі поведінки можливо за рахунок зменшення маскулінної моделі та навпаки. У достатньо спрощеному вигляді ми можемо вести мову про так званий механізм заміщення або витеснення одного іншим (тут ми маємо на увазі домінування механізму «або ... або ...» над механізмом «й те, й інше»). Слід звернути увагу що механізм заміщення (у нашому випадку заміщення фемінності на маскулінність або маскулінності фемінністю) закладає підґрунтя для актуалізації нерівності. Виникає ситуація за якою усвідомлення різниці між одним та іншим статусом або роллю може розглядатись як детермінанта для розвитку ідей нерівності (носії характеристик фемінності на маскулінності не є однаковими, а відповідно не є й рівними). Таке зауваження є вкрай важливим для розуміння феноменів гендерної рівності та гендерної нерівності. Наприклад, чи можемо ми в загалі вести мову про рівність носіїв тих чи інших статусів за умови їх неоднаковості? Це питання має ознаки риторичного, а отже вважаємо за доцільне залишити його без подальшого розв'язання. Повертаючись до характеристики індивідуалістичного етапу становлення та розвитку змісту гендеру, вважаємо за доцільне акцентувати увагу, з одного боку, на його більш м'який позиції щодо існування андрогінного типу особистості (концепт «й те, й інше»), а з іншого – на наявності «нормативної фемінності» та «нормативної маскулінності» (концепт «або ... або ...»)

Третій етап – інтеракційний (з 80-х рр. ХХ ст. до нашого часу), передбачає віддалення від статево-біологічного сприйняття феномену гендеру на користь соціально-рольового світогляду. «Гендер – самостійна, не зумовлена біологічною статтю, конструйована культурою та суспільством характеристика людини, щось, чого люди не мають як даність, а (осмислено чи неосмислено) демонструють, взаємодіючи з різними людьми у різноманітних інституціональних ситуаціях» [15, с. 8]. У межах цього етапу відбулась остаточна відмова від світоглядного конструкту «або ... або ...» на користь концепту «й те, й інше». Цей концепт передбачає можливість діалектичного поєднання фемінності на маскулінності без прив'язування до домінування однієї характеристики над іншою. Тут ми можемо вести мову про те, що сформульоване для другого етапу узагальнення про те що неоднаковість породжує нерівність може зазнати незначного, але достатньо принципового корегування свого змісту, а саме – схожість є підґрунтям для рівності. Використовуючи дефініцію «схожість» ми намагаємося апелювати до одночасній наявності фемінності та маскулінності у межах одного носія. Іншими словами будь яка людина, з огляду на наявність у неї характеристик фемінності та маскулінності (не важливо які саме з цих характеристик є домінуючими, важливо що ці характеристики поєднані у межах одного носія) може бути схожою з іншою (слід розуміти, що така схожість є достатньо умовною та ситуативною). За певних умов взаємодія між людьми будь-якої статі (тут и маємо на увазі статево-біологічний концепт) завжди знайде модель «чоловік до чоловіка» або «жінка до жінки». Схожість, на кшталт «чоловік – чоловік» або «жінка – жінка» може розглядатися як підґрунтя для рівності, або «ми рівні адже схожі». Це узагальнення є достатньо важливим для розуміння змісту феноменів гендерної рівності та гендерної нерівності. Виникає ситуація за якої андрогінність, за умови певних абстрагувань, може розглядатися як умова для рівності.

Отже, так звана гібридність у поданні змісту гендеру Н.М. Дармограй, а саме – поєднання соціально-рольового та статево-біологічного статусів у меж одного підходу, з одного боку, є цілком логічною та виправданою, а з іншого – створює підґрунтя для актуалізації ризику викривлення змісту таких дефініцій як «гендерна рівність» та «гендерна нерівність». Не коректне тлумачення змісту тієї чи іншої категорії зазвичай розглядається як загроза не лише для забезпечення достатнього рівня достовірності конкретного наукового результату, що само по собі є достатньо важливим застереженням, а й для подальшого розвитку наукового знання.

Повертаючись до наведених вище тлумачень гендерної рівності (тлумачення відповідно до норм Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» та визначення яке було сформульоване Н.М. Дармограй), а саме до тих їх частин, які апелюють до «жінки» та «чоловіка» (вище ми звертали увагу на

фокусуванні змісту згаданих вище визначень на статевобіологічній складовій феномену гендеру) вважаємо за доцільне зосередитись на обґрунтуванні необхідності корегування змісту тлумачення «гендерна рівність», а відповідно й визначення «гендерна нерівність». Вихідним концептом для нашого корегування є припущення про необхідність відмови від так званого прив'язування змісту гендеру до статі.

Вище ми звернули увагу на той факт, що третій етап розвитку змісту феномену гендеру (інтеракційний етап) пов'язують зі зміною статевобіологічних акцентів відповідного тлумачення на соціально-рольові характеристики. Така зміна світоглядного концепту тягне за собою необхідність корегування раніше сформульованих визначень. Цілком очевидно, що апелювання у визначенні змісту гендерної рівності до статевобіологічної складової цього феномену втратило свою актуальність та потребує на корегування. Також слід звернути увагу на необхідність прийняття до уваги тих двох узагальнень щодо «рівності» / «нерівності» які були сформульовані нами за результатами аналізу етапів становлення та розвитку змісту гендеру, а саме – 1) різниця між одним та іншим статусом або роллю (відмінність між характеристиками фемінності на маскулінності) є підґрунтям для актуалізації нерівності, у т.ч. й гендерної; 2) схожість характеристик статусів за рівнем прояву або фактом наявності фемінності на маскулінності може розглядатись як передумова для забезпечення рівності, у т.ч. й гендерної. Зміст цих тез не є суперечливим, адже він апелює до одного та того самого критерію – схожості (звертаємо увагу, що тут йдеться саме про схожість, а не так звану стовідсоткову тотожність). Отже, забезпечення рівності може бути досягнуто за умови високого рівня схожості. Разом з тим, тут виникає питання щодо необхідного відсотку схожості для забезпечення рівності. Наприклад, чи достатньо тієї схожості яка є у наборах хромосом біологічного чоловіка та біологічної жінки для встановлення рівності? Відповідь на це питання дещо виходить за межі предмету нашого дослідження, а отже може бути залишена для свого обґрунтування у межах інших наукових досліджень.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Приймаючи до уваги вище наведене можемо сформулювати такі основні висновки та узагальнення.

По-перше, переважна більшість наявних тлумачень гендерної рівності, у т.ч. й тих які закріплені у нормативно-правових документах, апелюють до статевобіологічного сприйняття феномену гендеру. Такий фокус уваги не лише звужує відповідну проблематику, а й викривлює її зміст. Тлумачення гендерної рівності / нерівності повинно відбуватись з прийняттям до уваги соціально-рольових характеристик людини, а саме її соціальних ролей, а не статевих характеристик. Наш акцент уваги саме на соціальних ролях не повинен сприйматись як зменшення значущості проблематики рівності між

представниками жіночої та чоловічої статі (тут йдеться про біологічну стать за природою).

По-друге, феномен гендерної рівності / нерівності може розглядатись через призму наявності схожості / відмінності між окремими характеристиками за тим чи іншим критерієм. Феномен рівності, по відношенню до гендеру, формується під впливом усвідомлення схожості / відмінності соціальних ролей людини або так званих культурних знаків. Критерій «схожості / відмінності» по відношенню до «ролі» або «знаку» повинен сприйматися без прив'язування до функціоналу за змістом (цілком очевидно, що кожна соціальна роль людини має своє призначення та не є схожою з іншою соціальною роллю, як за змістом так й за рівнем своєї значущості). Абстрагування від функціоналу конкретної ролі є підґрунтям для усвідомлення її умовної рівності по відношенню до інших ролей. Рівність соціальних ролей та культурних знаків обумовлюється неможливістю вимірювання, принаймні на одному рівні актуалізації феноменів, їх значущості. Така неможливість порівняння значущості соціальних ролей є характерною за умови їх прояву у межах одного носія.

По-третє, під гендерною рівністю ми розуміємо, з одного боку, відсутність дисбалансу правоможностей (наявність рівність прав) та дискримінацій (відсутність утискань), у будь-яких формах та різновидах їх проявів, щодо носіїв соціально закріплених, або індивідуально обраних, ролей (статусів) або культурних знаків, а з іншого – свободу самовираження та розвитку людини відповідно до її власних уявлень про самоідентифікацію та самоактуалізацію. Самоідентифікація, самоактуалізація та свобода людини у межах соціально закріпленої, або індивідуально обраної, ролі, статусу, моделі поведінки, діяльності тощо не повинна створювати загрозу безпеці та (або) праву, як безпосередньому носію ролей, статусів тощо, так й іншим представникам соціуму. Іншими словами, гендерна рівність або відсутність утискання носіїв тих чи інших соціокультурних ознак повинна розглядатись не лише через призму пов'язаних з феміністичною та маскуліністичною соціальних ролей або знаків, а й з прийняттям до уваги всього різноманіття проявів гендерних ролей та статусів. Отже, гендерна рівність передбачає наявність рівних можливостей для активізації та розвитку будь-яких з конструктивних самоактуалізації та самоідентифікації людини.

По-четверте, проблематика гендерної нерівності може розглядатись через призму факту біологічної неоднаковості природних носіїв феміністичної або маскуліністичної домінуючому рівні прояву цих характеристик (визнання факту існування різниці є підставою для актуалізації проблематики нерівності). Складність розгляду гендерної нерівності полягає в існуванні щонайменше трьох основних напрямів актуалізації цього феномену, а саме: нерівність як правовий феномен (відсутність рівних можливостей у реалізації визнаних державою прав та свобод); нерівність як філософський феномен (нерівність

як результат реалізації права на свободу або нерівність є проявом свободи); нерівність як суспільно-політичний феномен (нерівність як результат реалізації механізмів соціальної та владної ієрархії). Отже, зміст феномену гендерної нерівності може бути розкритим через призму правового, філософського, соціального тощо контекстів. Слід звернути увагу, що загальний вектор розгляду феномену у межах цих конструктів є інколи навіть протилежним. Наприклад, нерівність у межах правової парадигми сприйняття змісту відповідного феномену, має переважно негативний відтінок (нерівність порушує норму справедливості у суспільстві та стає причиною руйнування не лише прав окремої людини, а й демократії як форми правління). У межах філософської парадигми сприйняття феномену нерівності відтінок актуалізації його змісту може бути цілком позитивним. Нерівність є результатом, а можливо й правом, реалізації людиною її власного «Я» (тут ми розглядаємо людське «Я» як унікальну характеристику особистості). У межах філософської наукової думки людське «Я» традиційно розглядається як вища цінність (потенційно-можливий ідеал який впливає на сьогоденну поведінку людини через механізм формування траєкторії її поведінки та подальшого розвитку) або так званий активний першопочаток поведінки). Іншими словами нерівність є одночасно як детермінантною так й результатом свободи особистості. Тут ми апелюємо до концепту «право на нерівність» та такого конструкту як «свобода є результатом реалізації людиною права на нерівність». Сприйняття проблематики нерівності через призму суспільно-політичного феномену має в цілому нейтральний відтінок, хоча безумовно стратифікація суспільства за результатами природної та (або) штучної підпорядкованості одних суб'єктів іншим може тяжити до негативного сприйняття. Нерівність у межах суспільно-політичного феномену є однією з детермінованих характеристик будь-якого соціального інституту, тобто вона є природно «вбудованою» в систему норм та утворює так званий соціальний контекст.

По-п'яте, гендерна нерівність це не лише домінування у межах ustalених соціальних норм гендерно-рольових та гендерно-поведінкових стереотипів, а у тому числі й юридично вноормована гендерна диспропорція. Під гендерною нерівністю ми розуміємо, з одного боку, укорінені у соціальних нормах уявлення щодо традиційних та суспільно схвалених для кожної з соціальних ролей моделі поведінки у межах яких носії різних культурних знаків мають неоднакові права, можливості та статуси щодо актуалізації своєї ідентичності у межах будь-якої з сфер діяльності та життя, а з іншого – форму соціальної диференціації, у межах якої природні носії ознак характеристик фемінності на маскуліності мають неоднакові суспільно-політичні та соціально-економічні права та обов'язки, а відповідно й різні життєві шанси щодо формування та реалізації своїх потенціалів.

Вище сформульовані узагальнення та висновки не висчерпують проблематику уточнення категоріального змісту таких дефініцій як «гендерна рівність» та «гендерна нерівність», а отже можуть бути уточнені у межах інших напрямів організації наукових пошуків. Найбільш перспективними з таких напрямів, на нашу думку, є ті з них, фокус дослідницької уваги яких зосереджено на проблематиці порівняння думок вітчизняних та зарубіжних вчених щодо тенденцій подальшого розвитку гендерної проблематики у межах загальнонаукового дискурсу.

Список використаної літератури

1. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. *Офіційний вісник Президента України*. 2019. 7 жовт. (№ 21) С. 17.
2. Тишук О.М., Мороз О.В. Обґрунтування актуальності дослідження у межах проблематики публічного управління: теоретико-методологічний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. №3. С. 202–208.
3. Global Gender Gap Report 2024 URL: <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2024/digest/> (date of application: 16.02.2024).
4. Moroz V., Akhmedova O. Gender-specific aspects of human capital development in Ukraine: implementation of state policy. *Public administration: concepts, paradigm, development, improvement*. 2024. Iss. 9. P. 99–106.
5. Власова Т.І., Грабовська І.М. Галицька Ю.В. Актуальний гендер: міжнародний та український контекст : монографія. Київ : Міленіум, 2018. 132 с.
6. Гоян І.М. Петранюк А.І. Формування гендерної ідентичності в умовах інформаційно-мережевого простору. *Культурологічний альманах*. 2024. Вип. 2 (10). С. 232–238.
7. Державне управління забезпеченням гендерної рівності в Україні: монографія / (Домбровська С.М., Мороз В.М., Грень Л.М. та ін.) Х.: НУЦЗУ, 2018. 251 с.
8. Martsenyuk T. To be or not to be: Attitudes of Ukrainian society about gender equality and diversity after Russia's invasion of Ukraine. *Forum for Ukrainian Studies*. 2022. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/206ea14b-29ef-4e67-802b-f4526b235878/content> (date of application: 13.02.2024)
9. Мельник Т.В. Трансформація образів чоловічого та жіночого у візуальній культурі України періоду незалежності. Гендерний аспект : дис... д-ра філософ. : Спеціальність 034 / Інститут проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України. Київ, 2023. 238 с.
10. Прохорова А., Коломієць С. Гендерованість досвіду військової служби в Збройних силах України (на прикладі військової частини Х 0000). *Наукові записки НАУКМА. Соціологія*. 2024. Том 7. С. 57– 69.
11. Тюріна Д.М. Гендерна компетентність як фактор інтеграції гендерного підходу у вищій освіті. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування»*. 2024. № 2(6). С. 149–158.
12. Мороз В.М. Гендерні детермінанти системи трудового потенціалу як підґрунтя мотиваційного механізму стимулювання трудової активності

громадян державою. *Держава та регіони. Серія: державне управління*. 2011. Вип. 1. С. 163–169

13. Мороз В.М. Відповідальність суб'єктів процесу формування, використання та розвитку трудового потенціалу: гендерний аспект. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2011. Вип. 2. С. 251–259.

14. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № № 2866-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. Ст. 56.

15. Марценюк Т.О. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. Київ : Відродження, 2014. 65 с.

16. Дармограй Н.М. Гендерна рівність. *Енциклопедичний словник з державного управління* / за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. Київ, 2010. С. 128.

Moroz S. A., Moroz V. M., Shanidze O. D. Gender equality and gender inequality: development and clarification of the categorical content of definitions

Based on the analysis of the resolution level of fundamental issues in gender problematics it was found that these issues have not only failed to reach a logical conclusion but have also evolved to a new level of relevance. Specifically, there is a pressing need to clarify the categorical content of the so-called basic categories associated with this phenomenon.

The interpretations of gender equality and gender inequality available in scientific circulation, despite all their meaningful balance, are not perfect. Among the main flaws in the interpretations of the mentioned above definitions is the focus of their content on the natural-biological characteristics of a person, namely on sexual characteristics. This emphasis leads to a distortion in the categorical content of the definitions of gender equality and gender inequality. Results of the analysis of scientific literature and the content of some gender-related legal and normative documents reveals that these definitions should incorporate considerations of social roles and cultural symbols. Moreover, the study reveals that the issues of gender equality and gender inequality involve inherent contradictions in the conceptualization of such constructs as “the natural right to inequality” and “inequality as an expression of freedom”. These constructs form the basis for changing the paradigm of perception of the content of the phenomenon of “gender inequality” in a fundamentally different direction of worldview development.

The formalization of the definition of gender inequality is connected with the need of scholars to consider at least three primary dimensions of this phenomenon, namely: inequality as a legal phenomenon (the lack of equal opportunities to exercise rights and freedoms recognized by the state); inequality as a philosophical phenomenon (inequality as a consequence of exercising the right on freedom); inequality as a socio-political phenomenon (inequality as a result of mechanisms of social and power hierarchies). According to the results of the analysis of scientific literature, it was found that the vectors of scientists' consideration of the phenomenon of gender inequality within these constructs not only do not coincide, and sometimes even are contradictory.

It has been demonstrated that gender equality, as well as inequality, can be viewed through the lens of similarity and difference (disparity or uniqueness) in specific characteristics based on various criteria. Gender equality is shaped by an awareness of the similarity of individuals' social roles or cultural symbols.

The definitions of gender equality and inequality should be made taking into account the equality (or similarity) of individuals' social roles rather than their sex-based characteristics. Such an emphasis on social roles should not be perceived as a decrease in the importance of equality between the female and male representatives.

Based on the results of the research, the categorical content of the definitions of "gender equality" and "gender inequality" was clarified, as well as an authorial approach to formulating their interpretations was proposed.

Key words: *gender; gender inequality; gender equality; femininity; masculinity; cultural symbols; social roles; social interactions; self-identification; self-actualization; identity.*

UDC 316.356.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.105.4>

YU. V. ROMANENKO

Doctor of Sociological Sciences, Professor,
Professor at the Department of International Media Communications
and Communication Technologies
Institute of International Relations
of Taras Shevchenko National University of Kyiv

TOXIC SOCIAL COMMUNICATIONS: THE PROBLEM OF IDENTIFYING SIGNS AND CONSTRUCTING TYPOLOGIES

The article implements the goal in the form of constructing a characteristic of the signs and typological criteria of toxic social communications. As a result of the conducted research, it is concluded that the semantic field of the concept of «toxic communication» can be associated with both a narrower and a wider range of meanings. The polymorphism of toxic social communications is stated, their general signs are logically indicated, which are manifested both in the simplest interpersonal (dyadic) interaction and in more complex (group-mediated) communication processes.

It is noted that in the social space one often has to deal with toxic social communications. Some of them have pronounced signs that can be easily recognized, some have a latent and shadowy origin. Both the first and the second are recognized by the disorganizing and destructive effects on both the individual psyche, body, and corporeality, and group (socio-psychic) structures and processes.

It is emphasized that in a rather narrow, etymological understanding, the meaning of the concept of «toxic communication» is associated with any externally introduced content capable of causing a reaction similar to a poisoning reaction in the medical sense. In the socio-communicative aspect, toxic communication is part of destructive activity (verbal or non-verbal), focused on creating dysfunctions or destroying the mechanisms of psychophysical health or social capital. It is emphasized that the allocation of destructive effects as a key feature of toxic communication does not allow separating it from manipulative and psychodestructive communication, since it is too narrow. Toxic communication in its meaning involves both short-term and long-term destructive (verbal or non-verbal) influence of some subjects on others, but destructive effects can manifest themselves in both open and disguised (latent) forms. It has been found that hyper-controlling or hypoprotective behavior; manifestations of envy and greed, on the one hand, reactions of resentment, humiliation, stress – on the other hand, along with other destructive emotions (fear/anxiety, guilt/shame, fatigue/exhaustion and exhaustion), sadness.

Key words: *communications, toxic social communications, abusive communications, offensive communications, hate speech.*

Problem statement. In the social space, we often encounter toxic social communications. Some of them have obvious signs that can be easily recognized, while others have a latent and shadow origin. Both the former and the latter are recognized by their disorganizing and destructive effects both in relation to the individual psyche, body and corporeality, and to group (socio-psychic) structures and processes. Those studying toxic communications have to take into account not only the diversity of toxic communications, but also numerous disguises, veils, and prosocial presentations of such. Subjects producing such communications or mediating their use by others can act both openly and behind the scenes. This circumstance, however, motivates both the former and the latter to resort to searching for social legitimacy and reasons for toxic verbal and/or non-verbal behavior. By definition, “toxicity is any interaction directed at a subject that is intended to provoke and deliberately generate counterproductive controversy.”

As R. Henscom et al. note in their publication, “... toxicity may be directed at a community, an ideal, an organization, or another entity, and not necessarily ... at a specific person. Based on the proposed definition, toxicity always opposes itself to another entity, and therefore toxicity must always have a specific goal ...” [2]. The given definition is at least controversial and overly categorical (rigorous). According to the logic of the authors’ reasoning, any participant in communication who opposes or contrasts his point of view to someone communicates toxically, which is fundamentally wrong. Not every opposition or contrast of something or someone to someone is toxic. Contrast or opposition becomes toxic when it, at a minimum, delivers a verbal blow or creates a challenge (provocation) in an indirect form that resembles a verbal blow.

The second controversial point of the given definition is the inclusion of ideals or other abstract entities among the “targets” of toxic communication, which sounds strange in itself. Ideals and other abstract entities do not experience mental pain, as well as organizations structured within themselves as complex entities. Ultimately, the consequences of toxic communication are experienced exclusively by individuals, into whose boundaries this communication invades and at whom it is directed.

The authors of the article distinguish between manifestations of toxicity and negativity (negativism), illustrating them in the form of a diagram (see diagram 1).

Manifestations of negativity include constructive criticism, expression of opinions (points of view), emotionally charged debates (arguments), satire and sarcasm. In turn, the authors attribute attacks on the personality, hate speech, cyberbullying, trolling and calls for violence to manifestations of toxicity. At the same time, the researchers believe that all manifestations of negativity, including satire and sarcasm, cannot be toxic, which is not to be agreed with. Both satire and sarcasm imply ridicule, and therefore attacks on the weaknesses of the personality, which can be accompanied

by the attacker experiencing mental pain and a number of negative feelings related to the toxic group: humiliation, infringement, shame, wounded pride, etc.

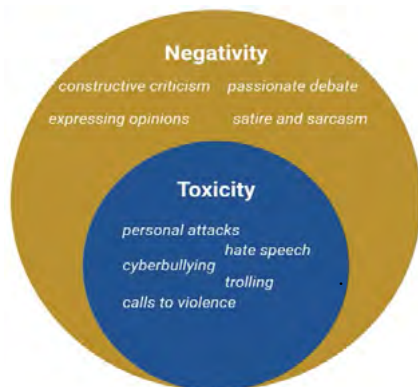

Diagram 1 [2]

Analysis of the latest research and publications. A. Shrestha et al. in their article on harmful (toxic) communication mean by toxic communication “a general term for a wide range of communication that causes harm, suffering or negative consequences to individuals or groups. Toxic communication can include, from the authors’ point of view, «toxic language, hate speech, trolling, cyberbullying, dissemination of misinformation or disinformation, shaming and threats to individuals and groups» [7, c. 624-630].

Researchers take a criteria-relativistic point of view in assessing the toxicity or non-toxicity of communication, pointing, firstly, to a certain “instinctive” understanding of it and the absence of a definition, and secondly, noting the pluralistic understanding of toxic communication and “different levels of tolerance for what is classified as toxic communication» [7, c. 625]. To the above, the authors also add the relativity of perception of what is perceived as toxic or non-toxic, depending on the personality of the perceiver.

Pavlopous et al. [5] describe toxic language as an umbrella term that includes several different types of language, including offensive, abusive, and hateful. For researchers, “there are also taxonomies for these phenomena based on their directness (e.g., whether the insult was explicitly intended/intended) and their purpose (e.g., whether it was a general comment or directed at an individual/group).” In the context of Pavlopoulos’

classification, there are distinctions between offensive and abusive language. Abusive language involves concealing the intention of toxicity, hiding toxic intentions, and playing with time, which creates the effect of devaluing the latter. In this sense, certain actors voice vague thoughts or demands (promises), often using the pathetic and moralistic rhetoric of high value models.

We are talking about declared obligations (honesty, trust, solidarity, altruism) with a pronounced discrepancy with actions. Communication is superficial and uninvolved, obsessive repetitions may be observed in communication with a lack of feedback. Abusers can also operate with incomprehensible words and phrases, voicing one-sided demands without the desire to hear the opposite side.

Offensive language involves the use of the rhetoric of confusion, attempts by actors to give opposite and confusing orders, conduct long and meaningless conversations (discussions, meetings). Relationships with communication partners are built asymmetrically, using insults in the absence of feedback and the necessary cultural inhibitions. The use of offensive language is accompanied by an atmosphere of fear, obsessive surveillance, moral bullying.

As you can see, the use of the language of abusive communication tends to smoothly transition to the use of the language of toxic communication. Where there is superficiality, lack of involvement, detachment, where communication actors use vague and/or pompous words and expressions, where there is no positive motivation to promote common rules and frameworks for interaction, open dialogue, there are clearly evident signs of toxic communication, which expands the scope of its functioning.

In other words, sabotage and hidden opposition to the language and practices of abusive communication do not develop into the dominance of toxic communication where communicative relations are symmetrical. In the case of asymmetrical relations, markers of increasing emotional tension appear in communication (shouts, threats, contradictory demands, lack of active listening, lack of regular contact and dialogue. Expanding the scope of toxic communication contributes to the formation of the identity of an abuser, offender or hater.

A. Shrestha et al. [7, c. 625] classifies toxic communication into «profanity, identity attacks, disparagement, insults, threats, sexually explicit content, derogatory language, language inciting violence, and hostile and malicious language directed at individuals or groups».

It is important to use a lot of vocabulary to avenge taboos, such as sexual, bodily-functional and religious topics. This taboo vocabulary can be considered vikoristic as language of hatred.

This point of view is benefited by the vision of R. Purba «Every “taboo word” or “linguistic taboo” – any word associated with bodily organs, sex, supernatural light, sights of the human body (excrement), religion, food of life, etc. Death» [6]. Jay reveals hundreds of taboo words and phrases. This obvious fact is created by using the socio-communicative boundaries

of different types of taboo lexemes for the purpose of “filtering” their selection from the splice.

Z. Ningue [4] classifies taboo vocabulary into 5 types, namely like, profanity, obscenity, bad language and sexual advances. In Jay’s opinion, the vikoristan curse can be equated with the vikoristan evil for inflicting mischief on another person through the vikoristan of sung words or phrases [3, c. 153-161].

Z. Ningue supports Jay’s sullen point of view, where like like hatred means throwing negative curse words at someone. According to the investigator, under the hour of liking, both the one who speaks and the one who hears, understand what is going on. The communicator expands my hatred, and the recipient of this message is aware of his role as a target of many taboo words [4].

Forberg in his research [1, c. 291-317] on the topic of gender ethnography offers to consider four types of patterns of toxic communication: disinterest, rejection, humiliation and hate [8, c. 6-7].

Disinterest [8, c. 6] is manifested as a conscious disregard (in the author’s study, women, although it could be anyone), built on the assumption that another person or group of people is simply a distraction. Among the illustrative examples, the author cites situations of seduction and disregard (in videos, men show disinterest in women trying to seduce or harass them); men play video games, look at the screen and wear headphones (thereby emphasizing the idea of isolation); men express their interest in cars at a car show, ignoring the woman introducing them; men work out in the gym, ignoring women who attract their attention (seductively or by walking in short clothes) in order to maintain concentration; men do not respond to women’s touch directed at them, sometimes pushing them away when this is staged by dancing or attempts to approach.

Rejection [8, c.6] manifests itself as a notice-and-rejection of gestures of affection, which includes the following examples: women trying to attract men’s attention or even seduce them by smiling at them on the escalator, while men demonstrate a lack of response, wiping their hands, washing their hands, or showing off their wedding ring.

Humiliation involves comparing a person or group of people with others, instrumentalizing (using) others, and causing physical harm. Videos are provided as examples [8, c.6] a clip from a Donald Trump political rally in which he snaps at a woman that she will earn as much as men if she works as hard as they do; situations in which men approach women with a bouquet, hand it to them while they are tying their shoes, then take it back when they are finished and continue on their way, thereby humiliating the woman; a boy hastily stops in front of girls to kiss them while proudly looking at the camera; a woman tries to get her boyfriend’s attention by pouring herself hot water for a cup of tea. To tease him, the woman places her hand on the cup the man is about to pour his tea into, and without thinking, he deliberately pours hot water on her [8, c. 6].

Hate involves overt threats of violence or violence directed at one or another subject. Examples include excerpts from the film *American Psycho*, ... in which the main character, Patrick Bateman, openly threatens one or another character in the film; a boy is bullied at school, followed by photographs of the victims of this "school shooting» [8, c. 6-7].

Presentation of the main material. Noting the polymorphism of toxic social communications, it is logical to outline their common features, which manifest themselves both in the simplest interpersonal (dyadic) interaction and in more complex (group-mediated) communication processes.

1) Toxic social communications have a disorganizing or destructive intention. Both the first and the second can manifest themselves in a wide range, starting from the primary reactions of mental displeasure (pain) in interpersonal interaction and ending with the deconstruction of the communicative architectonics of group and organizational actors (the latter may involve the erasure of organizational/group identity, reputational and other losses and costs of the economic and socio-cultural spectrum).

2) Toxic social communications involve a wide range of «third parties» in both the format of reactive and active participation in their implementation. A generator or mediator of toxic communications, regardless of his subjectivity, seeks either to enlist the active support of other subjects, or, at a minimum, to be satisfied with the recipient (reactive) and/or background role of the latter. Both generators and mediators of toxic communications are interested in individual or group multipliers of toxicization, who either actively invest their resources (time, cultural, organizational, etc.) in the escalation of toxicization, or "offer" reactive and/or background participation as recipients, observers, audience or "crowd". Thus, the implementation of shaming or bullying presupposes the active generation of aggressive and toxic contents of verbal or behavioral content by the initiators of one or another form of bullying. At the same time, bullying is impossible without the participation of the public, which is drawn into such communication voluntarily or involuntarily (e.g., during shaming on social networks).

3) Toxic social communications (including those that occur in children's or adolescent groups) can have a cultural or socio-structural origin and corresponding direct or indirect strategizing. In some cases, structural factors are also hidden both from awareness and from any influence (e.g., environment-forming negative selection, which has institutional strategizing in the space of educational and correctional or penitentiary institutions). On the other hand, in the public space, structural factors can acquire prominence and be quite transparent (as, for example, scientific and academic banditry or teenage bullying based on inclusion in certain gender or deviantophile groups).

4) Toxic social communications involve the use of body-oriented expression, expression in body language, and construction/construction of spaces and environments. Toxicity can take on both an inactive expression (e.g., environmental-spatial neglect, litter, lack of necessary space), and an

active-constructive one (inappropriate, inconvenient, non-ecological/unhygienic spaces and environments, etc.).

In dyadic communications, the variability of toxic manifestations is realized from one-time and impulsive actions to strategically-oriented projects of disorganization and deconstruction of addressees.

1) Impulsive toxic actions (e.g., toxic emotional expression of one stranger towards another) are usually characterized by lack of direction and non-selectivity, as well as the absence of a strategic time perspective in such actions.

2) Organized toxic strategies and programs (e.g. shaming, bullying, bossing) directed against individual and group subjects and having a strategic time perspective (e.g. loss of a positive image and reputational costs of a corporate structure).

3) Impulsive toxic omissions (e.g. failure to provide assistance under the influence of situationally arisen fear or silent observation of bullying), as well as impulsive toxic actions, are characterized by lack of direction and non-selectivity, as well as the absence of a strategic time perspective in such omissions.

4) Strategically oriented toxic omissions (e.g. ignoring), which assume a long-term behavioral-disorganizing, demoralizing effect on both the individual and group subjects.

Conclusions. The semantic field of the concept «toxic communication» can be associated with both a narrower and a wider range of meanings. With a fairly narrow, etymological understanding, the meaning of the concept «toxic communication» is associated with some externally introduced content that can cause a reaction similar to a poisoning reaction in the medical sense. In this aspect, we are talking about the damaging ability of social communication to cause destructive effects in the individual or group psyche. In the socio-communicative aspect, toxic communication is part of destructive activity (verbal or non-verbal) associated with the creation of dysfunctions or the destruction of socialization, psychophysical health or social relations.

Isolating destructive effects as a key feature of toxic communication does not allow us to separate it from manipulative and psycho-destructive communication, since it is too narrow. Toxic communication in a broad sense involves both short-term and long-term destructive (verbal or non-verbal) influence of some subjects on others, but destructive effects may manifest themselves not in an open, but in a disguised (latent) form. Thus, hyper-controlling or hypo-protective behavior, manifestations of envy and greed, on the one hand, reactions of resentment, humiliation, stress, on the other hand, can, along with other destructive emotions (fear/anxiety, guilt/shame, fatigue/exhaustion, sadness/despair, etc.) be indicative of toxic communication.

Bibliography

1. Forberg, P. L. From the fringe to the fore: An algorithmic ethnography of the far-right conspiracy theory group QAnon. *Journal of Contemporary Ethnography*, 2022, 51(3), p. 291–317.
2. Hanscom, R., Silbergleit, T., Lv, O., Shivakant, M. The Toxicity Phenomenon Across Social Media. 2024. <https://arxiv.org/html/2410.21589v1>
3. Jay, T. The Utility and Ubiquity of Taboo Words. *Perspectives on Psychological Science*. *Perspectives on Psychological Science*, 2009, 4(2), p.153–161
4. Ningjue, Z. Taboo language on the Internet: An analysis of gender differences in using taboo language. Kristinanstad University, 2010, p. 1–25. <http://www.diva.portal.org/smash/get/diva2:398136/FULLTEXT01.pdf>
5. Pavlopoulos, J., Sorensen, J., Dixon, L., Thain, N., Androutsopoulos, I. Toxicity detection: Does context really matter? In D. Jurafsky, J. Chai, N. Schluter, and J. R. Tetreault, editors, *ACL*, 2020, p. 4296–4305.
6. Purba, R. Linguistic taboo in Simalungun a sociolinguistic study. *IKIP Malang*, 1998.
7. Shrestha, A. and K., Lisa & Akrami, Nazar & Linden, Kevin & Moshfegh, A. Harmful Communication: Detection of Toxic Language and Threats on Swedish}, 2024, *Association for Computing Machinery*, p. 624-630. URL: <https://doi.org/10.1145/3625007.3627597>
8. Tanner, S., & Gillardin, F. Toxic Communication on TikTok: Sigma Masculinities and Gendered Disinformation. *Social Media + Society*, 2025. 11(1), p. 1-12.

Романенко Ю. В. Токсичні соціальні комунікації: проблема визначення ознак і побудови типологій

В статті реалізовано мету у формі побудови характеристики ознак та типологічних критеріїв токсичних соціальних комунікацій. В результаті проведеного дослідження зроблено висновок про те, що семантичне поле поняття «токсична комунікація» може бути пов'язане як з вузьким, так і ширшим колом значень. Констатовано поліморфність токсичних соціальних комунікацій, логічно позначено їх загальні ознаки, що виявляються як у найпростішій міжособистісній (діадичній) взаємодії, так і у складніших (групо-опосередкованих) процесах спілкування.

Відзначено, що у соціальному просторі часто доводиться стикатися з токсичними соціальними комунікаціями. Частина з них має виражені ознаки, які можуть легко розпізнаватись, частина має латентні і тьнюве походження. Як перші, і другі розпізнаються за дезорганізуючим і деструктивним ефектам як щодо індивідуальної психіки, тіла, і тілесності, і групових (соціо-психічних) структур і процесів.

Наголошено, що при досить вузькому, етимологічному розумінні значення поняття «токсична комунікація» пов'язується будь-якими зовнішньо-привнесеними контентами, здатними викликати реакцію, подібну до реакції отруєння в медичному сенсі. У соціокомунікативному аспекті токсична комунікація є частиною деструктивної активності (вербальної чи невербальної), орієнтованої на створення дисфункцій чи руйнацію механізмів психофізичного здоров'я чи соціального капіталу.

Наголошено, що виділення руйнівної ефектики як ключової ознаки токсичної комунікації не дозволяє відокремити її від маніпулятивної

та психодеструктивної комунікації, оскільки є надто вузьким. Токсична комунікація у сенсі передбачає як короткочасний, і довгостроковий деструктивний (вербальний чи невербальний) вплив одних суб'єктів на інших, але руйнівна ефектика може виявлятися як у відкритій, так і в замаскованій (латентній) формі. Констатовано, що гіперконтролююча або гіпопротективна поведінка, прояви заздрощів і жадібності, з одного боку, реакції образи, приниженості, стресованості – з іншого боку можуть, поряд з іншими деструктивними емоціями (страхом/тривогою, почуттям провини/сорому, втоми/виснаженості та виснаження), печалі.

Ключові слова: комунікації, токсичні соціальні комунікації, аб'юзивні комунікації, образливі комунікації, мова ненависті.

УДК 316.273

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.105.5>

О. А. ТРЕТЯК

доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри соціології та політичних наук
Державний університет «Київський авіаційний інститут»

АРХЕТИПИ В ПОРТРЕТУВАННІ ЮДЕЇВ У НАЦИСТСЬКІЙ КІНОПРОПАГАНДІ (НА ПРИКЛАДІ ФІЛЬМУ «ВІЧНИЙ ЮДЕЙ»)

В статті розв'язано наукову проблему, сутність якої полягає в визначенні технік міфологічного конструювання як складових пропагандистської нарративізації в нацистському фільмі «Вічний юдей». В результаті проведеного аналізу встановлено, що пропагандистська нарративізація спирається на міф про арійську расу із її слідуванням архетипу героя, уособлення «здорових людей», які завжди реагували на євреїв як на персоналізацію архетипів тіні, темряви та злочинця з огидою та відразою, переводячи почуття у геноцидарні практики.

Дослідження архетипових та символічних складників у «Вічному євреї» передбачає аналіз низки технологій пропагандистської нарративізації, зокрема – 1) довірливого (загостреного) та гіперболізуючого протиставлення образів двох спільнот – арійської та семітської та 2) технології парного використання архетипів тіні та світла, героя та злодія. Перша група технологій ґрунтується на підкресленні та перебільшенні в образі семітської спільноти як втілення вселенського зла. Надалі пропагандист-наратор пропонує альтернативне розв'язання проблеми «ми або вони», яке потребує приборкання та/або знищення їх як цього самого зла.

Відзначено, що метафоризуючи юдеїв як иурів, які в стародавній період переселилися з Близького Сходу до Єгипту, мали злочинні риси і завжди були ворогами арійських народів, наратор пропонує глядацькій аудиторії демонізований образ «вічних паразитів», наділених рисами віроломства, підступності, жорстокості, підлості, прихованості, латентної кримінальності, організовано-руйнаційними схильностями, нестримною ненавистю. Юдеї у фільмі постають як економічні та політичні шахраї та глобальні заколотники, терористи, архітектори змови проти народів Європи та європейської цивілізації.

Констатовано, що портретування юдеїв як спільноти режисурою фільму відбувалося з урахуванням бінарних архетипових образів «тіні-світла» та «героя-злочинця». Воно мало викликати захоплення, екстаз, ідеалізацію арійської раси і створити її расистський расово-надцінний образ, протиставивши їй огидний, сповнений жахаючих фактоїдних подробиць образ юдеїв, чим глорифікувати як антисемітизм, так і юдеоцид.

Ключові слова: архетип, символ, образ, міф, міфологема, нацизм, антисемітизм.

Постановка проблеми. Метою нацистської пропаганди була ідеалізація нордичної раси, її вивищення над іншими культурними утвореннями людства в поєднанні з соціалізмом для представників цієї раси та відповідними ексклюзивними ідеологіями (науковим расизмом, антиюдейством, німецьким етатизмом, соціальним дарвінізмом, теорією «расової гігієни», антикомунізмом, який поєднувався із антисемітською риторикою через найменування більшовизму «юдейським витвором», заперечення парламентського устрою та вождизм для Гітлера).

Культ особи фюрера підтримувався більшістю німців. Також нацистська пропаганда просувала політику експансії за рахунок окупації територій, приналежних іншим державам. Відповідно до ключових пунктів ідеології нацизму, викладених в програмі НСДАП (1920), Німеччина мала зреалізувати проєкт окупації життєвого простору. Цей проєкт, зокрема, включав наступні положення.

По-перше, Німеччина мала звільнити життєвий простір для свого народу і для німецькомовного населення інших держав. Це німецькомовне населення визнавалося таким, що співподіляло ідентичність німецького народу, а відповідні спільноти отримували статус «фелькіше». По-друге, йшлося про відновлення військово-політичного авторитету Німеччини як імперії, яке мало відбуватися через створення єдиної системи управління для всіх німців і німецькомовних. По-третє, мали відбутися етнічні чистки німецької території від «етнічного сміття» та «расово неповноцінних груп», насамперед – від євреїв. По-четверте, нацистська система урядування мала підтримувати беззаперечний авторитет фюрера і впроваджувати фюрер-принцип на всіх рівнях управління. По-п'яте, мало відбутися звільнення німців від впливу світового фінансового капіталу та створення механізмів державної протекції всіх форм бізнесу, творчих (вільних) та ремісничих професій.

Метою статті є визначення технік міфологічного конструювання як складових пропагандистської наративізації в нацистському фільмі «Вічний юдей».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження архетипових та символічних складників у «Вічному євреї» передбачає аналіз низки технологій пропагандистської наративізації, зокрема – 1) довольного (загостреного) та гіперболізуючого протиставлення образів двох спільнот – арійської та семітської та 2) технології парного використання архетипів тіні та світла, героя та злодія. Перша група технологій ґрунтується на підкресленні та перебільшенні в образі семітської спільноти як втілення вселенського зла. Надалі пропагандист-наратор пропонує альтернативне розв'язання проблеми «ми або вони», яке потребує приборкання та/або знищення їх як цього самого зла.

Міфологічна наративізація експлуатувала при цьому німецьку лють, яка перетворювалася на «паливо» антисемітизму. В науковій літературі

цю проблему досліджували Х. Босмайн, Ч. Джордж, Р. Леннінг, Ж. Еллюль, Е. Пратканіс, Р. Гізен, Д. Сміт [1-7].

Еллюль та Пратканіс суголосні в розумінні ненависті як фактоїдного почуття, яке набуває найбільшої поширеності саме через його зв'язок із філогенетично-давніми структурами колективної психіки. Ненависть як найбільш спонтанне і поширене почуття передбачає і припускає проєкцію тіні у формі «...приписування своїх нещастя і гріхів іншому, якого потрібно вбити, щоб забезпечити зникнення цих нещастя і гріхів» [2, с.73].

Продовженням глорифікації спільноти арійців як «полюсу світла» має бути віктимізація образу юдейської спільноти як полюсу тіні та персоніфікації негативних почуттів. Для відтворення пропагандистського нарративу з гіперболізуючим протиставленням арійської та семітської спільнот нацистська пропаганда використовувала фактоїди, себто, не підтвержені доказами факти, які через відсутність доказів або є від початку неправдивими, або сумнівними через неможливість отримання доказів в перспективі [6, с.104].

В «Вічному євреї» є наявним застосування техніки парного використання архетипів тіні та світла, героя та злодія задля ескалації колективної ненависті німців. Образ юдейської тіні створюється шляхом тваринної метафори, перенесення образу щура на образ юдеїв, які так само, як щурі, поневіряються по світу і постають як застійна хвороба німецького суспільства. Арійська спільнота протиставляється семітській як ідеалісти – матеріалістам, трударі – неробам, творці – наслідувачам, виробники реальних благ – торговцям та лихварям, нарешті, герої – злодіям.

Послугування такими технологіями має ескалувати антисемітську поведінку, яка є типовою для нацистської пропаганди, на що звертають увагу Леннінг, Босмаджян та Гізен. Сам фільм виявився мотивуючим інструментом пропаганди задля остаточного вирішення «єврейського питання», отже, стимулював масовий геноцид через підігрівання ненависті.

Виклад основного матеріалу. Фільм «Вічний юдей» презентує нацистську пропагандистську документалістику, яка має на тлі зображення неупередженого ставлення до юдеїв, сформувані негативні етнічні гетеростереотипи щодо них. В об'єктиві камери спосіб життя євреїв у супроводі голосу наратора постає як тінювий та девіантний. Жанр «неупередженого» документального фільму використовується задля створення відповідних атитюдів щодо юдеїв. Сам образ юдея постає у міфологічній перспективі як одновимірний та міфологізований. Образ юдейства в фільмі зливається із образом лихварства і торгівлі, при цьому одиничне маніпулятивно видається за загальне. Адже торгівля товарами на вулицях навряд була єдиною діяльністю в житті євреїв. В фільмі таке вірування нав'язується шляхом отождолення євреїв Польщі, яка зазнала спустошення вермахтом, із юдеями

у всьому світі. Негативна стереотипізація має викликати у реципієнтів огиду та відторгнення.

У фільмі розгортається драматична сюжетна лінія стигматизації та помсти, яка завершується останньою сценою німецького націоналістичного реваншу. На початку експоновано негативні образи юдеїв як кримінальної та паразитичної раси. Надалі ці образи співставляються з німецьким суспільством, в якому арійство представлене в позитивному контексті. У фінальних сценах фільму глядачі отримують уявлення про заходи приборкання юдеїв. Їх, мовляв, вжито нацистами для мінімізації впливу юдеїв у німецькому суспільстві. Фільм закінчується символічним зображенням (попередженням Гітлера) про остаточне розв'язання єврейського питання, якщо євреї змусять німців розпочати Другу світову війну.

На початку фільму створюється образ юдейського гетто. Наратор акцентує увагу на намаганні юдеїв приховатися за маскою цивілізованості, яка мала б відволікти від формування повного «уявлення про їхній справжній расовий характер»[8]. Цей фільм показує реальні кадри польських гетто.

При цьому наратор оповідає події військової кампанії вермахту в Польщі, яка, мовляв, «дала нам можливість по-справжньому пізнати єврейський народ». Що саме дозволяє його пізнати? Далі перераховується низка фактоїдних обставин із посиланням на Ріхарда Вагнера, наводиться його думка про «юдеїв як демонів, які стоять за розбещенням людства»[8].

В чому саме полягає це розбещення? Наратор починає із експлуатації традиційної німецької прихильності до чистоти. Він протиставляє цій чистоті схильність юдеїв до мешкання в забрудненому житлі. При цьому сама забрудненість пояснюється їх «відсутністю творчої здатності до цивілізації». Наратор виголошує, що «ці євреї (євреї польського гетто) зовсім не бідні. Після десятиліть бізнесу вони накопичили достатньо, щоб придбати пристойні комфортні будинки. Але вони живуть поколіннями в одних і тих же брудних і забитих жуками оселях. Їх не турбує оточення, вони продовжують молитися. Погойдування є частиною ритуалу читання єврейських писань» [8].

Демонізація юдеїв продовжується по лінії створення міфу про паразитичну непрацюючу спільноту. Мовляв, євреї самочинно не будуть працювати, вони є неробами з власної волі, а якщо вони і працюють, то лише під зовнішнім примусом. Неробство юдеїв пояснюється їх схильністю до торгівлі та посередництва. Адже, наголошує наратор, це їх стихія.

«Німецький військовий уряд змушує їх (юдеїв) розчищати завали. Виявляється, працювати вони не звикли, та й не люблять. Це не безпорадність, яку варто жаліти. Ці євреї не хочуть працювати, вони хочуть займатися торгівлею! Тут вони у своїй стихії. Це неправда, що юдеїв змушують займатися торгівлею, оскільки інші професії для них

закриті. Навпаки, вони охоче вітають торгівлю, оскільки вона відповідає їхньому характеру та природним нахилам» [8].

Далі наратор вдається до міфологізованого протиставлення арійства і семітства, арійської етики «високого ідеалізму» та семітської етики «низемного матеріалізму». Фокус камери встановлюється на спостереженні юдейських дітей, яким приписується «нестримний егоїзм особистості», який протиставляється «ідеалізму» арійських дітей, відповідно, «єврейська мораль, яка суперечить арійській концепції етики», і «проголошує нестримний егоїзм кожного єврея божественним законом», міфологічно протиставляється арійській етиці «служіння вищим цілям» [8]. Немає сенсу доводити, що саме таке протиставлення суперечить не просто здоровому глузду, але і генеалогії юдаїзму та християнства та наявності в останньому генетичного зв'язку з юдаїзмом.

Натомість наратор вдається до маніпулятивного викривлення самого ставлення до бізнесу в Торі. При цьому наводиться цитата з П'ятикнижжя, яка, мовляв, дозволяє лихварство юдеїв щодо неюдеїв і можливість позичати неюдеям гроші під відсотки при забороні такої практики з боку юдеїв щодо інших юдеїв, «щоб Господь благословив тебе в усіх твоїх справах». З цього робиться викривлений висновок про те, що «для євреїв ведення бізнесу є чимось святим», що виглядає як пропагандистський міф. Адже в П'ятикнижжі йдеться не про «святість» бізнесу і торгівлі, а про необхідність їх освячення (отримання благословення Бога). Інакше який сенс в благословеннях?

Наратор продовжує міфологічну демонізацію юдейства через іміджбїлдінг непродуктивного народу, який не створює ніяких матеріальних та духовних цінностей. Юдеї, мовляв, це народ, для якого єдиною цінністю виступають гроші. Арійство міфологічно протиставляється юдейству, бо у арійської людини виявляються будівничі інтенції. «Арійська людина надає почуття цінності кожній діяльності. Вона хоче створити щось варте уваги, їжу чи одяг, будинки чи машини, витвори мистецтва чи щось інше, що має цінність для всіх. Нею керує почуття відповідальності за свої досягнення» [8].

Наратор приписує юдеям ключову ініціативу в створенні посередницької інфраструктури – банків, магазинів, стендів (виставок), складів. Ставлення юдеїв до інших народів в такій логіці інструменталізується: інші народи потрібні юдеям просто як ринок збуту. Перетворення інших (як впливає із міфологічної логіки наратора – арійських) народів на ринок збуту юдеїв зумовлено їх ціннісними розбіжностями.

Тут виразно простежується описана у праці В. Зомбарта міфологічна і архетипова дихотомія лицаря і буржуа. Арійські народи – лицарські і продуктивні. Вони будують житло, виробляють їжу, пишуть музику і малюють картини. Вони осяюють світ сонцем творчості. Юдеї – народ нетворчий, адже він лише «купує і продає, але нічого не виробляє», залишаючи «виробництво робітникам і фермерам приймаючої країни» [8].

Надалі відбувається ескалація демонічного нарративу і подальша стигматизація юдеїв. Для цього використовується метафора паразитів, які живляться чужими поживними речовинами та енергією організма-господаря. При цьому юдейський паразитизм, в презентації наратора, викликає ті самі наслідки, що і біологічний паразитизм в природі – хвороби і смерть організма-господаря. «Євреї — це народ без фермерів і робітників, раса паразитів. Скрізь, де на тілі нації є рана, вони закріплюються і харчуються організмом, що розкладається. Вони роблять бізнес на хворобах націй, і тому намагаються поглибити та продовжити всі стани хвороби» [8].

Нараторові вдається стигматизувати також історію юдейської діаспори, даючи при цьому натяк на своєрідну теорію змови серед юдеїв різних держав. Мовляв, чи беремо ми польських, німецьких, палестинських юдеїв – це неістотно. Бо попри їхню географічну розділеність вони виявляються культурно однорідними. В чому виявляється їх культурна однорідність? Риторично-очевидна відповідь наратора не відзначається вигадливістю і винахідливістю. На юдеях, мовляв, лежить стигма грабіжників, адже вони грабували інші народи через торгівлю і лихварство, стаючи повсюдно небажаними.

Наратор далі вдається до відвертої фальсифікації історичних подій, зображуючи вигнання юдеїв з Єгипту як результат їх торгово-лихварського способу життя. «Коли сільські фермери та інші єгиптяни повстали проти іноземних лихварів і спекулянтів... вони оселилися там, нещадно грабуючи культурно вищих законних жителів» [8]. Зрозуміло, що йдеться про період єгипетського рабства, в умовах якого навряд чи йшлося про якусь торгівлю або лихварство. В Єгипті, як говорить книга «Вихід» було прийнято спеціальний закон про вбивство юдейських немовлят чоловічої статі. Це розпорядження фактично було адресоване повивальним бабцям, які мали лишати в живих юдейських дівчаток і вбивати немовлят чоловічої статі.

Режисура фільму і оператори послугуються монтажем для створення відразливого і відлякуючого етностереотипу. Образи євреїв з польського гетто поєднуються із зображеннями щурів. Такий монтаж дозволяє накласти один образ на інший для викликання почуття відрази. Декілька кадрів із фільму запаралелює спільноти щурів та юдеїв. Ось в кадрі знято зграю щурів, яка вибігає із каналізаційного отвору. Слідом за цією зйомкою зафільмовано юдейську юрбу на вулиці гетто в Лодзі[8].

Сфокусованість на юдейських обличчях із ознаками виснаженості в натовпі супроводжується твердженням наратора про шкідливість пацюків та їх появу у громадських місцях як поширювачів бруду та хвороб. Цей образ запаралелюється з образом юдеїв під кутом зору опису у них здатності до етнічної мімікрії та утворення зграй. Юдеї-паразити, так само, як і щурі, знищують все корисне і поширюють небезпечні хвороби. Вони, так само, як і щурі, мігрують

зграями. Наратор приписує юдеям підступність, боягузтво, жорстокість. При цьому щурі, мовляв, не можуть змінювати образ своєї зовнішності, а от юдеї – можуть.

Расові чужості в поданні наратора «Вічного юдея» цим не вичерпуються. Біологічна метафора паразитизму з щурів на юдеїв доповнюється кримінальною стигматизацією юдеїв через наведення наратором соціологічного фактоїду із «статистики злочинності». Фактоїди взагалі є частиною пропаганди і пропагандистського дискурсу, і вони набувають підвищеної «переконливості» за обставин наведення хибних цифр.

«Юдейська нація-паразит, – продовжує далі наратор, – є відповідальною за значну частину міжнародної злочинності. У 1932 році на євреїв, які складали лише 1% населення світу, припадало 34% світових торговців наркотиками, 47% пограбувань, 47% хибних азартних ігор, 82% міжнародних злочинних організацій і 98% торговців проституцією. Найпоширеніші вирази в жаргоні міжнародних гангстерів і злочинців походять від слів на івриті та ідиші» [8].

Шахрайство подається у фільмі як універсальна юдейська стратегія. Воно стає можливим завдяки вдалій етнічній асиміляції та притумленню етнічних інстинктів розрізнення своїх і чужинців. Наратор фільму вказує на вищу спритність, порівняно із іншими, юдеїв Берліну, яким вдалося через етнічну мімікрію обдурити «людей без добрих інстинктів». При цьому увага акцентується на небезпеці саме через чужість юдеїв тим чи іншим приймаючим націям. В такий спосіб розгвинчується ксенофобія та культивується почуття огиди.

В фільмі фігурує кадр з історії родини Ротшильдів, яка влаштує травестію перед прибуттям податкових інспекторів, намагаючись через перевдягання у бідніший одяг здійснити окозамилування некритично налаштованих чужинців. «Тут ми показуємо сцену з фільму про родину Ротшильдів. Його зробили американські євреї, очевидно, як данину пам'яті одному з найвидатніших імен в єврейській історії. Вони вшановують свого героя у типово єврейській манері, захоплюючись тим, як старий Мейер Амшель Ротшильд обманює свою державу, вдаючи бідність, щоб уникнути сплати податків» [8].

В параноїальному світобаченні нацистської пропаганди юдеї як космополітична спільнота формує всесвітню змову проти інших народів. Для цього юдеями використовуються міжнародні банківські (фінансові) інструменти. Юдеї, в поданні наратора, прибирають їх до рук для того, щоб отримати міжнародний вплив та «тероризувати світові обміни, світову думку та світову політику». Приклади Ротшильдів та Варбургів, Шиффів та Унтермайерів – юдеїв в США, Англії, Франції та Німеччині, – мають створити образ всесвітньої павутини.

Міф про вселенську змову юдеїв проти інших народів в сучасних умовах доповнюється теоріями глобалістичної змови. Їх демографічній меншості контрастивно протиставляється глобальність впливу, а з іншого боку – виняткові лицедійські здібності. «Хоча вони

утворюють лише 1% населення Землі, їхній капітал дозволяє їм тероризувати світові обміни, світову думку та світову політику. Нью-Йорк сьогодні є головним центром єврейської влади. Нью-йоркською фондовою біржею, фінансовим центром світу, керують такі єврейські банкіри, як Кун, Леб, Варбург, Ганауер, Вертхайм, Левізон, Селігман, Гуггенгайм, Вольф, Шифф, Штраус, Штем і так далі».

Галерея юдеїв-лицедіїв має за задумом режисури ще більше демонізувати образ всесвітнього єврейства, яке полюбляє перебувати в затінку і при цьому в прямому сенсі слова «правити танок». «Ці єврейські королі фінансів люблять розігрувати свою владу залаштунками та залишатися поза центром уваги. Зовні вони цілком пасують своїм господарям. Виглядають майже як справжні американці» [8].

Наратор перераховує банківсько-фінансову олігархічну еліту: «Бернард Барух, єврейський фінансовий радник і друг американського президента в образі розумного громадянина США Отто Кана, єврейського банкіра з Уолл-стріт, насолоджується своєю роллю англосаксонського лорда. Єврейські банкіри Варбург та Шифф, єврейський юрист і ненависник Німеччини Семюель Унтермайер. Професор Фелікс Франкфуртер, єврейський юридичний радник американського президента. Герберт Леман, єврейський губернатор штату Нью-Йорк, Лагуардія, наполовину єврей, мер Нью-Йорка. Генрі Моргентау, єврейський міністр фінансів США» [8].

Власне, весь перерахунок відбувається з тією метою, щоб підвести глядачів до висновку про націонал-зрадництво і про потребу позбавитися євреїв як етнічної групи, яка нанесла Німеччині удар ножем в спину у часи її безпорадності після Веймарської революції.

«Єврей, – резюмує наратор, – залишається безрідним паразитом, навіть коли він перебуває при владі, бо його влада походить не від його власної сили. Це триває лише до тих пір, доки його введені в оману господарі бажають нести його на своїх спинах. Згадайте ті трагічні дні, коли Німеччина лежала безпорадною» [8].

Висновки. Таким чином, «Вічний юдей» як один з витворів нацистської пропаганди не тільки створює спотворений образ єврейства, але й демонізує життя юдеїв як «паразитичної раси», використовуючи для цього отримані з реального життя фактоїди. При цьому пропагандистська наративізація спирається на міф про арійську расу із її слідуванням архетипу героя, уособлення «здорових людей», які завжди реагували на євреїв як на персоналіфікацію архетипів тіні, темряви та злочинця з огидою та відразою, переводячи почуття у геноцидарні практики. Метафоризуючи юдеїв як шурів, які в стародавній період переселилися з Близького Сходу до Єгипту, мали злочинні риси і завжди були ворогами арійських народів, наратор пропонує глядацькій аудиторії демонізований образ «вічних паразитів», наділених рисами віроломства, підступності, жорстокості, підлості, прихованості, латентної кримінальності, організовано-руйнаційними схильностями, нестримною

ненавистю. Юдеї у фільмі постають як економічні та політичні шахраї та глобальні заколотники, терористи, архітектори змови проти народів Європи та європейської цивілізації

Портретування юдеїв як спільноти режисурою відбувалося з урахуванням бінарних архетипових образів «тіні-світла» та «героя-злочинця». Воно мало викликати захоплення, екстаз, ідеалізацію арійської раси і створити її расистський расово-надцінний образ, протиставивши їй огидний, сповнений жахаючих фактоїдних подробиць образ юдеїв, чим глорифікувати як антисемітизм, так і юдеоцид.

Список використаної літератури

1. Bosmajian, H.-A. The sources and nature of Adolf Hitler's techniques of persuasion. *Central States Speech Journal*, 1960, V.25, pp. 240-248.
2. Ellul, J. *Propaganda: The formation of men's attitudes*. New York: Vintage Books, 1973, 320 p.
3. George, C. Hate Propaganda. In H. Tumber, & S. Waisbord (Eds.), *The Routledge Companion to Media Disinformation and Populism* (1st ed.). Routledge, 2021, 608 p.
4. Giesen, R. *Nazi propaganda films: A history and filmography*. Jefferson, NC: McFarland & Company, Inc, Publishers., 2003, 287 p.
5. Lanning, R. Irrationalism: The Foundation of Hate Propaganda. *Journal of Hate Studies*, 2012, 10(1), pp. 49-71. Retrieved from: <http://journals.gonzaga.edu/index.php/johs/article/view/178>.
6. Pratkanis, A. & Aronson, E. *Age of propaganda: The everyday use and abuse of persuasion*. New York: Henry Holt and Company, 2001, 416 p.
7. Smith, D. N. (1996). The social construction of enemies: Jews and the representation of evil. *Sociological Theory*, 14(3), pp. 203-240.
8. Taubert, E. (Writer). & Hippler, F. (Director). (1940). *Der Ewige Jude* [Motion Picture]. Germany.

Tretiak O. A. Archetypes in the portrait of Jews in Nazi film propaganda (using the example of the film "The Eternal Jew")

The article solves a scientific problem, the essence of which is to identify the techniques of mythological construction as components of propaganda narrative in the Nazi film «The Eternal Jew». As a result of the analysis, it was established that propaganda narrative is based on the myth of the Aryan race with its following of the archetype of the hero, the personification of «healthy people», who always reacted to Jews as a personification of the archetypes of the shadow, darkness and the criminal with disgust and aversion, translating feelings into genocidal practices.

The study of archetypal and symbolic components in «The Eternal Jew» involves the analysis of a number of technologies of propaganda narrative, in particular – 1) arbitrary (sharpened) and hyperbolic opposition of images of two communities – Aryan and Semitic and 2) the technology of paired use of the archetypes of shadow and light, hero and thief. The first group of technologies is based on emphasizing and exaggerating the image of the Semitic community as the embodiment of universal evil. Later, the propagandist-narrator offers an alternative solution to the problem of “us or them,” which requires taming and/or destroying them as this very evil.

It is noted that by metaphorizing the Jews as rats, who in ancient times migrated from the Middle East to Egypt, had criminal traits and were always enemies of the Aryan peoples, the narrator offers the audience a demonized image of "eternal parasites," endowed with traits of treachery, deceit, cruelty, meanness, concealment, latent criminality, organized destructive tendencies, and unbridled hatred. The Jews in the film appear as economic and political swindlers and global rebels, terrorists, architects of a conspiracy against the peoples of Europe and European civilization.

It has been established that the film's portrayal of Jews as a community was based on binary archetypal images of «shadow-light» and «hero-villain.» It was intended to evoke admiration, ecstasy, and idealization of the Aryan race, and to create a racist, racially overvalued image of it, contrasting it with a disgusting, fact-filled image of Jews, thereby glorifying both anti-Semitism and Judeocide.

Key words: *archetype, symbol, image, myth, mythologeme, Nazism, anti-Semitism.*

УДК 316.772.3: 316.774: 004.738.5
DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.105.6>

О. М. ШЕЛОМОВСЬКА

кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри соціально-психологічних і гуманітарних наук
Дніпровський державний технічний університет

АКТИВНІСТЬ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ: ПОВЕДІНКОВІ ПАТЕРНИ ВЗАЄМОДІЇ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Стаття присвячена визначенню рівня і особливостей проявів активності учасників соціальних мереж, їх поведінкових патернів взаємодії та ідентифікації на основі аналізу актуальних статистичних даних і результатів соціологічних опитувань. Визначено наявний глобальний рівень використання соціальних мереж та прогнозовані показники. Окреслено основні причини, що спонукають приєднуватися до соціальних мереж та використовувати їх. Запропоновано особистісне розуміння фрейму існування в соціальних мережах; з соціологічних позицій окреслена їх структура, ключові елементи і взаємозв'язки. Розкрито сутність активності в соціальних мережах та її показники. Представлено результати авторського соціологічного опитування щодо особливостей використання соціальних мереж населенням, в процесі якого у листопаді 2024 р. було опитано за спеціально розробленим інструментарієм 703 жителя м. Кам'янське (Дніпропетровська область), відібраних випадковим чином. Встановлено, що кількість користувачів соціальних мереж, які ідентифікують себе як активних істотно перевищує кількість «неактивних» – 56% і 39% відповідно. Розкрито зміни у поняттях приватності та публічності, а також процеси соціальної адаптації особистості в цифровому середовищі соціальних мереж. Проаналізовано низку наявних в науковому дискурсі підходів до типологізації користувачів соціальних мереж, розроблених за критеріями характеру поведінки, видів діяльності, мотивів і потреб використання соціальних мереж і наголошено на доцільності їх комплексного застосування. Встановлено, що найпоширенішими маркерами активності в соціальних мережах є створення авторського контенту, його поширення та оцінювання у вигляді виставлення «вподобайок» і написання коментарів. Виявлено, що самооцінка активності в соціальних мережах характеризується тенденцією до переоцінки, оскільки серед активних учасників соціальних мереж лише кожен десятий створює авторський контент, кожен четвертий його поширює, кожен третій – коментує, кожен другий – оцінює. Підкреслено важливість пасивної участі в соціальних мережах (споживання контенту, створеного іншими), яку традиційно недооцінюють у наукових дослідженнях, але яка, як показують результати аналізу, має суттєвий вплив на формування колективної поведінки та соціальних установок. Результати дослідження мають важливе значення для розуміння соціальної взаємодії в умовах цифрової культури, що дозволяє оцінити вплив соціальних

мереж на формування особистісної та колективної ідентичності, а також на соціальні зміни в сучасному суспільстві.

Ключові слова: соціальні мережі, активність, типи користувачів соціальних мереж, творці, пасивні користувачі, комунікація, контент, самоідентифікація, взаємодія.

Постановка проблеми. В епоху інформації, коли людство важко уявляє своє щоденне існування без доступу до глобальної мережі інтернет, соціальні мережі набувають дедалі більшого поширення і поступово занурюють особистість у віртуальне середовище взаємодії. В результаті інтернет-користувач проводить у середньому 10,4 години на місяць у соціальних мережах. Сьогодні практично кожен володіє власним профілем на популярних онлайн-платформах, що виконує роль своєрідного «цифрового відображення» індивіда. З огляду на багатофункціональну природу, соціальні мережі пропонують користувачам широкий спектр можливостей: від комунікації та обговорення актуальних новин до пошуку однодумців та обміну різноманітним контентом, зберігаючи всі ці опції в межах одного віртуального поля.

Актуальність дослідження поведінкових патернів участі в соціальних мережах з соціологічної перспективи пояснюється їх очевидним, хоча й неоднозначним, впливом на окремого індивіда, суспільство і культурний простір. Це дослідження є критично важливим для розуміння специфіки нового способу існування особистості в технологічному інформаційному середовищі. Зокрема, йдеться про формування та поширення нових моделей поведінки, форм комунікації, систем світосприйняття, а також трансформацію уявлень про просторове й соціальне положення людини в сучасному світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Активність учасників соціальних мереж є предметом підвищеної уваги багатьох дослідників, адже саме цей феномен дозволяє глибше зрозуміти ключові особливості сучасної цифрової культури. Зарубіжні наукові публікації, присвячені цій темі, охоплюють широкий спектр питань, зокрема поведінкові патерни користувачів соціальних мереж (Д. Бойд, Н. Елісон, А. Каплан, М. Хенлайн), їх мотиви (А. Джойнсон) та типи (Б. Соліс [1], Ш. Лі та Дж. Бернов [8]).

В українському науковому дискурсі різноманітним аспектам і проявам активності учасників соціальних мереж присвячено низку публікацій. Зокрема, А. Фролов на основі кластерного аналізу користувачів Facebook виокремив три їх типи за способом самопрезентації – шаблонна, автоматична, вільна [4]. Л. Соломенко з'ясувала найпоширеніші види активностей українських користувачів у Telegram, Instagram та Facebook та особливості використання таких комунікативних практик, як дописи та коментарі [2]. Дана стаття є частиною серії публікацій авторського колективу, які присвячені теоретико-практичному аналізу функціонування соціальних мереж в українському суспільстві та розвитку інформаційної культури особистості [1, 6, 9].

Дослідження активності користувачів соціальних мереж демонструють значні досягнення у цій галузі, однак низка ключових аспектів залишається недостатньо вивченою, зокрема, що зумовлює необхідність подальших наукових розвідок.

Науковий огляд наявної літератури продемонстрував, що тема активності в соціальних мережах здебільшого перебуває у фокусі психології (Д. Мещеряков, І. Остапенко, О. Соснюк [3]), тоді як соціологічний підхід поки недостатньо розвинутий, що підкреслює актуальність нашого дослідження. Незважаючи на значну кількість теоретичних і емпіричних робіт за даною проблематикою, варто відзначити, що наявні типології користувачів не містять актуальну соціологічну інформацію щодо їх реальної чисельності, а аналіз фрейму активності в соціальних мережах зводиться переважно до аналізу поведінкових проявів (публікації, лайки, коментарі), ігноруючи неявні форми активності, такі як перегляд контенту чи пасивне спостереження. Проведення глибшого аналізу цих аспектів є важливим, оскільки вони можуть відігравати ключову роль у розвитку соціальних мереж.

Метою даної статті є встановлення рівня і особливостей проявів активності учасників соціальних мереж, їх поведінкових патернів взаємодії та ідентифікації на основі аналізу актуальних статистичних даних і результатів соціологічних опитувань.

Виклад основного матеріалу. Використання соціальних мереж наразі є найпопулярнішим різновидом інтернет-активності. Якщо на початку 2023 р. глобальний рівень залучення до соціальних мереж становив 59%, то за прогнозними даними він буде зростати щороку майже на 16% і у 2028 р. досягне показника в 75,3%, тобто три чверті світового населення будуть користуватися соціальними мережами. Хоча вже сьогодні є регіони, де використання соціальних мереж знаходиться на вищому рівні, а саме Північна та Західна Європа, де проникнення соціальних мереж досягає 80% та 78% відповідно [10].

У більшості випадків користувачі готові приєднуватися до спільнот із трьох причин:

1) очікування взаємовигідного співробітництва, оскільки приєднуючись до спільноті, люди сподіваються отримувати корисну інформацію;

2) поліпшення своєї репутації шляхом публікації корисної для інших учасників спільноти інформації, а систематичність цієї діяльності маркує його репутацію в спільноті;

3) відчуття корисності – той, хто на регулярній основі робить певний внесок у спільну справу спільноти, починає вважати, що він є незамінним членом цієї групи [7].

Глобальне опитування, проведене наприкінці 2023 року, виявило, що головною причиною використання соціальних мереж є підтримка зв'язку з друзями та родиною. Понад 49% користувачів назвали це своєю основною мотивацією для перебування в онлайн-мережах.

Приблизно 38% респондентів зазначили, що їхньою головною метою є заповнення вільного часу, а 34,3% використовують платформи для читання новин. Також кожен п'ятий користувач заходить у соцмережі, щоб стежити за знаменитостями та впливовими особистостями.

Соціальні мережі технічно, на об'єктивному рівні, існують у вигляді даних, збережених у пам'яті серверів. Однак, особистісно (суб'єктивно) вони сприймаються не просто як набір інформації чи програмний код, а скоріше як персоналізований спосіб існування в комунікації. Вони вже інтегрують у собі всі рівні соціальної реальності (від окремої особистості, сім'ї, колективу та класу до етносів, країн і навіть усього людства) в різноманітних сферах. Соціальні мережі функціонують саме в момент звернення до них, не зводяться до виконання лише окремих завдань чи набору функцій, а пропонуючи певний спосіб особистого існування. Вони забезпечують своїми засобами спілкування, підтримку, створення, розбудову, відображення та організацію соціальних контактів, у тому числі й безпосередній обмін даними між різними користувачами.

Особливості існування в соціальних мережах визначається друзями (підписниками) та групами, а основним способом існування, розвитку та динаміки є комунікація. Структура соціальної мережі охоплює акторів, їхні взаємини, визнання/невизнання значущості цих зв'язків, наявні або потенційні ресурси, а також систему норм і правил, що регулюють ці взаємовідносини. Ключовим елементом соціальної мережі є індивід, а точніше його профіль, яким він репрезентує себе. Соціальні мережі об'єднують учасників з різних галузей і секторів економіки та слугують інструментом реалізації їх особистісних і колективних інтересів, забезпечуючи ефективну взаємодію між учасниками.

Характеризуючи сучасний етап розвитку онлайн-соціальних мереж вважаємо за доцільне відзначити стрімке зростання кількості користувачів та інтенсифікацію їхньої взаємодії в межах соціальних платформ. Користувачі залишають значний об'єм інформаційних слідів у цифровому середовищі, причому ці дані можуть носити як явний, так і неявний характер. Активізація участі в соціальних мережах здатна розвиватися як спонтанно (латентний чи фрактальний характер процесу), так і внаслідок конкретних подій або обставин.

Активність у соціальних мережах сьогодні є загальноприйнятим маркером соціальної активності, певним інструментом створення іміджу в колі свого спілкування, ділової репутації та загального враження. Активність – це будь-які дії користувача у певній соціальній мережі. Це можуть бути коментарі до постів, оцінки у вигляді «лайків» або ж репости (перепублікації в межах однієї платформи). Основними показниками активності користувачів є такі: позначки «Мені подобається», кількість і якість коментарів, транзакційні коментарі, участь у різноманітних акціях і конкурсах, а також завантажений контент [5, с. 27].

Результати авторського соціологічного дослідження засвідчили, що на даний момент більшість опитаних ідентифікують себе як активних користувачів соціальних мереж, хоча й не в повній мірі. Найпоширенішою відповіддю серед респондентів є «скоріше так», яку обрали 47,7% учасників опитування. Водночас, відповідь «скоріше ні» була характерна для майже третини респондентів, а саме для 32,4%. Лише 8,1% респондентів однозначно вважають себе активними користувачами, тоді як однозначно неактивними себе назвали 6,4% (рис. 1).

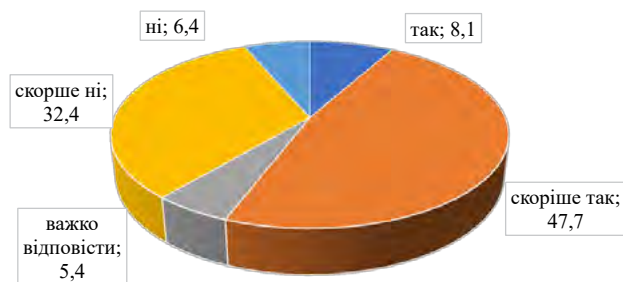

Рис. 1. Рівень активності в соціальних мережах, за даними авторського опитування

Активність в соціальних мережах надає людині можливість як демонструвати справжнє «я», так і конструювати нові форми ідентичності – собою бути і собою не бути. Цей масовий суспільний феномен вивів процес створення віртуальних персон до рівня симулякра, який, згідно з класичним визначенням Ж. Бодрійяра, можна охарактеризувати як «копію без оригіналу». У процесі пошуку відповіді на запитання «Ким я можу дозволити собі бути?» індивід у межах соціальної мережі адаптує та управляє власною ідентичністю. Ці відповіді набувають онтологічного та епістемологічного значення – людина усвідомлює своє буття в контексті цифрових мереж, піддає рефлексії власне існування і роль у світі, що сприяє процесу самовизначення.

Соціальні мережі докорінно змінили уявлення про межі приватного та публічного життя. Сьогодні основне питання їх розмежування набуло інформаційного характеру й зводиться до управління та саморегуляції – до того, що людина бажає або не бажає розголошувати про себе. Все частіше користувачі добровільно діляться деталями свого особистого життя, такими як сімейні події, подорожі чи роздуми, залишаючи їх у відкритому доступі. Те, що колись було суто приватним і конфіденційним, нині стало публічним. Приватність для активних користувачів соціальних мереж є доволі відносним поняттям

і залежить виключно від налаштувань конфіденційності і визначення того кола осіб, на яке буде поширена та чи інша інформація.

З одного боку, соцмережі заохочують створення «ідеального» образу, що часом суттєво відрізняється від реального життя, а з іншого – порівняння себе з іншими може як підвищити, так і знизити самооцінку. Сьогодні саме соціальні мережі задають стандарти того, що вважається «нормальним» чи «модним» і це значно впливає на поведінку та стиль життя користувачів. Страх пропустити щось важливе (так званий Fear of Missing Out) змушує людей проводити ще більше часу в онлайн-просторі.

Безумовно, поведінка користувачів соціальних мереж формується з урахуванням цінностей, які властиві лише цієї моделі взаємовідносин. До однієї з них належить успішність чи популярність, яка вимірюється кількістю «підписників» її «лайків». Крім того, популярність залежить від систематичного опублікування постів, для яких потрібен особливий інформаційний привід, саме його наявність цікавить цільову аудиторію.

Наразі наукова спільнота пропонує декілька підходів до типології користувачів соціальних мереж, які базуються на різних критеріях. Найбільшого поширення наразі набула біхевіографічна типологія участі в соціальних медіа за критеріями характеру поведінки та типів потреб, які задовольняються під час перебування в них, запропонована американським соціологом Б. Солісом. Згідно з цією моделлю, виділяють такі типи користувачів, як альтруїсти, ті, хто вирішує проблеми, коментатори, дослідники, співрозмовники, куратори, з'єднувачі, виробники, мовники, маркетологи, мережеві зірки, самопромоутери, егокастери, спостерігачі, соціальні альпіністи, овершерери/інформаційні ексгібіціоністи, спамери, п'явки/контентні паразити, скаржники. Характеризуючи дану класифікацію вважаємо за доцільне наголосити на її деталізації, багатовимірності та універсальності. Однак, велика кількість виділених категорій, на нашу думку, значно ускладнює її застосування у соціологічних дослідженнях. У багатьох випадках один користувач може одночасно належати до кількох типів – бути і куратором, і дослідником, і спостерігачем, що ускладнює чітке розмежування. Саме тому типологію Б. Соліса варто доповнити іншими моделями для чіткішого розуміння поведінкових патернів у соціальних мережах.

Цікавий підхід до типологізації учасників соціальних мереж запропонований українськими дослідниками О. Соснюком та І. Остапенко [3], які виділяють вісім типів користувачів соціальних медіа з урахуванням специфіки їх активності: генератор креолізованого контенту, ініціатор дискусії, активний учасник дискусії, поширювач креолізованого контенту, наслідувач, конформіст, спостерігач, неактивний користувач.

У контексті нашого дослідження на особливу увагу заслуговує Ш. Лі та Дж. Бернова, які виділяють сім типів користувачів соціальних мереж залежно від видів діяльності – творці, співрозмовники, критики,

колекціонери, випадкові учасники, спостерігачі та пасивні учасники. Якщо зобразити дану типологію у вигляді піраміди, то учасники-творці (Creators) знаходяться на її верхівці з найвищим показником соціальної активності, оскільки регулярно – не рідше раз на місяць – створюють різноформатний аутентичний цифровий контент і прагнуть ділитися ним з іншими. Менший рівень активності і залученості властивий учасникам-співрозмовникам (Conversationalists), які регулярно оновлюють свій статус у соціальних мережах, публікують та репостять інформацію, залишаючи свій слід онлайн. Учасники-критики (Critics) взаємодіють через відгуки та коментарі. Вони оцінюють продукти та послуги, коментують контент та працюють над статтями у wiki. Це саме ті люди, до яких звертаються інші для перевірки якості продукту за відсутності прямого обміну досвідом. Учасники-колекціонери (Collectors) збирають і впорядковують контент. Вони беруть участь в різноманітних голосуваннях, додають теги до контенту, доповнюють його. Випадкові учасники (Joiners) підтримують свої профілі в соціальних мережах і періодично навідуються на подібні платформи, але без глибокого залучення. Учасники-спостерігачі (Spectators) складають основну масу користувачів соціальних мереж і характеризуються тим, що тільки споживають контент. Вони можуть щодня заходити у соціальні мережі, але практично не створюють власний контент, віддаючи перевагу пасивному спостереженню. До категорії пасивних учасників належать користувачі, які не беруть участі в жодній із активностей, тобто їх участь в соціальних мережах і почалася, і закінчилася на етапі реєстрації акаунту [8].

За даними опитування, проведеного автором роботи, встановлено, що серед 55,8% респондентів, які самоідентифікували себе як активних користувачів соціальних мереж, але дійсно активними є лише 58,2% (рис. 2).

Активними користувачами є такі, що регулярно публікують контент, коментують, беруть участь у дискусіях та взаємодіють з іншими. 11,5% регулярно записують «сторіс» і пишуть цікаві «пости». Фактично, лише один із десяти користувачів соціальних мереж виступає творцем контенту, тоді як переважна більшість – 98,5% – обмежується роллю споживачів контенту, створеного іншими, тобто спостерігачами. Майже чверть самоідентифікованих активних користувачів займаються поширенням матеріалів (репостять «сторіс» і дописи) – 26,3%, третина (31,4%) залишають коментарі до публікацій, а понад половина (58,3%) ставлять вподобайки до «сторіс» і дописів.

Отримані дані свідчать про наявність значного розриву між самоідентифікацією респондентів як активних користувачів соціальних мереж і їхньою фактичною поведінковою активністю. Творча активність у вигляді створення оригінального контенту залишається маргінальним явищем, властивим лише незначній частині аудиторії. Абсолютна більшість респондентів (98,5%) переважно виконують роль

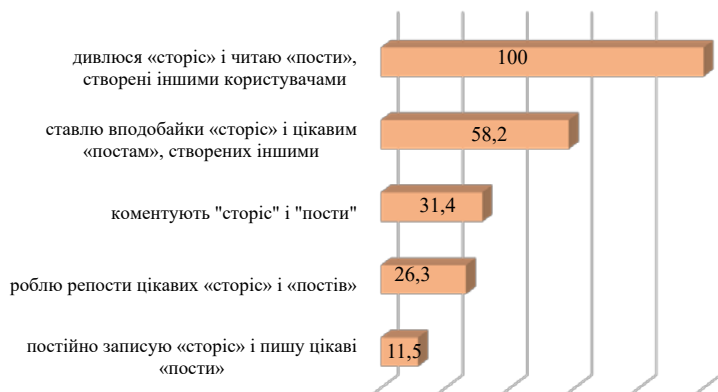

Рис. 2. Види активності активних користувачів соціальних мереж, %, за даними авторського опитування

споживачів контенту, що відображає загальну тенденцію до пасивного використання соціальних мереж, без вагомого внеску у генерування чи поширення інформації. Такий високий рівень пасивності підкреслює актуальність заходів, спрямованих на стимулювання активнішої участі користувачів у комунікаційних процесах платформи як форми самоідентифікації та реалізації. Результати соціологічного опитування також окреслюють необхідність поглибленого вивчення мотиваційних чинників активності у соціальних мережах, а також умов, які сприяють трансформації ролі спостерігача в активного учасника.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Соціальні мережі суттєво трансформували сучасну соціокультурну реальність, ставши невід’ємною частиною повсякденного спілкування. Саме через них люди дізнаються про актуальні події та діляться ними з іншими. Вони пропонують широкий спектр можливостей, які часто недоступні в реальному житті та встановлюють стандарти поведінки, що впливають на самооцінку, стиль життя та формування соціального капіталу. Щороку рівень залученості в ці платформи невинно зростає, адже соціальні мережі не лише долають географічні бар’єри та забезпечують вибір кола спілкування, але й надають доступ до різноманітної інформації, інструменти для творчості та самовираження. Вони об’єднують користувачів у спільноти, сприяють інтеграції в групи та ширші форми взаємодії, створюючи і зміцнюючи соціальні зв’язки. Розвиток цих платформ, з одного боку, може стимулювати відродження соціальної активності та формування колективної самосвідомості, а з іншого – призводити до появи виключно «віртуальної» особистості,

яка не здатна ефективно взаємодіяти в офлайн-середовищі. Для українського соціуму соціальні мережі вже є невід’ємним компонентом, однак активні практики участі в них лише зароджуються, у більшості випадків, завдяки молоді. Соціальні мережі створюють нові умови для побудови ідентичності, даючи змогу користувачам як репрезентувати себе, так і конструювати «віртуальні персони». Це підсилює процеси саморефлексії та самовизначення, водночас породжуючи феномени симуляції та ідеалізованого образу.

Зважаючи на важливе значення ролі соціальних мереж в сучасному соціуму перспективними напрямками подальших досліджень, на думку автора, є дослідження потреб і відповідних тематичних уподобань користувачів соціальних мереж.

Список використаної літератури

1. Мачуліна І.І., Шеломовська О. М. Основні складові формування інформаційної культури особистості. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2024. Вип 101. DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.101.5>
2. Соломенко Л. І. Комунікативні практики українців у соціальних мережах: активні дописувачі чи пасивні читачі? *Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації*. 2023. № 4.С. 146-156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2023_4_20.
3. Соснюк О.П., Остапенко І.В. (2019) Психологічні особливості активності користувачів соціальних медіа. *Український психологічний журнал*. 2019. 2 (12). С. 160-181. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718642/>.
4. Фролов А. П. Типологія користувачів соціальної мережі «Facebook» за характером активності та колом спілкування. *Актуальні проблеми психології*. 2014. Т. 1, Вип. 41. С. 188-197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appsub_2014_1_41_37.
5. Шевчук І. Б.Бізнес у соціальних мережах. Львів: Видавництво ННБК «АТБ», 2021. 219 с. URL: https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/BSM_navchalnyu-posibnyk_2.pdf?utm_source=chatgpt.com.
6. Шеломовська О.М., Мачуліна І.І. Особливості використання соціальних мереж як складових інформаційно-комунікаційного простору сучасного соціуму в умовах війни. *Габітус*. 2024. Випуск 57. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.57.7>.
7. Communities in Cyberspace. Ed. by P. Kollok and M.A. Smith. NY, Routeledge, 2005. 324 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=harO_jeoyUwC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.
8. Li C., Bernoff J. Groundswell: Winning in a World Transformed by Social Technologies. Harvard Business Press, 2011. 332 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Groundswell.html?id=tdnM1MWv5KQC&redir_esc=y.
9. Shelomovska O., Machulina I., Sorokina L., Sorokina N., Romaniukha M. (2023). Developing information culture in students during E-learning. *E-learning & Artificial Intelligence. „E-learning” Series*. Vol. 15. P. 193-209. URL: <https://doi.org/10.34916/el.2023.15.16>.
10. Social media – statistics & facts. URL: <https://www.statista.com/topics/1164/social-networks/#topicOverview>.
11. Solis B. Behaviorgraphics: Discovering the “Me” in Social Media. URL: <http://www.briansolis.com/2011/02/behaviorgraphics-discovering-the-me-in-social-media/>.

Shelomovska O. M. Social network activity: behavioral patterns of interaction and identification

The article's objective is to ascertain the extent and characteristics of the manifestations of activity exhibited by social network participants, their behavioural patterns of interaction, and identification. This is achieved through the analysis of current statistical data and the results of sociological surveys. The article goes on to determine the current global level of use of social networks and projected indicators. The primary motivations that drive individuals to engage with social networks are elucidated. A personal comprehension of the theoretical underpinnings of social networks is posited; their structural elements, fundamental components, and interrelationships are delineated from a sociological vantage point. The quintessence of social network activity and its concomitant metrics are disclosed. The results of the author's sociological survey on the features of the use of social networks by the population are presented. The survey was conducted in November 2024, and 703 residents of Kamianske (Dnipropetrovsk region) were randomly selected as participants. A specially developed tool was used to collect data. The results of the survey revealed that the number of social network users who identify themselves as active significantly exceeds the number of "inactive" ones, with the respective figures being 56% and 39%. Recent changes in the concepts of privacy and publicity, as well as the processes of social adaptation of the individual in the digital environment of social networks, are revealed. A number of approaches to the typology of social network users available in the scientific discourse are analysed. These approaches have been developed according to the criteria of the nature of behaviour; types of activities, motives and needs for using social networks. The feasibility of their comprehensive application is emphasised. It was found that the most common markers of activity in social networks are the creation of authorial content, its distribution and evaluation in the form of "liking" and writing comments. It was found that self-assessment of activity in social networks is characterized by a tendency to overestimation, since among active participants in social networks only one in ten creates authorial content, one in four distributes it, one in three comments, and one in two evaluates it. The significance of passive participation in social networks (i.e. the consumption of content created by others) is emphasised, a phenomenon that has historically been underestimated in scientific research. However, the results of the analysis demonstrate that passive participation exerts a substantial influence on the formation of collective behaviour and social attitudes. The results of the study are significant for the understanding of social interaction in the context of digital culture, which allows for the assessment of the impact of social networks on the formation of personal and collective identity, as well as on social changes in modern society.

Key words: social networks, activity, types of social network users, creative, passive consumers, communication, content, self-identification, interaction.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.6:316.67:341.231.14:159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.105.7>

А. О. БЕССАРАБ

доктор наук із соціальних комунікацій, професор,
професор кафедри психології та соціальної роботи
КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна
академія»
Запорізької обласної ради

П. М. ПОГУДІНА

КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна
академія»
Запорізької обласної ради

К. С. СІРЕНКО

КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна
академія»
Запорізької обласної ради

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ, ЯКІ ВИЇХАЛИ ДО НІМЕЧЧИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Стаття присвячена аналізу соціально-психологічної підтримки українських дітей, які виїхали до Німеччини під час війни. Мета дослідження – схарактеризувати особливості соціально-психологічної підтримки українських дітей-біженців у Німеччині. У процесі наукового дослідження використано загальнонаукові методи пізнання: аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення. Результати дослідження показують, що Німеччина продемонструвала значну відданість та зусилля в забезпеченні соціально-психологічної підтримки для українських дітей, які змушені були покинути свої домівки через війну. Країна прийняла близько 10% українських переселенців та активно впроваджує комплексні програми для задоволення їхніх потреб. Важливими аспектами підтримки є створення психологічних центрів, які забезпечують як індивідуальну, так і групову допомогу дітям, що перебувають у складних емоційних умовах. Крім того, значна увага приділяється культурним арт-практикам, які сприяють інтеграції та полегшенню процесу

адаптації завдяки використанню творчих і культурних інструментів для зниження стресу та емоційного навантаження. У сфері освіти Німеччина досягла значних успіхів, забезпечивши включення 39% українських дітей у шкільне навчання, незважаючи на труднощі, пов'язані з мовним бар'єром та новими освітніми вимогами. Цей результат є свідченням ефективного управління ресурсами та цілеспрямованої роботи з українськими родинами. Для підтримки студентів-біженців також передбачені грантові програми, що надають змогу продовжити навчання в закладах вищої освіти, таким чином знижуючи фінансові перешкоди для здобуття освіти. Соціальна допомога українським сім'ям організована через програму *Kindergeld*, яка надає фінансову підтримку, що суттєво покращує життєві умови дітей та їхніх родин. Додатково, регуляція правового статусу біженців у Німеччині надає змогу користуватися передбаченими пільгами та отримувати комплексну інституційну підтримку. Особливу увагу приділяють групам дітей, що перебували під опікою державних установ в Україні, які завдяки цьому змогли переїхати до Німеччини разом зі своїми вихователями. Практичне значення дослідження полягає у визначенні ефективних стратегій соціально-психологічної підтримки для дітей-біженців, які можуть бути використані іншими країнами для розробки аналогічних програм.

Ключові слова: соціальна підтримка, психологічна адаптація, українські діти, війна, інтеграція, Німеччина.

Постановка проблеми. У контексті соціально-психологічної підтримки українських дітей, які виїхали до Німеччини під час війни, особливу увагу доцільно звернути на масштаби прийому та інтеграції цих переселенців. Німеччина, до якої виїхали багато українців, має досить складну адаптаційну систему, що зумовлено, зокрема, жорсткістю правил та норм, які регулюють процеси інтеграції. Водночас успішна адаптація в Німеччині забезпечує біженцям низку державних гарантій, що створює сприятливі умови для довгострокового проживання та соціального розвитку. Так, акцент роблять на освітній компонент. Держава забезпечує компенсації для дошкільних установ й активно працює над інтеграцією українських дітей у шкільну систему. Вища освіта також доступна, українські студенти мають можливість продовжувати або розпочинати свою академічну кар'єру в Німеччині. Певна увага приділяється психологічній підтримці через організацію спеціалізованих гуртків та центрів, де діти та їхні родини можуть отримати професійну допомогу для подолання травм, пов'язаних із війною та переміщенням.

Таким чином, Німеччина підтверджує своє зобов'язання до забезпечення глибокої та комплексної підтримки українських біженців, особливо дітей, через широкий спектр освітніх і психологічних програм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання психологічної та соціальної підтримки українських біженців за кордоном є достатньо висвітленим у ЗМІ, однак мало дослідженим у вітчизняній літературі. Попри це, значний внесок у розвиток теми зробив О. Креденцер [4],

який вивчав психічне здоров'я українців, що вимушено перебувають у Німеччині. Автор досліджує чинники стресу, зокрема соціальну ізоляцію, адаптаційні труднощі та психологічну травматизацію, а також надає рекомендації щодо зниження психологічної напруги. Згаданий підхід підтримують інші дослідники, проєкт «Соціально-психологічна підтримка українців в Німеччині» [7], де також акцентовано на важливості організації підтримки на місцевому рівні та співпраці з німецькими психологами.

Зокрема, Д. Журавль [2] описав конкретний приклад практичної допомоги – створення служби психологічної підтримки в Німеччині, що підтверджує потребу в подібних ініціативах для подолання комунікаційних та психологічних бар'єрів у переселенців. Це дослідження доповнює стаття на сайті «Рейнформ» [10], де йдеться про безкоштовні консультації та механізми звернення по допомогу. Водночас Т. Любчик [5] досліджує програми підтримки українців у різних країнах ЄС, фокусуючись на соціальних послугах та юридичній допомозі. Особливу увагу автор приділяє ситуації з дітьми та питанням їхньої інтеграції в освітню систему. У контексті захисту прав дітей варто також згадати дослідження ADC Memorial [8], де проаналізовано становище дітей з України після початку повномасштабного вторгнення, а також труднощі їхнього соціального включення.

Окремий аспект висвітлює Й. Тейзе [9], який аналізує страхи біженців щодо вилучення дітей із сімейних середовищ. Це питання викликає тривогу серед українців за кордоном, що погіршує їхню психологічну стабільність та посилює недовіру до місцевих органів влади.

У межах цього дослідження використано й експертну літературу, наприклад, публікації на таких платформах, як «Главком» [1], де аналізують результати опитувань українських біженців, та «Допомога Інфо» [3], що розглядає специфічні потреби людей з інвалідністю й старших осіб.

Попри достатню кількість літератури із цієї теми, відчувається нестача систематизованого матеріалу, а тому з використанням різних методів наукового пізнання було проаналізовано, згруповано та систематизовано інформацію для викладення у світлі теми дослідження.

Мета статті – схарактеризувати особливості соціально-психологічної підтримки українських дітей-біженців у Німеччині.

Виклад основного матеріалу. Ситуація в Україні, зокрема в умовах військового конфлікту, призвела до масової міграції населення, особливо дітей, які потребують особливої уваги та підтримки. Німеччина, яка сьогодні приймає близько 10% усіх українських переселенців, стала ключовим напрямом для багатьох сімей, що рятуються від війни (рис. 1).

Цей значний потік переселенців створює специфічні виклики, які вимагають детального дослідження. Передусім це стосується соціально-психологічної підтримки українських дітей, які можуть зіткнутися з різними труднощами в новій культурній та соціальній обстановці.

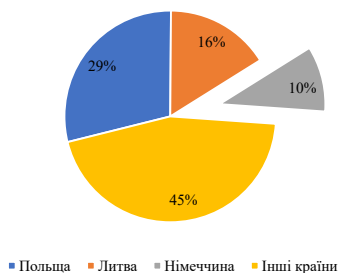

Рис. 1. Розподіл переселенців з України під час війни за різними країнами [1]

Необхідно вивчити особливості перебування цих дітей у Німеччині, їхні потреби в емоційній підтримці, інтеграції в навчальні заклади, а також фактори, які сприяють або заважають їх успішній адаптації. Важливою є також роль соціальних служб, освітніх установ та громадських організацій у наданні допомоги переселенцям.

Дослідження, проведене О. Креденцер серед 158 українців, які перебувають у Німеччині внаслідок війни, виявило суттєві проблеми, з якими стикаються діти та їхні батьки. Серед респондентів 68,1% усіх переселенців мають дітей, що свідчить про значний вплив конфлікту на сімейні структури та виховання [4].

Найпоширеніші проблеми, з якими стикаються діти українських біженців, стосуються *навчання та адаптації до нової освітньої системи*. Так, 32% опитаних повідомили про труднощі в навчанні своїх дітей. Ці проблеми значною мірою пов'язані з *невмінням спілкуватися німецькою мовою*, що ускладнює процес інтеграції в нову школу [4].

Окрім мовного бар'єра, батьки зазначають, що існує *фізична нестача місць у місцевих школах*, що ускладнює можливість навчання для українських дітей. Це викликало необхідність створення інтеграційних класів, що, хоча й зменшило проблеми з доступом до освіти, не усунуло всіх труднощів. Інтеграційні класи часто мають обмежені ресурси й не завжди можуть забезпечити якісну освіту відповідно до потреб учнів [4].

Соціально-психологічні проблеми також не залишилися поза увагою. Так, 55,9% респондентів повідомили про конфлікти з близькими, які залишилися в Україні або перебувають поруч у Німеччині. Такі конфлікти можуть зумовлені стресом, викликаним війною та втратою звичних умов життя. Діти, які спостерігають за конфліктами в сім'ї, можуть переживати додатковий стрес і страх, що негативно вплине на їхню емоційну стабільність та розвиток [4].

Крім того, 43,6% опитаних зазначили *відсутність життєвих перспектив*, що також може вплинути на дітей. Коли батьки переживають труднощі з адаптацією, діти відчувають це напруження й можуть стикатися з відчуттям невизначеності щодо свого майбутнього. Втрата зв'язку з батьківщиною, рідними та друзями призводить до почуття самотності, що може мати довгострокові наслідки для психічного здоров'я дітей [4].

Що стосується дітей, то однією з основних проблем є адаптація до нової країни та культури. Діти можуть відчувати втрату ідентичності, що супроводжується емоційними труднощами та стресом [6].

Крім того, діти можуть переживати почуття провини за те, що їм краще за кордоном, адже їхні батьки чи рідні залишилися в Україні. Це почуття провини може перешкоджати повноцінній адаптації й розвитку, оскільки діти почуваються змушеними обирати між новим комфортом і своєю рідною країною [6].

Ще однією важливою проблемою є стрес, викликаний новими обставинами: змінами в освітньому процесі, відсутністю звичної рутини, а також переживаннями за близьких, які залишилися в Україні або беруть участь у бойових діях. Такі переживання можуть проявлятися у фізичних симптомах, таких як безсоння, головні болі або проблеми з апетитом [6].

У контексті психологічної підтримки 67,8% опитаних висловили бажання отримати психологічні консультації для себе, тоді як 28,7% бажали б психологічної допомоги для своїх дітей. Це свідчить про усвідомлення батьками важливості психічного здоров'я дітей і необхідність підтримки в умовах, що змінюються. Батьки усвідомлюють, що їхній емоційний стан впливає на дітей, і тому шукають допомоги для себе, щоб мати можливість адекватно реагувати на потреби своїх дітей [4].

У зв'язку з викладеним, Німеччина прийняла рішення забезпечити доступ українських біженців до комплексної психологічної допомоги, включаючи індивідуальні та сімейні консультації, а також спеціалізовані програми для дітей [4].

У червні 2022 р. в Німеччині запустили *безкоштовну онлайн-службу психологічної підтримки для українських біженців*, організовану ініціативою Krisenchat, яка об'єднує понад 400 волонтерів-психологів. Ця служба надає консультації українською та російською мовами цілодобово, допомагаючи дорослим і дітям, які постраждали від війни, впоратися з такими проблемами, як тривога, панічні атаки та стрес. Хоча Krisenchat не може запропонувати довгострокову терапію, психологи готові вислухати особисті історії та надати поради щодо подолання емоційних труднощів [3; 10].

Ще один проєкт «*Соціально-психологічна підтримка українців в Німеччині*» зосереджується на комплексній психологічній допомозі українським біженцям, які опинилися в Німеччині внаслідок

війни. Серед основних видів роботи – організація груп психологічної підтримки для жінок (онлайн та офлайн), що допомагають учасникам опрацьовувати психологічні труднощі та стреси, викликані вимушеною міграцією. Проєкт також передбачає індивідуальні консультації для українців у Німеччині, що охоплюють понад 250 сеансів для 115 осіб. Для підтримки фахівців проводять супервізійні та інтерв'язійні групи, де психологи обмінюються досвідом та отримують професійну підтримку [7].

Крім того, у межах проєкту організовано творчі та арт-терапевтичні активності: серію майстер-класів «Візуальна культура та артпрактики» (для понад 250 осіб) та онлайн-групи з малювання (близько 80 учасників). Психологи та культурологи проводять освітні вебінари, щоб підвищити обізнаність біженців щодо подолання кризових ситуацій та адаптації в новому середовищі. У співпраці з німецькими організаціями проєкт надає психосоціальну підтримку через установи, як-от школи, дитячі садки та медичні заклади, що значно розширює доступ до психологічних послуг для українських дітей і дорослих [7].

Одним із важливих соціально-психологічних аспектів підтримки українських дітей є їх забезпечення освітою. Стан охоплення українських дітей шкільною освітою в країнах Європи є неоднорідним і залежить від багатьох факторів, включаючи швидкі зміни в кількості біженців та організаційні особливості систем освіти кожної країни. За даними на липень 2022 р., найвищий рівень включення українських дітей у шкільне навчання було зафіксовано в Іспанії – 75%, а в Італії – 71%, серед зареєстрованих близько 38 000 дітей шкільного віку. У Нідерландах цей показник становив 66%, у Бельгії – 53%. У країнах з більшою кількістю українських біженців, таких як Німеччина та Польща, відсоток охоплення був нижчим – відповідно 39% та 37% [8].

Шкільна освіта. Німецька система освіти швидко адаптувалася до нових умов, щоб надати цим дітям можливість отримати якісну освіту без зайвої бюрократії. У Німеччині існує понад 32 000 шкіл, що охоплюють усю територію країни та мають єдині мінімальні стандарти. Обов'язкова шкільна освіта в Німеччині починається в шість років і триває в середньому дев'ять років, з можливістю продовження до десяти років у деяких федеральних землях. Усі школи активно працюють над інтеграцією учнів-біженців, що надає змогу українським дітям без труднощів приступити до навчання [3].

Вища освіта. Також для українських студентів у Німеччині діє програма «*Vafög*», яка надає фінансову підтримку у формі напівгранту. Студенти можуть отримати позику, з якої їм потрібно повернути не більше 10 010 євро, що полегшує доступ до вищої освіти та сприяє продовженню навчання в нових умовах. Таким чином, Німеччина намагається створити сприятливі умови для навчання та підтримки українських дітей і молоді, забезпечуючи їм можливість інтеграції та розвитку в новому середовищі [5].

Компенсації. У Німеччині система підтримки включає також соціальні виплати для родин, які мають дітей. З 1 січня 2023 р. українські біженці можуть отримувати грошову допомогу в розмірі 348 євро на дітей віком від 6 до 13 років та 420 євро для підлітків віком від 14 до 17 років [3]. Крім того, для сімей, які мають дітей, доступні виплати на дітей (Kindergeld), що становлять 219 євро на місяць для першої та другої дитини, 225 євро – для третьої, 250 євро – для кожної наступної дитини. Ці фінансові ресурси забезпечують родинам необхідні засоби для забезпечення повноцінного життя та навчання дітей [3; 5].

Правовий статус. Важливо також зазначити, що правовий статус українських біженців у Німеччині дозволяє їм отримувати доступ до освітніх установ, соціальних пільг та медичного обслуговування. Наявність тимчасового посвідчення на перебування (Fiktionsbescheinigung) відкриває можливості для навчання та медичного обслуговування, що є критично важливим для дітей, які могли втратити звичні умови життя через війну [3].

Інституційна підтримка. Підтримка українських дітей у Німеччині включає в себе збереження структури та функціонування дитячих будинків під час еміграції. Одним із таких кейсів є евакуація центру соціальної реабілітації на початку повномасштабної війни. До Німеччини було перевезено близько 35 дітей віком від 5 до 12 років разом із 10 українськими вихователями, директором та офіційним опікуном – пастором [8].

Паралельно в Німеччині діти можуть мати контакт із родичами, які також переїхали, а також отримують підтримку від місцевих «хрещених батьків» – німецьких сімей, які проводять з ними час, запрошують на канікули та підтримують емоційний зв'язок, що допомагає дітям почуватися більш захищеними та інтегрованими в новому середовищі [8].

Функціонування соціальних служб у Німеччині передбачає чіткі правила та процедури, які забезпечують захист дітей, а також підтримку родин у складних ситуаціях. У випадку українських біженців важливо, щоб вони були поінформовані про правила утримання та виховання дітей і отримували необхідну підтримку для забезпечення безпечного середовища для дітей [9]. Практика показала, що в Німеччині існує досвід вилучення дітей із сімей, якщо ці нормативи й правила порушуються.

Чинним законодавством Німеччини передбачено випадки, коли діти можуть бути вилучені (фізичне або сексуальне насильство; серйозне занедбання; вжиття наркотиків або алкоголю). Соціальні працівники зобов'язані ретельно оцінити ситуацію й отримати незалежний експертний висновок, якщо це необхідно. Передбачено також можливість допомоги без вилучення: фінансова підтримка, консультації та послуги з виховання [9].

Як бачимо, Німеччина активно відгукується на потреби українських дітей-біженців, забезпечуючи їм не лише негайну допомогу, але й створюючи умови для довготривалої адаптації та інтеграції.

Висновки. У контексті забезпечення соціально-психологічної підтримки українських дітей, які виїхали до Німеччини під час війни, ця країна демонструє значну відданість та зусилля у відповідь на гостру потребу забезпечення допомоги біженцям. Країна, яка прийняла чимало українських переселенців, активно розвиває та впроваджує комплексні програми підтримки. Зокрема, значну увагу приділено створенню психологічних центрів, важливий акцент роблять на культурні арт-практики, що сприяють культурній інтеграції та психологічному відновленню.

Значну роль відіграє освітня інтеграція, де Німеччина досягла рівня 39% включення українських дітей у шкільне навчання. Цей показник є достатньо високим, враховуючи різноманітні виклики, пов'язані з мовним бар'єром та адаптацією до нової освітньої системи. Вища освіта також не залишається поза увагою, є грантові програми, що надають фінансову підтримку студентам-біженцям.

Надається соціальна допомога, зокрема через програму Kindergeld, яка забезпечує фінансову підтримку сім'ям, що покращує життєві умови дітей. Відзначимо також регуляцію правового статусу біженців, що дозволяє їм користуватися всіма передбаченими пільгами та отримувати як індивідуальну, так і комплексну інституційну підтримку. Цей аспект особливо важливий для закладів, таких як дитячі будинки, де групи дітей із вихователями змогли реалізувати переїзд та інтеграцію в Німеччині.

Список використаної літератури

1. Вонс Р. З якими проблемами зіштовхуються українські біженці за кордоном: результати опитування. *Главком*. 2023. URL: https://glavcom.ua/country/society/z-jakimi-problemami-zishtovkhujsja-ukrajinski-bizhentsi-za-kordonom-rezultati-opituvannja-964598.html#google_vignette (дата звернення: 10.10.2024).
2. Журавль Д. Німецькі волонтери запустили службу психологічної підтримки для українців. *ШоТам*. 2022. URL: <https://shotam.info/nimetski-volontery-zapustily-sluzhbu-psyholohichnoi-pidtrymky-dlia-ukraintsiv/> (дата звернення: 10.10.2024).
3. Інформація під час війни для людей з інвалідністю та людей старшого віку. *Допомога Інфо*. 2023. URL: <https://dopomoha-info.org.ua/za-kordonom/umovu-perebuvannja-za-kordonom/nimechchyna/> (дата звернення: 10.10.2024).
4. Креденцер О. Забезпечення психічного здоров'я українців, що перебувають в Німеччині у зв'язку з війною : навч.-метод. посібник. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. 116 с.
5. Любчик Т. Допомога для українських переселенців: які програми діють у Польщі, Німеччині та Чехії. *Deutsche Welle*. 2023. URL: <https://www.dw.com/uk/prihodat-i-zabiraut-ditej-pidigrity-strahi-ukrajinskih-bizenciv-u-es/a-66037328> (дата звернення: 10.10.2024).
6. Поширені дилеми українців за кордоном та як їх вирішувати – поради психологині. *Трибуна*. 2023. URL: <https://trybuna.sumy.ua/stories/dylemy-ukrayintsiv-za-kordonom-porady-psyholohyni/> (дата звернення: 10.10.2024).

7. Проект «Соціально-психологічна підтримка українців в Німеччині». Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. URL: <http://psychology-naes-ua.institute/read/2841/> (дата звернення: 10.10.2024).

8. Становище дітей з України в країнах Європи після 24 лютого 2022 року. *ADC Memorial*. 2023. URL: <https://adcmemorial.org/uk/novina-uk/stanovishhe-ditej-z-ukra%D1%97ni-v-kra%D1%97nah-%D1%94vropi-pislya-24-lyutogo-2022-roku/> (дата звернення: 10.10.2024).

9. Тейзе Й. «Приходять і забирають дітей»: підігріті страхи біженців. *Deutsche Welle*. 2023. URL: <https://www.dw.com/uk/prihodat-i-zabiraut-ditej-pidigriti-strahi-ukrainskih-bizenciv-u-es/a-66037328> (дата звернення: 10.10.2024).

10. У Німеччині для українських біженців створили безкоштовну службу психологічної підтримки. *Реінформ*. 2022. URL: <https://reinform.com.ua/5921/u-nimechchyni-dlya-ukrayinskyh-bizhencziv-stvoryly-bezkoштovnu-sluzhbu-psyhologichnoyi-pidtrymky/> (дата звернення: 10.10.2024).

Bessarab A. O., Pogudina P. M., Sirenko K. S. Social and psychological support for Ukrainian children who moved to Germany during the war

The article analyzes the social and psychological support provided to Ukrainian children who relocated to Germany during the war. The aim of the study is to evaluate the effectiveness and specific features of social and psychological adaptation programs for Ukrainian refugee children in Germany. General scientific methods of cognition were used in the research: analysis, synthesis, comparison, systematization, generalization. The study's findings show that Germany has demonstrated a strong commitment and effort in providing social and psychological support to Ukrainian children who were forced to leave their homes due to the war. The country has taken in about 10% of Ukrainian refugees and is actively implementing comprehensive programs to meet their needs. Key aspects of support include the establishment of psychological centers that provide both individual and group assistance to children in challenging emotional conditions. Additionally, significant attention is given to cultural art practices that facilitate integration and ease the adaptation process through the use of creative and cultural tools to reduce stress and emotional strain. In the field of education, Germany has made considerable progress, ensuring that 39% of Ukrainian children are integrated into school education, despite challenges related to language barriers and new educational requirements. This outcome is a testament to effective resource management and targeted efforts with Ukrainian families. For refugee students, grant programs are available, allowing them to continue their studies at higher educational institutions, thereby reducing financial barriers to obtaining an education. Social assistance for Ukrainian families is organized through the Kindergeld program, which provides financial support, significantly improving the living conditions of children and their families. Additionally, the regulation of refugee legal status in Germany enables access to designated benefits and comprehensive institutional support. Special attention is given to groups of children who were under the care of state institutions in Ukraine, enabling them to relocate to Germany with their caregivers. The practical significance of the study lies in identifying effective strategies for social and psychological support for refugee children, which can be utilized by other countries in developing similar programs.

Key words: social support, psychological adaptation, Ukrainian children, war, integration, Germany.

УДК 323.1+159.922.4:159.923.2](=161.2):78 «364»
DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.105.8>

А. В. ЗІНЮК

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

М. О. МАКЄЄВ

магістрант кафедри прикладної соціології та соціальних
комунікацій
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

МІСЦЕ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПІСЕНЬ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті досліджено процес формування української національної ідентичності як динамічного соціокультурного феномену в умовах сучасних суспільних викликів. Особливу увагу приділено проблемі культурної самобутності та її становлення. Окреслено значущість музики як окремого елемента національної ідентичності, особливо в умовах збройного протистояння. Аналізується роль сучасних українських пісень у зміцненні національної ідентичності, консолідації суспільства та підтримці морального духу в умовах війни. Автори наголошують, що музика, інтегруючи історичні коди та актуальні цінності, сприяє формуванню колективної свідомості, підсилює патріотичні настрої та виражає спільний емоційний досвід. Особливий акцент зроблено на емоційному впливі пісень та використанні української мови, які посилюють зв'язок із культурними традиціями, забезпечуючи спадкоємність поколінь. Розглянуто механізми впливу музики на соціальну згуртованість, символічне відображення національного духу та активізацію громадянської позиції. Також підкреслюється значення музичної творчості як засобу комунікації між поколіннями, а її виконує мобілізаційну функцію, стаючи важливим чинником єднання громадян у кризових ситуаціях. Зроблено висновки, що музика виступає дієвим інструментом осмислення та утвердження національних цінностей, збереження культурної самобутності й формування ідентичності в умовах сучасних соціокультурних викликів. Визначено перспективи подальших досліджень впливу музики на суспільні процеси, зокрема її роль у післявоєнній відбудові та формуванні позитивної колективної ідентичності.

Ключові слова: українська національна ідентичність, музика, сучасні українські пісні, патріотизм, колективна свідомість, національні цінності.

Постановка проблеми. У контексті сучасних геополітичних викликів і збройної агресії проти України проблема формування національної ідентичності набуває особливої актуальності. Українські пісні, зокрема створені в умовах війни, стають важливим елементом культурного спротиву, інструментом консолідації суспільства та виразником національної ідентичності. Музичне мистецтво, що поєднує історичну пам'ять, патріотизм та сучасні підходи, має потужний вплив на формування колективної свідомості, підвищення морального духу та зміцнення національної самобутності.

В українському контексті національна ідентичність є явищем особливо складним через історичні передумови, що вплинули на її формування. Більшість дослідників сходяться на думці, що українська національна ідентичність досі перебуває у процесі формування. Ця проблематика набула особливого значення в сьогоднішніх умовах війни, адже воєнні дії, зокрема повномасштабне вторгнення, суттєво вплинули на культурні, соціальні та політичні фактори, прискоривши процес формування української національної ідентичності.

Особливу складність у вивченні цього явища становить велика кількість чинників, які його формують. У цьому контексті значна увага приділяється культурі як одному з визначальних елементів національної ідентичності. Проте культура здебільшого розглядається як цілісне явище, що може призводити до недостатнього аналізу окремих її складових. Одним із таких елементів є сучасні українські пісні, які в умовах війни відіграють важливу роль у консолідації суспільства, збереженні історичної пам'яті та формуванні патріотичних цінностей.

Метою даної статті є розгляд української національної ідентичності як багатовимірного соціокультурного феномену та визначення ролі сучасних українських пісень у процесі її формування, зокрема в умовах актуальних суспільних викликів і збройного протистояння.

Виклад основного матеріалу. Національна ідентичність України перебуває у процесі становлення та розвитку в контексті формування європейської національної держави. Якщо для більшості європейських країн цей етап завершився формуванням стійкої національної ідентичності, то для України він залишається незавершеним процесом. Це зумовлено впливом історичних, соціальних і культурних факторів, що відіграли ключову роль у консолідації української нації.

Ідентичність розглядається як динамічний процес, що змінюється під впливом історичних, культурних і соціальних чинників. Наукове визначення цього поняття подає Рікен, який зазначає: «Ідентичність розуміється як відповідь на питання про те, ким індивід бачить себе та як його сприймають інші» [4]. Тенор і Тіппельт трактують ідентичність як усвідомлення особою своєї унікальності та індивідуальності [5]. Індивідуальна ідентичність, яка, у свою чергу, поділяється на особистісну та соціальну. Особистісна ідентичність стосується внутрішнього самоусвідомлення індивіда та його самооцінки, тоді як

соціальна ідентичність виникає через почуття належності до певних груп та емоційної цінності, пов'язаної з цією належністю. Національна ідентичність розглядається як специфічна форма соціальної ідентичності, що ґрунтується на спільності мови, культури, історичної пам'яті та ціннісних орієнтирів, які об'єднують індивідів у національну спільноту.

Національна ідентичність є багатовимірним феноменом, що може бути проаналізований у різних контекстах. В умовах сучасних глобалізаційних процесів та загострення геополітичних викликів важливим є розгляд цього поняття на макрорівні, зокрема у взаємозв'язку між державами та територіями. Національна ідентичність у цьому аспекті корелює з процесами глобалізації, що впливає на динаміку взаємодії між різними етнічними й національними групами. Вона визначає приналежність до певної спільноти та формує відчуття приналежності до «своїх» на протизагу «іншим».

Окрім макрополітичного аспекту, національна ідентичність також є інтегральною складовою особистісного світогляду та соціальної комунікації. Вона проявляється у стилі спілкування, мислення та культурних практиках, що визначають спосіб життя індивіда. Культура є носієм історичного досвіду нації, відображаючи її цінності, традиції, моральні орієнтири та суспільні ідеали. Культурний код народу зберігає пам'ять про минулі епохи, включаючи радість і горе, перемоги та поразки, моменти честі й зради.

Особливу роль у формуванні та трансляції національної ідентичності відіграє музика як універсальний засіб комунікації. Вона слугує засобом вираження спільного досвіду, консолідації суспільства та передачі історичної пам'яті. Музика як складова культурної спадщини відображає не лише емоційні переживання, а й формує ціннісні орієнтації. Через спів, гру на музичних інструментах та танець вибудовується взаємна довіра між людьми, що сприяє соціальній згуртованості.

Музика виконує функцію не лише індивідуальної самореалізації, а й колективної ідентифікації, сприяючи трансформації особистісної ідентичності в національну. Історичний досвід свідчить, що в періоди соціально-політичних потрясінь саме музика стає одним із головних чинників мобілізації суспільства. Революційні процеси, національно-визвольні рухи та соціальні перетворення нерідко супроводжуються пісенним репертуаром, який посилює почуття єдності та національної самосвідомості.

Отже, національна ідентичність є складним багаторівневим явищем, що формується під впливом історичних, соціокультурних та політичних факторів. У цьому контексті музика виступає не лише засобом культурної експресії, а й механізмом підтримки та розвитку національної самосвідомості, забезпечуючи неперервність традицій та адаптацію їх до сучасних викликів.

Дослідники виділяють низку ключових складових національної ідентичності, серед яких особливе значення мають спільна історична пам'ять, територіальна цілісність, культурні чинники (мова, музика, традиції) та політична самосвідомість. У сучасних умовах, зокрема в контексті війни з Росією, саме національна ідентичність українців зазнала значного посилення. Відповідь суспільства на зовнішню агресію сприяла консолідації громадян навколо спільних цінностей та національних символів. Зростання патріотичних настроїв, підвищення рівня громадянської свідомості та національної гордості свідчать про формування єдиного національного простору.

Ключову роль у цьому процесі відіграє культура, зокрема мова та музика, які не лише забезпечують збереження колективної пам'яті, а й виступають засобами трансляції національних цінностей та ідеалів. Українська музика є важливим чинником національної самоідентифікації, відображаючи історичний досвід, соціальні настрої та світоглядні орієнтації суспільства. Відродження інтересу до народної музики, активне використання національних мотивів у сучасному музичному просторі та популяризація української мови у музичному контенті сприяють зміцненню національної ідентичності та формуванню нової, відкритої та багатогранної національної самосвідомості.

Таким чином, національна ідентичність України є динамічною соціокультурною конструкцією, що формується під впливом історичних подій, культурних практик та соціальних взаємодій. Війна та інші зовнішні виклики виступають каталізаторами внутрішньої консолідації та активізації національної свідомості. У цьому процесі особливу роль відіграють культурні чинники, зокрема музика, яка слугує потужним інструментом соціальної інтеграції та національного самоутвердження.

Сучасна українська музика відіграє ключову роль у формуванні національної ідентичності, особливо в умовах військових та глобалізаційних викликів. Як складова культурної спадщини, музика є засобом трансляції емоцій, ідей і цінностей, здатним долати фізичні та культурні кордони. Її вплив на колективну свідомість, збереження національних традицій та виховання патріотичних настроїв є визначальним у сучасному українському суспільстві.

Взагалі з початком повномасштабної військової агресії проти України спостерігається зростання популярності української музики, що зумовлено посиленням національної самоідентифікації населення. Значна кількість виконавців переходить на українську мову, використовуючи музику як засіб підтримки військових і зміцнення патріотичного духу. Українські пісні набувають символічного значення, сприяючи формуванню спільної національної свідомості та суспільної єдності.

Попри позитивні тенденції, існують певні виклики, пов'язані з збереженням популярності російськомовного контенту серед окремих сегментів української аудиторії. Окрім цього, спостерігається

нестача якісного українського музичного контенту у деяких жанрах, що зумовлює необхідність стратегічного підходу до розвитку національної музичної індустрії. Серед можливих заходів варто виокремити підтримку молодих виконавців та стимулювання створення конкурентоспроможного музичного продукту.

Музика виконує не лише розважальну функцію, але й слугує потужним засобом соціалізації, формування світоглядних орієнтирів та культурної ідентичності. Важливим є вплив музичного контенту на молодіжну аудиторію, оскільки він сприяє зміцненню національної самосвідомості та формуванню патріотичних настроїв.

Музика виконує функцію носія культурних кодів, історичної пам'яті та суспільно значущих ідей, що сприяє формуванню спільної ідентичності. В українському контексті музика набуває особливого значення, коли пісні стають виразниками колективного досвіду, емоційних переживань і надій суспільства. Прикладом є пісня "Ой у лузі червона калина" у виконанні Андрія Хливнока, яка набула статусу культурного символу під час повномасштабного вторгнення. Виконання цієї композиції відомими українськими та світовими виконавцями лише підсилювало її емоційний та суспільний вплив.

Музика також виконує функцію збереження та адаптації культурної спадщини через інтеграцію традиційних елементів у сучасні музичні тенденції. Це сприяє збереженню національної культури та її привабливості для молодого покоління. Українська музика не лише зберігає історичну пам'ять, а й активно її трансформує, роблячи доступною для сучасного слухача. Дослідження свідчать, що якість музичного контенту та змістовність текстів є ключовими критеріями вибору аудиторією українських пісень, що підкреслює необхідність подальшого розвитку галузі.

У контексті війни музика набуває додаткових значень, зокрема як засіб психологічної підтримки та вираження колективної солідарності. Пісні, які висвітлюють тематику військових подій, героїзму та надії, відіграють важливу роль у зміцненні морального духу та соціальної згуртованості. Вони допомагають пережити труднощі, створюючи відчуття спільності та підтримки.

Висновки. Отже, сучасна українська музика відіграє важливу роль у формуванні національної ідентичності в умовах війни. Вона сприяє консолідації суспільства, підтримці морального духу та збереженню культурної самобутності. Українська музика виконує функції збереження національних цінностей, історичної пам'яті та культурних кодів, що є важливим чинником формування колективної свідомості та національної єдності.

Результати досліджень засвідчують необхідність підтримки та розвитку української музичної культури як важливого інструменту соціальних змін. Це передбачає державну підтримку музичної індустрії, стимулювання молодих талантів, популяризацію української музики як у межах країни, так і на міжнародному рівні. Сучасні українські

пісні не лише відображають соціокультурні реалії, а й активно впливають на них, сприяючи зміцненню національної самосвідомості та суспільної єдності. Попри те, що музика не є єдиним чинником формування національної ідентичності, вона відіграє значну роль у суспільних процесах. Це підкреслює необхідність подальшого дослідження феномену музики як інструменту соціокультурного розвитку та формування національної ідентичності в Україні.

Список використаної літератури

1. Любива Т. Громадянська ідентичність мешканців України напередодні й в умовах війни. Українське суспільство в умовах війни. кол. моногр. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2022. С. 284–292.
2. Український воєнний фольклор. Програма «Без брому», 2023. URL: https://zaxid.net/ukrayinskiy_voennyiy_folklor_n1558254 (дата звернення: 25.12.2024).
3. Що об'єднує та роз'єднує українців. URL: <https://dif.org.ua/article/shcho-obednue-ta-rozednue-ukraintsiv>. (дата звернення: 23.12.2024).
4. Ricken, N. Identität. In: Jordan, S., Schlüter, M. (Hrsg.). Lexikon Pädagogik, HundertGrundbegriffe. Stuttgart: Verlag, 2010. P. 130-133
5. Tenorth H. E., Tippelt R. Beltz Lexikon der Pädagogik. Hemsbach: Beltz, 2007. 786 p.

Ziniuk A. V., Makeyev M. O. The role of contemporary Ukrainian songs in shaping national identity during the war

The article explores the process of forming Ukrainian national identity as a dynamic socio-cultural phenomenon in the context of contemporary societal challenges. Special attention is given to the issue of cultural distinctiveness and its development. The significance of music as a separate element of national identity is highlighted, particularly in the context of armed conflict. The role of contemporary Ukrainian songs in strengthening national identity, consolidating society, and maintaining morale during the war is analyzed. The authors emphasize that music, by integrating historical codes and current values, contributes to the formation of collective consciousness, enhances patriotic sentiments, and expresses shared emotional experiences. Particular focus is placed on the emotional impact of songs and the use of the Ukrainian language, which strengthens the connection to cultural traditions, ensuring the continuity of generations. The mechanisms of music's influence on social cohesion, symbolic reflection of the national spirit, and the activation of civic engagement are examined. The importance of musical creativity as a means of communication between generations, contributing to the transmission of historical memory and the preservation of national heritage, is also emphasized. The authors emphasize that many performers choose the Ukrainian language, using music as a tool to support the military and strengthen patriotic spirit. It is demonstrated that music not only reflects societal moods but also serves a mobilizing function, becoming a crucial factor in uniting citizens during times of crisis. The conclusion is made that music acts as an effective tool for understanding and affirming national values, preserving cultural distinctiveness, and shaping identity in the context of modern socio-cultural challenges. The prospects for further research into the influence of music on social processes, particularly its role in post-war reconstruction and the formation of a positive collective identity, are identified.

Key words: Ukrainian national identity, music, modern Ukrainian songs, patriotism, collective consciousness, national values.

УДК [316.77:005.96]:355.48(470+571:477)
DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.105.9>

А. С. ЛОБАНОВА

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та масових комунікацій
Криворізький державний педагогічний університет

В. В. КАРИТКА

доктор філософії (PhD) у галузі соціології,
старший викладач кафедри соціології та масових комунікацій
Криворізький державний педагогічний університет

ПУБЛІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ ЯК СКЛАДОВА КРИЗОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ: КЕЙСИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Актуальність наукової статті визначається тим, що в умовах повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації на територію України (24 лютого 2022 – початок 2025 року), публічні (кризові) комунікації представників органів державної влади стали однією з найбільш важливих складових управління українським суспільством, до яких по-різному: і позитивно і критично ставилася громадськість. Успішність/неуспішність цих комунікацій визначали ефективність і результативність управлінської діяльності органів державної влади та довіри/недовіри до них у воєнний час.

На основі загальнонаукових (аналіз наукових джерел, критичне осмислення, синтез та узагальнення різноманітних наукових підходів) і спеціальних (спостереження, аналіз кейсів) методів у роботі з'ясовано особливості публічних комунікацій як складової кризового менеджменту. Уточнено зміст кризового менеджменту і з'ясовано, що в умовах війни на рівні державного управління він включає керуючу (суб'єктів-менеджерів різного рівня управління) і керовані підсистеми (кризові явища, різні соціальні групи і прошарки населення, суспільство в цілому), комунікативну стратегію, яка реалізується через різноманітні канали комунікації (засоби масової інформації, соціальні мережі, зокрема Twitter, Telegram інші мобільні додатки), виконуючи ключову функцію інформаційного управління, сприяючи консолідації суспільства, зниженню рівня паніки та ефективному вирішенню завдань національної безпеки. Обгрунтовано, що в умовах війни публічні комунікації представників органів державної влади мають такі специфічні особливості, як: забезпечення балансу між відкритістю та безпекою інформації; мобілізацію суспільства та зміцнення національної єдності; протидію інформаційним загрозам і психологічним операціям противника; адаптацію до швидкоплинних змін у воєнно-політичній ситуації; формування стратегічного нарративу, що підтримує моральний дух населення та Збройних Сил України.

У роботі проаналізовано 4 кейси публічних комунікацій в умовах війни, а саме: публічні комунікації державних посадовців у перші дні повномасштабного вторгнення військ РФ на територію України; щоденні виступи президента В.Зеленського перед українським суспільством, починаючи з 24 лютого 2022 року; «Єдиний марафон» – інформаційно-комунікаційний захід, який був організований українською владою в умовах війни і виступи О. Арестовича на YouTube як позаштатного радника Офісу Президента за такими критеріями, як: контекст кейсу, проблематика, аналіз комунікаційної стратегії, результат та ефективність, висновки і уроки.

Доведено, що в умовах війни публічні (кризові) комунікації менеджерів державних органів влади з населенням і міжнародною спільнотою стали ефективним елементом кризового менеджменту, який поєднує інформування, мотивацію та стратегічне лідерство в умовах війни, що сприяло збереженню віри в перемогу і єднанню української нації для спротиву агресору. Визначено, що основними уроками здійснення публічних комунікацій у контексті кризового менеджменту в умовах війни є: необхідність узгодження комунікаційної стратегії усіх членів уряду і радників; збереження балансу між оптимізмом і реальністю; надання чіткої та оперативної інформації, важливість здійснення активної контрпропаганди для ефективного розвінчування фейків, інформаційно-психологічних спеціальних операцій агресора; необхідність оперативно коригувати стратегію комунікації, зокрема в умовах постійної воєнної загрози, інтегруючи нові медіа та технології, що є критично важливим для ефективного охоплення усіх членів суспільства в кризових умовах.

Ключові слова: кризовий менеджмент, публічні комунікації, органи державної влади, соціальні мережі, канали комунікації, комунікативна стратегія, кейс, громадськість, російсько-українська війна.

Постановка проблеми. Сучасні кризові ситуації, що спричиняються політичними та військовими конфліктами, вимагають оперативного та ефективного реагування на різних рівнях управління. У цьому контексті кризовий менеджмент стає вкрай важливим інструментом для підтримання суспільної стабільності, довіри до влади та міжнародної підтримки.

Російсько-українська війна, яка розпочалася у 2014 році анексією Російською Федерацією Криму і тимчасовою окупацією частини Донецької та Луганської областей, а 24 лютого 2022 року загострилася повномасштабним вторгненням на територію суверенної України, є унікальним прикладом масштабного випробування здатності представників державних органів влади управляти у кризових умовах та реалізовувати публічні комунікації із суспільством. В умовах інформаційного протистояння та численних викликів, пов'язаних із військовими діями упродовж трьох років (2022–2024 рр), стратегічні комунікації української влади значною мірою визначали сприйняття суспільством дій уряду, здатність мобілізувати ресурси та забезпечити міжнародну підтримку шляхом дипломатичної діяльності. Незважаючи на значний інтерес до теми кризового менеджменту, у науковому дискурсі недостатньо уваги приділено аналізу конкретних кейсів публічних комунікацій у реалізації стратегій кризового менеджменту у військових

умовах. Особливо важливим є вивчення впливу обраних стратегій на формування довіри до влади, адже ця довіра є ключовим фактором соціальної згуртованості та стійкості під час війни.

Вивчення досвіду українських публічних комунікацій у реалізації стратегій кризового менеджменту може стати основою для розробки рекомендацій, які допоможуть не лише Україні, але й іншим країнам, що можуть зіткнутися з подібними кризами. Тому *актуалізується наукова потреба* у дослідженні особливостей використання публічних комунікацій в контексті кризового менеджменту, який реалізується органами державної влади України в умовах воєнного часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «кризовий менеджмент» (crisis management) почав активно використовуватися у середині ХХ століття в контексті управління бізнесом у кризових ситуаціях, зокрема в американській корпоративній практиці. Це поняття приписують різним джерелам, але в науковій літературі воно активно закріпилося після публікацій І. Мітроффа (I. Mitroff), одного з провідних дослідників кризового управління. У своїй праці «Crisis Management: Planning for the Inevitable» [1] він використав термін «кризовий менеджмент» для позначення системного підходу до планування, управління та мінімізації наслідків кризових ситуацій. І. Mitroff наголошував, що кризи є невідворотною частиною сучасного бізнесу та управління, не випадково цей термін набув популярності в період економічних криз у США, коли компанії почали формулювати стратегії для зменшення негативного впливу несподіваних подій. Сучасні зарубіжні дослідники активно досліджують кризовий (антикризовий менеджмент), оскільки кризи стали повсякденним фактом реальності (пандемії, політичні і воєнні конфлікти, економічні кризи тощо). Т. Паухант (T. Pauchant) і І. Мітрофф (I. Mitroff) визначають кризовий менеджмент як «сукупність управлінських заходів, спрямованих на запобігання кризовим ситуаціям та зменшення їхніх негативних наслідків, а також на відновлення стабільності та довіри після кризи», тим самим акцентуючи увагу, перш за все на управлінських заходах, як запобіжниках кризі [2]. Дж.Грюнінг (J. Grunig) і Т. Хунд (T. Hund) підкреслюють, що кризовий менеджмент вимагає «застосування спеціальних стратегій, щоб зменшити шкоду від непередбачених подій і відновити довіру до організації, влади чи установи» [3], без яких неможливе тактичне управління та прогнозування майбутнього.

Більш широко визначають зміст кризового менеджменту українські науковці С.В. Салоїд і С.К. Максін, розглядаючи його як «діяльність, котра ставить собі за мету недопущення розвитку зовнішньої кризи, стабілізацію ситуації всередині економічної системи та усунення негативних наслідків кризи», визначаючи його об'єктом кризову ситуацію, суб'єктом – кризового менеджера [4]. М. Сангуровський, фахівець Центру Разумкова, розглядає кризовий менеджмент як «інструмент забезпечення ефективності і гнучкості системи національної (регіональної,

глобальної) безпеки в запобіганні та реагуванні на кризові ситуації у різноманітному і складному просторі реальних і потенційних загроз за умов високого рівня невизначеності», акцентуючи увагу на появі різноманітних ризиків [5]. Український дослідник Р. Дима вважає, що кризовий менеджмент – це «діяльність, спрямована на подолання проблем, які вже виникли, і реалізація сценаріїв для виведення проєкту з кризи» [6], тим самим відрізняючи його від антикризового менеджменту.

Реалізація кризового менеджменту здійснюється, завдяки комунікаціям як в бізнес-організаціях, так і публічному просторі. Відомими дослідниками у галузі комунікацій є американський політолог Г. Лассвелл (H. Lasswell), який аналізував сферу масової комунікації та пропаганди, К. Шеннон (C. Shannon), американський математик та інженер, який заклав основи теорії інформації, що стала фундаментом для сучасних комунікаційних досліджень, В. Вівер (W. Weaver), співавтор моделі Шеннона-Вівера, що описує процес комунікації та є базовою в теорії комунікацій, М. Маклюен (M. McLuhan), канадський вчений, який ввів поняття «глобальне село» та досліджував вплив медіа на суспільство, а також Ю. Габермас (J. Habermas), німецький філософ і соціолог, який досліджував публічну сферу та комунікативну дію. Серед українських науковців, які досліджують комунікації, зокрема і у сфері публічного управління, варто назвати таких, як: Р. Войтович, Н. Грицяк, В. Гошовська, Н. Єршова, О. Коротич, М. Лашкіна, С. Ситник, С. Соловійова, І. Рейтерович, Є. Романенко, Т. Топольницька, С. Телешун та інші.

В умовах повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації на територію України (24 лютого 2022 – початок 2025 року), кризовий менеджмент став невід'ємною управлінською стратегією у діяльності органів державної влади і органів місцевого самоврядування. Звісно, що громадяни країни по-різному сприймають управлінські дії державних органів влади, зокрема Президента України Володимира Зеленського: одні схвалюють, наголошуючи на їх правильному виборі, інші – критикують, вважаючи їх помилковими, а треті – взагалі ставляться до них байдуже, що виявляється під час соціологічних опитувань. Між тим публічні комунікації – і вдалі, і невдалі, є і залишаються невід'ємною частиною спілкування влади з суспільством, особливо в умовах війни. І саме тому посилюється науковий інтерес до їх дослідження, виявлення їх ефективності та результативності, що і визначило вектор нашого наукового пошуку.

Метою статті є з'ясування особливостей публічних комунікацій у реалізації стратегій кризового менеджменту в умовах російсько-української війни. Для досягнення мети, необхідно вирішити наступні завдання: *по-перше*, з'ясувати зміст і структуру кризового менеджменту; *по-друге*, уточнити характеристики і ознаки публічних комунікацій як складової кризового менеджменту і, *по-третє*, проаналізувати кейси публічних комунікацій в умовах російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Ґрунтуючись на аналітичному осмисленні поданих вище наукових підходів зарубіжних та українських дослідників до розуміння змісту *кризового менеджменту*, пропонуємо визначати його як *комплексну діяльність, що включає розробку і реалізацію управлінських стратегій, спрямованих на попередження, реагування, мінімізацію негативних наслідків кризових ситуацій та відновлення стабільності, довіри й ефективності в умовах високої невизначеності та ризикованості*. Важливо розрізняти кризовий і антикризовий менеджмент. Вочевидноється, що антикризовий менеджмент передуює кризі, а кризовий реалізується в умовах існуючої кризи. Тобто кризовий менеджмент, так само, як і ризик-менеджмент включає в себе не лише реагування на кризу, але й активне планування, стратегічну підготовку та комунікацію для мінімізації шкоди, можливих нових ризиків і криз та відновлення стабільності. Як різновид менеджменту, кризовий менеджмент має свою структуру, фази, етапи. Основними об'єктами кризового менеджменту є кризові ситуації різного масштабу і різні соціально-професійні групи, суспільство в цілому, тоді як суб'єктами виступають організації, менеджери та інституції, відповідальні за забезпечення адаптації до нових умов і усунення негативних впливів кризи. Важливими структурними складовими кризового менеджменту є його стратегії і комунікації, зокрема публічні, коли мова йде про органи державної влади. Стратегія менеджменту являє собою довготривалу програму дій суб'єкта менеджменту, спрямовану на досягнення конкретної мети. Аналіз різних наукових підходів до розуміння змісту стратегії менеджменту, здійснений нами у статті «Risk management strategy in business organisations under conditions of martial law» [7], уможливило розуміння *стратегії кризового менеджменту*, як системи управлінських функцій і дій, спрямованих на досягнення запланованих організаційних цілей, яка формується вищим керівництвом і пронизує всю діяльність соціальної чи бізнес-організації на основі впровадження єдиного скоординованого підходу до управління кризовими подіями і процесами, що дозволяє істотно зменшувати їх невизначеність та рівень впливу на організацію. *Стратегія кризового менеджменту* соціальної організації як *система управління* кризовими процесами та ситуаціями складається з двох взаємопов'язаних між собою *підсистем*: керованої підсистеми (або об'єкта управління) і керуючої системи (або суб'єкта управління), які пов'язані між собою безперервним комунікативним процесом. В межах предмета нашого дослідження, у ролі об'єкта виступають кризові ситуації і громадськість, а суб'єкта – органи державної влади та їх представники.

А комунікативна підсистема, як справедливо підкреслює К. Майстренко, є «найважливішою складовою управління... що складається з сукупності інформації, інформаційних потоків, які є засобом забезпечення узгодженості в управлінні; сукупності зв'язків,

взаємовідносин у системі публічного управління та управлінських відносин; простору, у якому відбувається процес формування та функціонування органів влади, що характеризується з погляду реальних зв'язків та взаємодій» [8]. Є.О. Романенко також вважає, що публічні комунікації являють собою «складний процес взаємодії органів державної влади через мас-медіа шляхом формування відповідних поглядів, уявлень та інтересів різних прошарків суспільства», який реалізується шляхом спілкування органів державної влади з громадськістю для передачі офіційної інформації [9, с. 17-18]. Г.Д. Ярова, аналізуючи генезис наукових поглядів на розвиток публічних комунікацій, нагадує, що представники італійської школи теорії комунікацій розглядали їх або як «простір символічної діяльності суспільства, в якому, внаслідок процесів соціальної диференціації, взаємодіють та вступають у конкуренцію різні системи з метою утвердити свою точку зору з питань суспільного інтересу» (П. Мачіні), або як «контекст та інструмент, який дозволяє різним суб'єктам публічної сфери вступати у взаємовідносини між собою, зіставляти точки зору та цінності, щоб досягнути спільної мети, що полягає у здійсненні завдань суспільного інтересу» (Ф. Фаччоліні) [10, с. 106].

Нерідко публічні комунікації ототожнюють з політичними. Однак українські науковці розрізняють ці поняття, вважаючи, що «публічні комунікації» у певному сенсі є ширшим поняттям, ніж «політичні комунікації», оскільки охоплюють не тільки дії та спілкування політичних акторів, але й не політичних і «відображають лише той спектр політичних комунікацій, які відповідають рівню раціональних політичних систем» [11, с. 51]. Між тим публічні комунікації є різновидом соціальних комунікацій, оскільки, як підкреслює Н.Г. Єршова, вони реалізуються у публічній сфері (просторі), і представлені «системою взаємодій політичних і неполітичних акторів в умовах, які дають можливість активізувати участь громадян у політичному процесі і через соціально-політичний дискурс сформувати суспільно значущі цілі» [12]. Отже, можна погодитися з українськими фахівцями у галузі державного управління, які стверджують, що «в умовах публічної комунікації реалізується інтерактивна форма взаємовідносин держави та громадянина з можливістю широкого контролю державної діяльності інститутами громадянського суспільства. При цьому реалізується й легітимність рішень влади» [13, с. 5]. А відтак публічні комунікації дають можливість органам державної влади вирішувати такі важливі завдання, як інформування суспільства про стан державних справ, залучення громадян до діалогу, інтеграцію і консолідацію різноманітних груп і прошарків населення до обговорення державних програм і проблем, пояснення тих чи інших дій влади з метою отримання нею зворотного зв'язку від громадськості для ухвалення державних рішень.

Можна погодитися з К.Майстренко, що публічні комунікації є «основним транслятором інформації між людьми і публічними

інститутами, як на рівні держави, так і на рівні невеликого публічного органу, від спілкування між його складовими залежить робота цілого інституту» [8, с. 94-95]. Як зазначають Л. Сміллі (L. Smillie) і М. Счарфбіллінг (M. Scharfbillig), публічна комунікація на практиці реалізується через такі інструменти, як: прес-релізи, що надаються засобом масової інформації; офіційні урядові веб-сайти і офіційні журнали; контент у соціальних мережах (платформи, такі як Twitter, Facebook, Instagram, LinkedIn); публічні виступи урядовців; розсилки електронною поштою; публічні консультації з громадськістю; публічна реклама; текстові сповіщення про надзвичайні ситуації або оновлення; публікації (звіти, буклети, путівники, що видаються урядом); колонки та статті, опубліковані в газетах або на онлайн-платформах; церемонії та публічні заходи; повідомлення, що передаються через публічне мистецтво; освітні програми; ініціативи, спрямовані на навчання громадськості з певних питань; гарячі лінії та довідкові служби; мобільні додатки, наприклад урядові, що надають послуги або інформацію; прямі поштові обміни; юридичні повідомлення; штрафи та квитки; форми та заявки; опитування та інше [14].

Український науковець Є.О. Романенко вважає, що у сучасних умовах спостерігається розширення сфери функціонування публічних комунікацій, а основними формами участі громадян у процесах прийняття державних рішень, які можуть гарантувати конструктивність взаємовідносин між органами державної влади та громадськістю, є: інформування (відкритий доступ до надання об'єктивної та своєчасної інформації); консультації в режимі реального часу для ідентифікації громадської думки та розроблення відповідних пропозицій; діалог шляхом проведення слухань, громадських форумів та інших публічних форм із зацікавленими учасниками державно-громадської взаємодії; партнерство, яке реалізується через спеціально створені групи експертів, які надають консультації з відповідних питань, що становлять суспільний інтерес» [9, с. 25].

Отже, *публічні комунікації* як базова складова кризового менеджменту – це інтегрований процес взаємодії державних органів, громадянського суспільства, медіа та інших зацікавлених сторін, спрямований на забезпечення ефективного інформування, координації дій і підтримки суспільної довіри в умовах надзвичайної ситуації. Вони включають систему механізмів та інструментів для оперативного поширення достовірної інформації, протидії дезінформації та забезпечення зворотного зв'язку, що сприяє ухваленню зважених рішень і підвищенню рівня громадської стійкості. Важливо підкреслити, що в умовах воєнного часу *кризовий менеджмент має свої особливості*, на які варто зважати представникам державної влади, здійснюючи публічні комунікації. Ключовими з них є наступні: (1) високий рівень невизначеності та динамічності ситуації, оскільки військові дії створюють постійно змінювані умови, що ускладнює прогнозування та

довгострокове планування. Тому державні менеджери мусять часто ухвалювати рішення в режимі реального часу за умов обмеженої інформації; (2) комунікаційна безпека та інформаційна протидія, яка полягає у тому, щоб забезпечити оперативне та достовірне інформування населення і водночас захистити чутливі дані від противника, паралельно ведучи боротьбу з дезінформацією і фейками; (3) психологічна стійкість населення та персоналу, оскільки війна спричиняє значний стрес, паніку та емоційне виснаження. Кризовий менеджмент повинен враховувати потреби в психологічній підтримці як серед цивільного населення, так і серед військових та управлінських структур; (4) координація між державними, громадськими та міжнародними інституціями тому, що в умовах війни надзвичайно важлива тісна співпраця між урядом, волонтерами, міжнародними партнерами та місцевими громадами для ефективного реагування на кризи; (5) оперативність і гнучкість рішень, оскільки швидкість реагування має критичне значення для мінімізації наслідків атак, евакуації населення, розгортання гуманітарної допомоги та підтримки обороноздатності країни; (6) юридичні та етичні виклики, так як потрібно балансувати між дотриманням прав людини і запровадженням надзвичайних заходів, таких як воєнний стан, обмеження свобод і мобілізація населення.

Відтак, публічні комунікації, як складова кризового менеджменту, теж мають свою специфіку в умовах війни, яка виявляється у таких аспектах, як: необхідність забезпечення балансу між відкритістю та безпекою інформації; мобілізація суспільства та зміцнення національної єдності; протидія інформаційним загрозам і психологічним операціям противника; адаптація до швидкоплинних змін у воєнно-політичній ситуації і формування стратегічного наративу, що підтримує моральний дух населення та Збройних Сил України.

З огляду на розуміння специфіки публічних комунікацій у кризовому менеджменті в умовах війни, проаналізуємо деякі кейси публічних комунікацій представників органів державної влади з громадськістю за такими *критеріями*: контекст кейсу, визначення проблематики, аналіз комунікаційної стратегії, результат та ефективність, висновки і уроки.

Кейс 1. Публічні комунікації державних посадовців у перші дні повномасштабного вторгнення військ РФ на територію України. Контекст кейсу полягає у тому, що у лютому 2022 року, коли Росія розпочала масштабне вторгнення в Україну, одними з перших обстрілів зазнали Київ, Харків, Чернігів та інші важливі міста України, Президент Володимир Зеленський, його команда та уряд намагалися оперативно комунікувати із громадянами, аби зберегти стабільність і запобігти паніці в умовах війни. *Проблема публічних комунікацій* полягала, *по-перше*, у тому, що перші дні війни характеризувалися високим рівнем стресу і невизначеності серед населення. Багато людей не знали, як діяти в умовах активних бойових дій, а також як ефективно

використовувати ресурси (наприклад, захист від бомбардувань, евакуація); *по-друге*, поширенні дезінформації, оскільки в умовах інтенсивних обстрілів з боку ворога та інформаційної війни, розповсюдження фейкових новин стало серйозною проблемою для державних структур. Частина медіа та пропагандистських каналів намагалися підірвати моральний дух українців і сіяти паніку і, *по-третє*, для влади було важливо не лише зберігати інформаційну безпеку, але й підтримати моральний дух нації, що зіткнулася з великою війною у XXI столітті.

Основними компонентами *комунікаційної стратегії кризового менеджменту* в цих умовах були наступні: (1) *меседжі*, в яких Президент В. Зеленський одразу почав давати регулярні звернення до нації, де відкрито говорив про ситуацію на фронті, про наступальні дії російської армії та кроки української влади, акцентував на тому, що Україна продовжує опір, закликав до єдності та мобілізації всіх сил. Важливим було те, що він підтримував оптимізм та згуртованість, не панікував і постійно наголошував на тому, що Україна не капітулює. Це допомогло створити відчуття довіри серед громадян, підтримати бойовий дух нації, об'єднати для опору ворогу. Оскільки Росія активно використовувала дезінформацію, український уряд разом з фахівцями розпочали кампанії для швидкого спростування фейків і підризу інформаційного фронту ворога; (2) *канали комунікації*, а саме: *прямі відеозвернення* Президента України Зеленський через соціальні мережі та телевізійні канали, що дозволило швидко охопити велику аудиторію; *соціальні мережі*, особливо Twitter та Telegram, через які проводилась комунікація з міжнародними партнерами та громадянами України; *мобільні додатки*, які українська влада активно використовувала для оповіщення населення про загрози, а також інструкції щодо поведінки під час обстрілів.

Публічні комунікації у цій ситуації були *результативними та ефективними*, оскільки сприяли мобілізації населення, як цивільних, так і військових до боротьби з агресором; *підтримці з боку міжнародної спільноти*, оскільки завдяки прозорій комунікації і наданню оперативної інформації міжнародним партнерам, Україна змогла отримати швидку допомогу у вигляді санкцій проти Росії, військової підтримки та гуманітарної допомоги; *протидії паніці*, так як завдяки постійним зверненням влади, порадам з безпеки та чітким інструкціям, вдалося зменшити рівень паніки серед населення. Багато людей активно приєднувалися до захисту своїх міст та сіл; *міжнародної інформаційної підтримки*, адже Україна змогла організувати ефективну контрпропагандистську кампанію, яка привернула увагу світових ЗМІ до агресії Росії.

Кейс 2. Щоденні виступи президента України Володимира Зеленського перед українським суспільством, починаючи з перших годин повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації на територію суверенної України 24 лютого 2022 року під час війни (їх більше 1100), стали ключовим елементом публічної комунікації

в умовах війни. Вони виконують *функції* інформування, мобілізації суспільства та підтримки морального духу громадян. Головна *комунікаційна проблема* полягала у необхідності забезпечення прозорості, оперативної та надійної інформації; підтриманні довіри громадян до влади; координації дій суспільства в умовах кризової невизначеності. *Комунікаційна стратегія* щоденних виступів Президента включає такі ключові аспекти кризового менеджменту: чіткість і послідовність повідомлень, оскільки регулярність звернень створює відчуття стабільності; емоційний вплив, адже у кожному зверненні робиться акцент на єдності, стійкості, національній ідентичності; адаптивність, оскільки люди чують відповіді на поточні виклики, зокрема військові та соціальні загрози; доступність та простота, адже В. Зеленський використовує зрозумілу мову для різних аудиторій і інтерактивність, так як він, так само, як і уряд України, під час війни ефективно використовує соціальні медіа, такі як Twitter, Telegram та Facebook, для поширення достовірної інформації, спростування фейків та мобілізації громадськості.

Такі регулярні комунікації є прикладом оперативного, чесного і емоційно вмотивованого підходу, вони сприяють підвищенню рівня довіри до влади; згуртованості суспільства; міжнародній підтримці (через переклад звернень на інші мови). Про успішність описаних кейсів публічної комунікації Президента В. Зеленського у перші місяці війни свідчать результати стрімкого збільшення довіри до нього. Так, результати соціологічних опитувань, які проводилися Київським Міжнародним Інститутом соціології (КМІС), засвідчили: якщо до лютого 2022 року йому довіряли лише 37% опитаних українців, а не довіряли 52%, то у травні 2022 року – довіряли вже 90%, що у 2,5 рази більше (7% не довіряли), у грудні 2023 р. – ця цифра дещо знизилася до 77% респондентів, проти 22%, але її рівень залишався доволі високим [15].

Кейс 3. «Єдиний марафон» – медійний інформаційно-комунікаційний захід, який був організований українською владою в умовах російсько-української війни. Його мета – об'єднання суспільства та підвищення морального духу громадян через постійне донесення інформації про ситуацію в країні, рішення уряду та воєнні події. Участь в марафоні брали представники різних державних установ, зокрема уряду, президента та інших високопосадовців, які спілкувалися з населенням через медіа канали.

Головною проблемою цього кейсу було забезпечення ефективної комунікації в умовах високої напруги, стресу та постійних загроз з боку ворога. Враховуючи воєнний стан, завдання полягало не лише в інформуванні громадян, але й у збереженні моральної стійкості, довіри до влади та координації дій національних органів у надзвичайних умовах. *Основними проблемами публічних комунікацій*, що виникали, були наступні: невизначеність і змінність ситуації на фронті, що впливало на оперативність повідомлень; потреба в балансуванні

між інформуванням і безпекою – не всі дані могли бути оголошені публічно через обмеження безпеки; використання різних медіа-каналів для донесення інформації до різних груп населення (від традиційних ЗМІ до соціальних мереж); критика з боку інших міс-медіа, які не мали доступу до участі у «Єдиному марафоні».

Стратегія публічних комунікацій у «Єдиному марафоні», як свідчать авторські спостереження, була комплексною та багатоканальною, яка включала: основні меседжі, а саме інформування про ситуацію на фронті, підтримка бойового духу, підкреслення єдності нації, звітність про діяльність уряду і міжнародну підтримку; збалансовану тональність: з одного боку, наголошувалося на реалістичності ситуації, з іншого – забезпечувалася надія на перемогу і підтримка для тих, хто перебував на фронті або постраждав від війни; активне використання телевізійних каналів, соціальних мереж, офіційних вебсайтів, а також мобільних додатків для поширення важливої інформації. Пріоритет надавався прямим включенням, де громадяни могли отримати відповіді на свої питання в реальному часі; залучення ключових фігур: участь президента, прем'єр-міністра, міністрів, а також впливових громадських лідерів і знаменитостей, які підкреслювали важливість єдності та стійкості у часи війни. Ефективність цієї комунікативної стратегії кризового менеджменту можна оцінити за кількома критеріями: моральний ефект, адже залучення громадян до марафону сприяло підвищенню морального духу, посилюючи відчуття єдності та патріотизму; інформаційна прозорість, так як публічні виступи забезпечували прозорість процесів, зокрема в плані військових втрат, успіхів на фронті та гуманітарної допомоги; соціальна підтримка, оскільки відбулося значне збільшення рівня довіри до державних інститутів, люди отримували необхідну інформацію без зайвих спекуляцій та маніпуляцій; міжнародний ефект, тому що комунікації через марафон дозволяли Україні позиціонувати себе як демократичну, прозору країну, здатну ефективно протистояти агресії.

Кейс 4. Виступи Олексія Арестовича на YouTube як позаштатного радника Офісу Президента, коли його комунікація була розцінена як невдала. Цей випадок став значним в Україні через критичні публічні реакції і викликав хвилю обговорень у медіа та серед громадськості. *Контекст кейсу* полягає у тому, що О. Арестович, популярний блогер та військовий експерт (як він себе називав), під час численних своїх виступів на YouTube та інших медіа платформах часто озвучував коментарі щодо ситуації на фронті, дипломатичних відносин та інших аспектів війни. Одним з найбільш критичних випадків стала його заява про обстріли в українських містах, яку можна трактувати як недооцінку масштабів ситуації, що мало негативний ефект на громадську думку. Арестович часто мав прямий контакт із глядачами, що робило його публічні висловлювання важливими для формування суспільної думки. *Проблема цього кейсу* полягала у невідповідності комунікації

офіційній позиції, адже Арестович, хоч і був частиною системи державної влади, виступав на незалежних каналах, що дозволяло йому більше вільно висловлювати свої думки. Однак не завжди його позиція узгоджувалася з офіційною лінією уряду або навіть з очікуваннями громадськості; невірному трактуванні складної ситуації, оскільки частина його коментарів стосувалася конкретних військових ситуацій та безпечових аспектів, і в деяких випадках ці коментарі не лише не відповідали реальній ситуації, але й викликали непотрібне напруження серед громадян, бо могли бути сприйняті як занадто легковажні або недооцінюючі загрози; невизначеності своєї ролі та відповідальності тому, що як радник, Арестович мав певну ступінь свободи в своїх висловлюваннях, однак його позиції часто виглядали непослідовними або не співвідносними з офіційними заявами. Це викликало плутанину і ставило під сумнів авторитет і єдність органів державної влади. *Комунікаційна стратегія* О. Арестовича включала такі компоненти: *меседжі*, в яких він намагався заспокоїти громадськість, висловлюючи думки, що могли б виглядати як зменшення загроз, однак його спроби пояснити військові ситуації, не були чіткими або співвідносними з реальними подіями на фронті; *оптимістичну тональність*, що контрастувало з більш серйозними оцінками ситуації іншими представниками влади або військовими експертами. Це створювало напругу серед громадян, які, можливо, не були готові до таких легковажних оцінок; *використання YouTube як каналу комунікації*, що дозволяло Арестовичу звертатися до широкої аудиторії, проте цей канал не завжди гарантував об'єктивність інформації, що значно посилювало ризик невірного тлумачення його слів або навіть маніпуляцій; широко аудиторію, на яку його слова мали великий вплив. Однак це також створювало певний ризик, оскільки не всі слухачі могли сприймати його висловлювання в контексті офіційної політики або в контексті обстановки на фронті.

Результат виступів О. Арестовича був суперечливим: *по-перше*, втрачалася довіра до нього, так як частина громадськості сприйняла його слова як незрозумілі чи навіть провокативні. В результаті відбувся зріст критики в його бік, зокрема в медіа та серед громадських діячів. Це могло знизити довіру до влади і призвести до зростання соціальної напруги; *по-друге*, з'явився ризик поширення недостовірної інформації, оскільки деякі з його висловлювань призвели до інформаційного хаосу, коли люди могли сприйняти помилкові трактування ситуації як офіційні, що впливало на оцінку безпеки та довіру до офіційних органів влади і, *по-третє*, у його виступах відбувалася зміна позицій, адже після кількох таких випадків, Арестович намагався виправдати свої висловлювання, проте ці спроби не завжди були успішними, і це ще більше підірвало ефективність його комунікацій. Про це засвідчили результати соціологічних опитувань: якщо у травні 2022 року більшість українців (62%) довіряли О.Арестовичу (не довіряли – 21%), то у грудні 2023 року – довіряли лише 11%, що у 6 разів менше, а не

довіряли – 78% [16]. 17 січня 2023 року О. Арестович написав заяву про звільнення з посади радника Офісу президента, яку задовольнили у той же день [17].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Російсько-українська війна мобілізувала управлінський ресурс представників органів державної влади України, змусивши їх в складних умовах воєнного стану реалізувати кризовий менеджмент для управління українським суспільством. Узагальнення наукових підходів до розуміння змісту кризового менеджменту, уможливило його розуміння в контексті державного управління як комплексну діяльність менеджерів, що включає розробку і реалізацію таких управлінських стратегій, які спрямовані на попередження, реагування, мінімізацію, нейтралізацію негативних наслідків кризових ситуацій та підтримку і/або відновлення стабільності, довіри й ефективності функціонування держави і суспільства в умовах високої невизначеності та ризикованості. Кризовий менеджмент включає керуючу (суб'єктів-менеджерів різного рівня управління) і керовані підсистеми (кризові явища, різні соціальні групи і прошарки населення, суспільство в цілому), комунікативну стратегію, яка реалізується через різноманітні канали комунікації (засоби масової інформації, соціальні мережі, зокрема Twitter, Telegram та Facebook інші мобільні додатки), виконуючи ключову функцію інформаційного управління, сприяючи консолідації суспільства, зниженню рівня паніки та ефективному вирішенню завдань національної безпеки. Комунікативна стратегія засновується на плануванні та реалізації публічних комунікацій, тобто різноманітних соціальних і політичних контактах державних органів влади, зокрема і органів місцевого самоврядування, які спрямовані на підтримку політичної стабільності у державі і забезпечення її національної безпеки. Звісно, їх можна називати і кризовими комунікаціями, оскільки вони реалізуються в контексті саме кризової ситуації, яка вимагає специфічного кризового управління.

В умовах російсько-української війни публічні комунікації представників органів державної влади, вважаємо, мають такі специфічні особливості, як: забезпечення балансу між відкритістю та безпекою інформації; мобілізація суспільства та зміцнення національної єдності; протидія інформаційним загрозам і психологічним операціям противника; адаптація до швидкоплинних змін у воєнно-політичній ситуації; формування стратегічного нарративу, що підтримує моральний дух населення та Збройних Сил України. Проаналізовані нами 4 кейси публічних комунікацій умовах війни, а саме: (1) публічні комунікації державних посадовців у перші дні повномасштабного вторгнення військ РФ на територію України; (2) щоденні виступи президента України Володимира Зеленського перед українським суспільством, починаючи з 24 лютого 2022 року під час війни; (3) «Єдиний марафон» – медійний інформаційно-комунікаційний захід, який був організований українською владою в умовах російсько-української війни і (4) виступи О. Арестовича

на YouTube як позаштатного радника Офісу президента, дозволили зробити наступні висновки і сформулювати їх уроки в контексті кризового менеджменту.

В умовах війни публічні (кризові) комунікації менеджерів державних органів влади з населенням і міжнародною спільнотою, які реалізуються через меседжі [18], відеозвернення, виступи у мас-медіа, листи на сторінках у соціальних мережах, смс у мобільних додатках тощо, стали ефективним елементом кризового менеджменту, який поєднує інформування, мотивацію та стратегічне лідерство в умовах війни, що сприяло збереженню віри в перемогу і єднанню української нації. *Основними уроками* здійснення публічних комунікацій у контексті кризового менеджменту в умовах війни є, *перш за все*, необхідність узгодження комунікаційної стратегії усіх членів уряду і радників, щоб не було суперечностей між різними частинами влади; *по-друге*, збереження балансу між оптимізмом і реальністю, щоб не створювати ілюзії або занадто легковажно ставитися до серйозних загроз; *по-третє*, надання чіткої та оперативної інформації, адже прозорість і відкритість у комунікаціях сприяють довірі до влади та дозволяють швидше мобілізувати ресурси національного спротиву; *по-четверте*, важливість здійснення активної контрпропаганди для ефективного розвінчування фейків, інформаційно-психологічних спеціальних операцій агресора; *по-п'яте*, необхідність оперативно коригувати стратегію комунікації, зокрема в умовах постійної воєнної загрози, інтегруючи нові медіа та технології, що є критично важливим для ефективного охоплення усіх членів суспільства в кризових умовах.

Перспективними можуть бути подальші дослідження змісту, форм і методів впливу публічних комунікацій представників органів державної влади на громадську свідомість для запобігання кризовим ситуаціям і/або мінімізації їх деструктивних наслідків для суспільства.

Список використаної літератури

1. Mitroff I. Crisis Management: Cutting through the confusion. *Sloan Management Review*. 1988. №29(2).
2. Pauchant T., Mitroff I. Transforming the crisis-prone organization. San Francisco: Jossey-Bass. 1992.
3. Grunig J., Hund T. Managing Public Relations. New York, 2001. URL: https://www.researchgate.net/profile/James-Grunig/publication/322802009_Managing_Public_Relations/links/5a70b327a6fdcc (дата звернення 15.01.2025)
4. Салоїд С. В., Максим С. К. Кризовий менеджмент на підприємстві в умовах нестабільного середовища. *Ефективна економіка*. 2023. № 10. URL: <https://www.nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/2339/2372>. (дата звернення 18.01.2025)
5. Сангуровський М. Перспективи кризового менеджменту в Україні https://razumkov.org.ua/upload/1434698994_file.pdf (дата звернення 10.01.2025)
6. Дима Р. Кризовий менеджмент в умовах війни: як підтримати проєкт. URL: <https://happymonday.ua/kryzovyy-menedzhment-v-umovah-vijny> (дата звернення 08.01.2025)

7. Kuzior, A. Lobanova, M. Tulenkov, V. Karytka. Risk management strategy in business organisations under conditions of martial law. *Scientific Paper of Silesian University of Technology. Organization and Manmanagement*. No.183, 2023, pp. 313-333. URL : <http://dx.doi.org/10.29119/1641-3466.2023.183.19>

8. Майстренко К.М.. Комунікації у діяльності органів публічної влади. [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-1\(29\)-13](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-1(29)-13) . URL : <https://journals.maup.com.ua/index.php/public-management/article/view/1368/1848> С. 93-98 (дата звернення 15.01.2025)

9. Романенко Є. О. Публічна комунікація як засіб транспарентності державного управління. Зб. наук. праць Національної академії державного управління при Президентові України / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка. Київ : НАДУ, 2014. Вип. 1. С. 15–26.

10. Ярова Г.Д. Генезис наукових поглядів на комунікації у публічному управлінні. *Державне управління. Інвестиції : практика і досвід*. 2021. № 11. С. 103-107. С. 106. DOI: 10.32702/23066814.2021.11.103 URL : http://www.investplan.com.ua/pdf/11_2021/19.pdf (дата звернення 20.01.2025)

11. Публічна політика : навч. посіб. / авт. кол. : С. О. Телешун, С. В. Ситник, І. В. Рейтерович та ін. ; за заг. ред. С. О. Телешуна, д-ра політ. наук, проф. Київ : НАДУ, 2016. 340 с.

12. Єршова Н. Г. Публічні комунікації у публічній політиці: визначення основних понять. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 4. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1418> (дата звернення: 19.01.2025). DOI: 10.32702/2307-2156-2019.4.102

13. Публічна комунікація: навч. посібн. для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 052 «Політологія» / авт. кол. : В. І. Шарий, О. В. Черевко, Л. Я. Самойленко, А. О. Овчаренко, О. О. Дем'яненко, Б. М. Калініченко, В. В. Батушан, Н. О. Кравцова; за заг. ред. д. держ. упр. В. І. Шарого. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2020. 330 с. URL : <https://eprints.cdu.edu.ua/4293/1/pybl.pdf>(дата звернення 19.01.2025)

14. Smillie L., Scharfbillig, M., Trustworthy Public Communications, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2024. URL : <https://data.europa.eu/doi/10.2760/695605, JRC137725> (дата звернення 16.01.2025)

15. Грушецький А. Динаміка довіри Президенту В.Зеленському в 2019-2024. Прес-реліз КМІС. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1466&page=1>(дата звернення 25.01.2025).

16. Грушецький А. Напрямок справ у країні та довіра політичним діячам. Прес-реліз КМІС. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1336&page=1>(дата звернення 25.01.2025).

17. Ю.Корогодський. Арестовича звільнили з посади радника Офісу президента. LB. ua. URL : https://lb.ua/news/2023/01/17/542822_arestovicha_zvilynili_z_posadi.html(дата звернення 25.01.2025).

18. Лобанова А.С., Славіна Д.М. Публічна комунікація в умовах війни: меседжі державних органів влади (2022-2023 рр.). *Трансформація українського суспільства в цифрову еру* : матеріали ІІ всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 23 березня 2023 р.).Одеса, 2023. С. 24-28.

Lobanova A. S., Karytka V. V. Public communications as a component of crisis management: cases of the Russian-Ukrainian war

The relevance of the scientific article is determined by the fact that in the context of the full-scale invasion of the Armed Forces of the Russian Federation into the territory of Ukraine (February 24, 2022 – early 2025), public (crisis) communications of government authorities have become one of the most important components of managing Ukrainian society. These communications have been perceived by the public in different ways—both positively and critically. The success or failure of such communications has determined the effectiveness and efficiency of the government’s administrative activities, as well as the level of public trust or distrust in them during wartime.

Based on general scientific methods (analysis of scientific sources, critical reflection, synthesis, and generalization of various scientific approaches) and specialized methods (observation, case analysis), the study explores the peculiarities of public communications as a component of crisis management. The content of crisis management has been clarified, revealing that during wartime, at the level of state governance, it includes the governing subsystem (managers at various levels of administration) and the governed subsystems (crisis phenomena, various social groups and strata of the population, and society as a whole). It also encompasses a communication strategy implemented through various communication channels (mass media, social networks such as Twitter, Telegram, and other mobile applications), fulfilling a key function of informational management by contributing to social consolidation, reducing panic, and effectively addressing national security challenges. It has been substantiated that, in wartime conditions, public communications of government authorities possess specific characteristics, such as ensuring a balance between transparency and information security; mobilizing society and strengthening national unity; countering informational threats and psychological operations of the adversary; adapting to rapidly changing military and political circumstances; and shaping a strategic narrative that supports the morale of the population and the Armed Forces of Ukraine.

The study proves that during wartime, public communications of government representatives have specific features, such as ensuring a balance between openness and information security, mobilizing society and strengthening national unity, counteracting information threats and psychological operations of the enemy, adapting to rapidly changing military-political situations, and forming a strategic narrative that supports the morale of the population and the Armed Forces of Ukraine.

The study analyzes four cases of public communications during the war, including: Public communications of government officials in the early days of the full-scale Russian invasion; The daily addresses of Ukrainian President V. Zelensky to the public, starting from February 24, 2022; The “Unified Marathon” – an information and communication event organized by the Ukrainian authorities during the war; The YouTube appearances of O. Arestovych as an external advisor to the President’s Office. These cases are analyzed based on criteria such as case context, key issues, analysis of communication strategies, outcomes, effectiveness, conclusions, and lessons learned.

It has been proven that during wartime, public (crisis) communications between state managers and the population, as well as the international community, have become an effective element of crisis management. This combines information dissemination, motivation, and strategic leadership during war, contributing to maintaining faith in victory and uniting the Ukrainian nation to resist the aggressor.

The study identifies the key lessons of public communications within the context of crisis management during war, including the need to coordinate the communication strategy of all government members and advisors; maintaining a balance between optimism and reality; providing clear and timely information; the importance of active counter-propaganda to effectively debunk fakes and enemy information-psychological operations; and the necessity to promptly adjust communication strategies, integrating new media and technologies to effectively reach all segments of society under crisis conditions.

Key words: *crisis management, public communications, government bodies, social networks, communication channels, communication strategy, case study, the public, Russian-Ukrainian war.*

УДК 316.62-053.81:614.88«364»
DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.105.10>

О. С. ПРОЦЕНКО
аспірант кафедри соціології
Запорізький національний університет

СТРАТЕГІЇ БЕЗПЕКОВОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ В УМОВАХ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розглянуті основні проблеми молоді в умовах дії воєнного стану в Україні: занепокоєння щодо можливостей самореалізації та професійного розвитку, подолання труднощів, стурбованість станом власного здоров'я, зниження рівня благополуччя та доходів, загроза вимушеної міграції. Визначені негативні наслідки переживання ситуації, які несуть загрозу життю та здоров'ю: деформація особистісних структур, зміна самооцінки, порушення емоційно-комунікативної сфери, труднощі у прийнятті відповідальності щодо важливих подій.

Виділені об'єктивні та суб'єктивні фактори, що впливають на безпекову поведінку молоді в умовах дії воєнного стану: соціально-економічний стан, соціальний статус, гендер (об'єктивні), рівень занепокоєння, вразливості, особистісна оцінка ризику (суб'єктивні). Воєнний стан визначений як ситуація, пов'язана з трансформацією соціальних структур, аномізацією, колективною травматизацією, розвитком соціальних страхів та тривожності. Стратегії безпекової поведінки молоді в умовах дії воєнного стану розглянуто як стійкі поведінкові патерни, які пов'язані зі самозбережувальною поведінкою.

За результатами дослідження виділені стратегії, в основі яких знаходиться диференціація безпекової поведінки, яка проявляється через ступінь дотримання безпекових вимог: повне дотримання (стратегія постійного дотримання безпекових вимог), часткове (стратегія спорадичної безпекової поведінки) та ігнорування (фаталістична стратегія). Повне дотримання є проявом вираженої самозбережувальної поведінки та пов'язано з прагненням поглиблення знань у даній сфері; часткове – відбувається внаслідок системи зовнішнього примусу та в ситуації наочної загрози, яка спостерігається безпосередньо візуально або аудіально; ігнорування базується на ідеї «долі» та передвизначеності життя, зокрема його тривалості, прагненням максимальної «нормалізації» повсякденного життя за рахунок нехтування небезпечними ситуаціями. Обґрунтовано, що дослідження та виявлення чинників, що впливають на стратегії безпекової поведінки молоді, має на меті підвищення рівня індивідуальної відповідальності за власне життя та безпеку, мінімізацію випадкових травмвань та жертв, оновленні рекомендацій щодо поведінки у ситуаціях, які містять загрозу для життя.

Ключові слова: *молодь, безпекова поведінка, воєнний стан, соціальна тривожність, стратегія.*

Постановка проблеми. З 2022 року в Україні введено режим воєнного стану, що є пов'язаним з повномасштабним вторгненням країни-агресора на територію нашої держави. Повномасштабні воєнні дії, які особливо гостро відчуються у прифронтових містах, призвели до зміни безпекової ситуації, стилю життя, соціальних практик всіх груп населення та молоді зокрема. Постійні загрози, пов'язані з можливою втратою здоров'я, життя (власного та близьких людей), майна, роботи, трансформують поведінкові стратегії, які стають частиною повсякденного життя. Згідно дослідження центру Cedos, стан молоді в країні є прямим чином пов'язаним з викликами воєнного часу та необхідністю адаптації до нових соціальних умов. Молодь виявляє занепокоєння щодо можливостей самореалізації та професійного розвитку, можливостей успішного подолання труднощів, викликаних війною, стану власного здоров'я (як фізичного, так і психологічного), зниження рівня благополуччя та доходів, необхідності вимушеної міграції (як внутрішньої, так і зовнішньої), готовності бути учасниками соціальних процесів та брати на себе відповідальність (волонтерство, допомога армії та особам, які постраждали внаслідок війни) тощо [1]. Повсякденне життя молоді пов'язане в останні три роки з цілодобовими зовнішніми загрозами та обмеженням у соціальній взаємодії (онлайн-навчання, введення комендантської години, обмеження у перетині кордону для чоловіків). Розвиток даної ситуації на протязі останніх трьох років призводить до формування стійких поведінкових патернів, пов'язаних з життям в умовах війни та самозбережувальною поведінкою, що проявляється у формуванні безпекових стратегій та їх реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні прикладні дослідження у даному напрямі пов'язані з вивченням загроз та втрат молоді під час дії воєнного стану. Це стосується передусім класифікації загроз: ведення бойових дій в Україні на даний час можна віднести до постійних зовнішніх загроз з високим та/або середнім ступенем ризику (залежить від області України) [2]. Постійність загрози має наслідком трансформацію стилю життя як адаптаційної стратегії пристосування до нових умов, а її зовнішній характер пов'язаний з втратою почуття контролю над власним життям, неможливістю довгострокового планування та ситуацією постійного перебування у стані невизначеності. Ситуація постійної невизначеності та загрози втрат є підґрунтям для формування соціальних страхів та тривожності. Л. Калашнікова розглядає соціальні страхи та тривожність як суб'єктивні індикатори безпеки життя, які відображають його емоційне забарвлення та впливають на взаємодію зі соціальним середовищем. Авторка зазначає, що соціальні страхи та тривожність варіюються в залежності від особистісних характеристик (соціальний статус, гендер) та соціально-економічного стану особи. Відчуття високого рівня небезпеки життя може призвести до уникнення соціальних контактів, самоізоляції та формування відчуття безпорадності [3, с. 62-67]. Отже, відчуття небезпеки

порушує звичайний стиль життя, що супроводжується станом дезадаптації, зміною системи соціальних зв'язків та руйнуванням суб'єктивного відчуття безпеки.

Л. Процик аналізує переживання надзвичайних ситуацій як вітальних загроз, які трансформують ціннісно-смыслову сферу особистості. Вітальна загроза як тип загроз, що стосуються існування людини, її біологічного виживання, розглядається як травматичний досвід, який відбивається на поведінці людей [4]. Ступінь травматизації як наслідку переживання небезпечних ситуацій відображається, на нашу думку, у рівні раціоналізації поведінки, яка може як підвищуватись, так і зменшуватись, в залежності від специфіки особистісної реакції.

Переживання ситуації небезпеки для молоді в Україні наразі є колективним досвідом, який відображається на всіх сферах життя та змінює стратегії поведінки.

Мета статті є виділення стратегій безпекової поведінки молоді в умовах дії воєнного стану як стійких поведінкових патернів, які пов'язані зі самозбережувальною поведінкою.

Виклад основного матеріалу. Безпекова поведінка особистості є пов'язаною з відчуттям загрози та тривожністю, який викликає даний стан. Соціальна тривожність є станом дискомфорту, страху та занепокоєння в умовах соціальної взаємодії. Особливого значення дана категорія набуває при дослідженні безпекової поведінки в умовах воєнного стану. Одне з перших досліджень у даному напрямі належить Е. Дюркгейму, який розуміє тривогу як реакцію на виникнення та ускладнення соціальної структури. З точки зору автора, посилення соціальної диференціації та індивідуалізація в сучасному суспільстві призводять до зростання соціальної тривожності. Е. Дюркгейм охарактеризував особистість у стані аномії, яка відзначається надмірним збудженням, дезорієнтацією та невизначеністю поведінки [5]. Тобто в період суспільних трансформацій особистість перебуває в стані зміни своєї поведінки, взаємодії з іншими людьми та життя в цілому.

А. Ручка у статті, присвяченій соціології соціальних проблем, визначив три аспекти, які дозволяють ідентифікувати певну ситуацію як соціальну проблему: віднесеність до ситуацій, які можуть ідентифікуватись як об'єктивні порушення або дисфункції соціального життя; фіксація їх сприйняття у суспільстві та необхідність зміни проблемної ситуації із застосуванням відповідних технологій [6, с. 91-92]. Власне безпекова поведінка молоді в умовах дії воєнного стану може бути охарактеризована за всіма згаданими критеріями: прикладні дослідження фіксують об'єктивні зміни життя та втрати, пов'язані з війною, відбувається фіксація даних змін на рівні суспільної свідомості та формується необхідність у адаптації до нової ситуації з метою збереження повноцінного соціального життя.

Одним з перших досліджень у незалежній Україні соціальної тривожності та страхів є роботи Н. Паніної, які зокрема стосуються

вивчення суб'єктивного сприйняття безпеки громадянами України. Зокрема в її дослідженнях були використані методики вивчення аномії, тривожності, соціальної дистанції, які дозволили дійти висновку, що в умовах розбудови демократичного суспільства великого значення набуває саме суб'єктивне сприйняття населенням ризиків і загроз, негативними наслідками чого можуть бути деформація особистісних структур, неадекватність самооцінки, порушення емоційно-комунікативної сфери, труднощі у прийнятті відповідальності щодо важливих подій [7]. Хоча дослідження Н. Паніної і не були пов'язані з воєнним станом, але виявлені нею негативні наслідки ситуацій небезпеки можна віднести і до сучасних подій, зокрема це стосується прийняття рішень, адже ситуації вітальних загроз потребують швидких безпекових рішень, які не завжди можуть бути прийняті в екстраординарних ситуаціях.

Соціальна тривожність за дослідженнями Є. Головахи, є важливим чинником впливу на поведінку та діяльність членів українського суспільства, яка зростає у період соціальних трансформацій та у ситуаціях з високим рівнем невизначеності, які впливають, зокрема, на молодь, знижуючи її працездатність та самооцінку, на повсякденну комунікацію та соціальну активність. Засобами подолання негативних наслідків, на думку Є. Головахи, виступають уникнення від надмірного споживання негативної інформації з соціальних медіа, які посилюють відчуття загрози і небезпеки та розвиток соціальної підтримки і згуртованості [8]. Підвищення тривожності внаслідок продовження повномасштабного вторгнення та воєнного стану є об'єктивним процесом з визначеними особливостями, негативні наслідки якого можуть бути скореговані як на рівні окремої особи, так і на рівні суспільства в цілому.

Колектив авторів (В. Степаненко, О. Злобіна, Є. Головаха, С. Дембіцький, Л. Найдьонова) розглядають специфіку стресових станів в умовах війни, які відзначаються екстремальністю (включають різні види загрози життю), тривалістю та постійністю, інтенсивністю впливу, високим рівнем занепокоєння. На особливу увагу, на нашу думку, заслуговує зауваження авторів щодо впливу специфіки суб'єктивної оцінки загрозливої ситуації, яка є індивідуально забарвленою та відзначається високим рівнем варіативності [9, с. 24-25]. Саме суб'єктивна оцінка ризику небезпеки, на нашу думку, є одним з факторів, який обумовлює обрання конкретної стратегії безпекової поведінки молоді в умовах дії воєнного стану.

Для аналізу стратегій безпекової поведінки молоді в умовах дії воєнного стану були проведені глибинні інтерв'ю (серпень 2024, n=10), де в якості інформантів виступили представники вікової групи 18-25 років, 5 чоловіків та 5 жінок, які проживають у м. Запоріжжі. Аналіз отриманої інформації надав можливість отримати відомості щодо джерел отримання повідомлень щодо небезпечних ситуацій (зокрема повітряних тривог); власне безпекової поведінки; змін у стилі життя, які відбулись зі запровадженням воєнного стану.

Результати дослідження можна представити у наступних положеннях:

1. Інформанти зазначають, що провідним джерелом отримання інформації щодо небезпечної ситуації є місцеві телеграм-канали, додатки до мобільних пристроїв та звуковий сигнал у місті. Учасники дослідження відмітили, що при їх отриманні відчувають зростання рівня тривожності, однак у порівнянні зі 2022 роком, він є нижчим, та наразі сприймається як частина повсякденного життя.

2. Як додаткові заходи, пов'язані з мінімізацією можливих негативних наслідків та дефіцитів, викликаних війною, молоді люди тримають при собі або у спеціально відведеному місці вдома зібрані документи та речі першої необхідності (медикаменти, засоби гігієни, продукти харчування довготривалого зберігання, бутильовану воду).

3. Велике значення, на думку учасників інтерв'ю, має соціальна підтримка від близьких, адже ситуації, пов'язані з тривогами та вибухами у місті, суттєво підвищують тривожність, занепокоєність та нервозність як у них самих, так і у їх рідних. Додаткову напругу викликають як можлива загроза життю та здоров'ю, так і відчуття відсутності контролю над власним життям (можлива втрата житла та майна внаслідок обстрілів, висока ймовірність раптового переїзду в інший населений пункт внаслідок погіршення безпекової ситуації).

4. Щодо поведінки під час повітряних тривог та обстрілів, то за даними, отриманими від інформантів, можна виділити три стратегії: стратегія постійного дотримання безпекових вимог; стратегія спорадичної безпекової поведінки та фаталістична стратегія. Стратегія постійного дотримання безпекових вимог пов'язана з виконанням рекомендацій щодо поведінки у загрозових ситуаціях: переміщення в укриття; зберігання документів, речей першої необхідності та грошей у швидкодоступному місці; постійний моніторинг ситуації. Особи, які дотримуються даної стратегії, знають місце розташування укриттів, як поблизу із місцем проживання, так і у навчальному закладі та/або на робочому місці), активно ними користуються та слідкують за тим, щоб їх близькі та знайомі також дотримувались даних рекомендацій. Також вони читають додаткову інформацію щодо поведінки у таких ситуаціях, правил надання першої допомоги, активно приймають участь у безкоштовних тематичних програмах та тренінгах.

Стратегія спорадичної безпекової поведінки пов'язана з несистематичним дотриманням вимог, часто внаслідок зовнішніх впливів (розпорядження від посадових осіб щодо переміщення в укриття, прохання від рідних або ситуація, пов'язана з загрозою, яка оцінюється як реальна – наприклад, коли вибух відбувається у безпосередній близькості, інформант наочно бачить руйнування та шкоду). Представники даної стратегії є обізнаними щодо безпекових рекомендацій, але практиці дотримуються їх вибірково.

Фаталістична стратегія пов'язана з уявленням щодо впливу на життя інформантів «вищої волі» та «долі», ідеєю передвизначення. Тому дії,

пов'язані з безпековою поведінкою, є випадковими. Інформанти зазначають, що намагаються вести «максимально нормальне життя», та «не звертати увагу на інше». Представники даної стратегії шукають в інформаційному просторі історії, які підтверджують їх правоту та пов'язані з «чудесним спасінням», як спосіб доведення власної правоти або відстоювання особистої позиції у дискусіях з іншими.

5. Молоді люди зазначають, що воєнний стан та проживання в прифронтовому місті змінили їх уявлення щодо безпеки та певні елементи стилю життя: майже у всіх вдома є «запас» харчових продуктів довготривалого зберігання та медикаментів; з'явилися джерела додаткового живлення (павер банки, лампи з акумуляторами, свічки, зарядні станції); змінився стиль відпочинку та розподіл вільного часу, що пов'язано з введенням комендантської години). Учасники зазначили «ускладнення» життя, пов'язане з введенням воєнного стану (відключення світла, зменшення кількості офлайн заходів, розрив соціальних зв'язків внаслідок переїзду друзів та родичів в інші населені пункти та країни).

6. Учасники дослідження зазначили, що намагаються повернути елементи контролю у власне життя та розробити сценарії реагування на випадок катастрофічних ситуацій, пов'язаних з можливою евакуацією, аварією на Енергодарській АЕС, активними бомбардуваннями тощо. Частина інформантів зазначила, що проводить моніторинг ринку праці в Україні, вартості житла та споживає інформацію щодо життя біженців в країнах ЄС на випадок необхідності термінового переїзду.

Висновки і пропозиції. Дані дослідження показали наявність поведінкової диференціації інформантів в їх безпековій поведінці, яка проявляється через ступінь дотримання безпекових вимог: повне дотримання (стратегія постійного дотримання безпекових вимог), часткове (стратегія спорадичної безпекової поведінки) та ігнорування (фаталістична стратегія). Повне дотримання є проявом вираженої самозбережувальної поведінки, спрямованої не тільки на себе, але й на найближче коло спілкування (вимагання дотримання таких самих принципів) та пов'язано з прагненням поглиблення знань у даній сфері. Часткове дотримання часто відбувається внаслідок системи зовнішнього примусу та в ситуації наочної загрози, яка спостерігається інформантом безпосередньо, візуально або аудіально. Ігнорування базується на ідеї «долі» та передвизначеності життя, зокрема його тривалості, прагненням максимальної «нормалізації» повсякденного життя за рахунок нехтування вимогами поведінки у небезпечних ситуаціях.

На нашу думку, перспектива подальшої розробки даної теми полягає у більш глибокому дослідженні та виявленні чинників, які впливають на стратегії безпекової поведінки молоді з метою підвищення рівня відповідальності за власне життя та безпеку, мінімізацію випадкових травмвань та жертв, оновленні рекомендацій щодо поведінки у ситуаціях, які містять загрозу для життя.

Список використаної літератури

1. Вплив війни на молодь в Україні. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini/> (дата звернення 20.11.2024).
2. Основи соціальної безпеки : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. Кравченко Л. В. Умань : Візаві, 2022. 127 с.
3. Калашнікова Л. В. Соціальні страхи та тривожність як суб'єктивні індикатори безпеки життєдіяльності: аналіз емпіричних даних. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2019. Вип. 13. С. 60–71.
4. Процик Л.С. Переживання надзвичайної ситуації як вітальної загрози. *Наукові перспективи*. 2022. № 12(30). С.500-510.
5. Durkheim E. *Suicide, a study in sociology*. London: Routledge, 1951. 427 p.
6. Ручка А. Уроки соціології соціальних проблем. *Евалюація: наукові, освітні, соціальні проекти* / Редактори : В. Євтух, Л. Корпоровіч, М. Руйсс, Л. Рутка. Київ : CESESP, 2017. Вип. 3.С.90-106.
7. Головаха С. Наталія Вікторівна Паніна: життя, наукова діяльність, шлях у майбутнє. Київ: «Факт», 2007. 184 с.
8. Євген Головаха в етері Громадського Радіо про стійкість українців. URL: https://isnasu.org.ua/news/news_item.php?id=yevgen-golovakha-v-eteri-gromadskogo-radio-pro-sijkist-ukrainciv&_gl=1*ne5djt*_gcl_au*MjE0NzZmZnJl4NC4xNzMyNTY5ODc5 (дата звернення 20.11.2024).
9. Степаненко В., Злобіна О., Головаха Є., Дембійський С., Найдюнова Л. Стрес, спричинений війною, та ресурси соціально-психологічної стійкості: огляд теоретичних концептуалізацій. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2023. № 4. С. 22–39.

Protsenko O. S. Strategies for the safe behavior of young people under martial law

The article examines the main problems of young people in the context of martial law in Ukraine: concerns about the possibilities of self-realization and professional development, overcoming difficulties, concern about their own health, a decrease in well-being and income, and the threat of forced migration. The negative consequences of experiencing situations that pose a threat to life and health are identified: deformation of personal structures, changes in self-esteem, disorders of the emotional and communicative sphere, difficulties in taking responsibility for important events.

The author identifies objective and subjective factors that influence the security behavior of young people under martial law: socioeconomic status, social status, gender (objective), level of anxiety, vulnerability, personal risk assessment (subjective). Martial law is defined as a situation associated with the transformation of social structures, anomie, collective traumatization, and the development of social fears and anxiety. The strategies of youth security behavior in the context of martial law are considered as stable behavioral patterns associated with self-preservation behavior.

The study identified strategies based on the differentiation of security behavior, which is manifested through the degree of compliance with security requirements: full compliance (strategy of constant compliance with security requirements), partial compliance (strategy of sporadic security behavior) and ignoring (fatalistic strategy). Full compliance is a manifestation of pronounced self-preserving

behavior and is associated with the desire to deepen knowledge in this area; partial compliance occurs as a result of a system of external coercion and in a situation of a visual threat that is directly observed visually or audibly; ignoring is based on the idea of «fate» and the predetermination of life, in particular its duration, the desire to maximize the «normalization» of everyday life by neglecting dangerous situations. It is substantiated that the study and identification of factors influencing the strategies of youth safety behavior is aimed at increasing the level of individual responsibility for their own life and safety, minimizing accidental injuries and casualties, and updating recommendations for behavior in life-threatening situations.

Key words: *youth, security behavior, martial law, social anxiety, strategy.*

УДК 614.8:331.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.105.11>

С. В. ТИМОШУК

кандидат хімічних наук, доцент,
доцент кафедра безпеки життєдіяльності
Львівський національний університет імені Івана Франка

С. І. ПОПОВИЧ

старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту
Львівський національний університет імені Івана Франка

Л. Я. КІТ

кандидат біологічних наук,
асистент кафедра безпеки життєдіяльності
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПРАЦІВНИК ЯК СУБ'ЄКТ У ФОРМУВАННІ БЕЗПЕЧНОГО ПРОФЕСІЙНОГО ПРОСТОРУ

Сучасні організації стикаються з викликом створення безпечного професійного середовища, що є важливим фактором успішного функціонування та забезпечення добробуту співробітників. Ефективність безпекових заходів залежить не лише від технічних рішень, але й від свідомої участі працівників, їхнього розуміння та дотримання правил безпеки. У статті розглядаються ключові аспекти формування культури безпеки на робочому місці, зокрема, вплив якісного навчання, організаційних практик і психологічної підтримки на поведінку працівників.

Особливу увагу приділено аналізу ефективності навчальних програм з охорони праці. Відзначено, що традиційні методи навчання мають обмежений вплив через низький рівень залученості працівників. Натомість інтерактивні підходи, такі як використання гейміфікації, віртуальної реальності та симуляцій, забезпечують більшу ефективність, оскільки дозволяють працівникам глибше зрозуміти небезпеки та їхні наслідки, а також виробити стратегії безпечної поведінки.

Дослідження підтверджують, що якісне навчання сприяє не лише збільшенню знань, але й формуванню позитивної мотивації та зміні поведінки. Це дозволяє мінімізувати ризики, підвищити рівень обізнаності щодо безпеки та зменшити травматизм. Крім того, акцент зроблено на важливості інтеграції навчання в організаційну культуру, що дозволяє створити стале середовище, спрямоване на добробут працівників.

Запропоновано стратегію розробки ефективних навчальних програм, яка передбачає аудит ризиків, формування SMART-цілей, використання сучасних методів навчання та регулярну оцінку результатів. Відзначено, що залучення працівників до розробки та впровадження навчання, а також

акцент на поясненні причин необхідності безпечної поведінки, є ключовими факторами успіху.

У висновках наголошується, що ефективно навчання з питань безпеки є інвестицією в добробут співробітників і підвищення репутації компанії. Це забезпечує не лише виконання нормативних вимог, але й створює умови для сталого розвитку організації. Навчання повинно бути адаптивним, інтерактивним та орієнтованим на довгостроковий результат, сприяючи формуванню культури безпеки та підвищенню біо-психо-соціального благополуччя працівників.

Ключові слова: безпека праці, навчання, працівник, роботодавець.

Постановка проблеми. Безпека професійного простору стає невід'ємною складовою успіху організацій та забезпечення здоров'я співробітників. Роль працівника у цьому процесі стає об'єктом детальних досліджень, оскільки від його дій, компетентності та свідомості залежить ефективність заходів з безпеки. Забезпечення здоров'я на робочому місці та постійне покращення професійного добробуту не обмежується лише дотриманням норм і правил. Якщо головна мета виходить за межі простого зниження травматизму, то і рішення повинні включати широкий спектр методів і засобів а не лише розглядати технічні аспекти роботи. Необхідно створити умови, які сприятимуть справжній самореалізації працівників, зосереджуючи увагу на організаційних, комунікативних та соціальних аспектах робочих процесів. Тому важливо вивчати як навчання з питань безпеки праці може сприяти покращенню здоров'я працівників, розуміючи його не лише як відсутність хворіб, але як комплексне біо-психо-соціальне благополуччя.

У роботі [1] розглядають питання, яке задають багато науковців і практиків: «Чи має навчання з гігієни та безпеки праці позитивний вплив на працівників? Чи сприяє воно покращенню знань, ставлення та поведінки в цій сфері?». Якщо відповідь ствердна, то безпечна поведінка є потенційним результатом такого навчання і потребує постійного вивчення. При цьому слід враховувати, що психосоціальні орієнтації інших працівників також можуть впливати на готовність діяти безпечно, зокрема їхнє ставлення до безпечної поведінки та оцінка їх наслідків (переконання).

Ще одним важливим аспектом є рівень знань працівників про ризики на робочому місці. Розпізнавання небезпеки та точне сприйняття ризику безпеки є фундаментальними для успіху будь-якої програми безпеки. Коли небезпека залишається нерозпізнаною або пов'язаний із нею ризик недооцінюється, ймовірність катастрофічних і неочікуваних травм різко зростає. На жаль, останні дослідження показали, що велика кількість небезпек залишається нерозпізнаною. Щоб покращити розпізнавання небезпек і точне сприйняття ризику для безпеки, роботодавці впроваджують різноманітні навчальні програми. Однак сьогодні все ще поширене використання неефективних і нецікавих методів навчання, з низьким рівнем залученості працівників, які

знижують продуктивність такого навчання. Важливо оцінювати ефективність навчання, щоб запроваджувати заходи, що базуються на доказах, і покращувати безпеку та здоров'я працівників.

За даними Міжнародної організації праці національні система безпеки та гігієни праці є ключовими для ефективного впровадження політик і програм, спрямованих на профілактику професійних захворювань та зниження рівня ризику.

Однак залишкові ризики часто залишаються, і їхнє управління зводиться до заохочення працівників до формування усвідомлення особистої і колективної безпеки. Коли усунути небезпеку неможливо, наступним кроком є контроль ризиків для мінімізації їхнього впливу на працівників. Навчання є важливим інструментом для підвищення рівня безпеки і гігієни праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дії працівників, керівництва, профспілок і спеціалістів із безпеки формують та підтримують умови для безпечної роботи. Навчання працівників також є важливим механізмом, який сприяє створенню здорового та безпечного робочого середовища. Для вищого керівництва неминучим є впровадження суворих і дієвих стандартів, правил, процедур і нормативів з безпеки на робочому місці пропорційно до важливості та пріоритетності питань безпеки. Дотримання працівниками правил і приписів роботодавця та їхня участь у цьому значною мірою впливають на формування позитивної культури безпеки на робочому місці [2].

В літературі підкреслюють зв'язок між пріоритетом безпеки та правилами безпеки [3, 4]. Емпірично доведено, що пріоритет безпеки безпосередньо впливає на формування позитивного ставлення до елементів безпеки. Дослідження показали, що члени команди, які надають пріоритет питанням безпеки, більш схильні дотримуватись правил та інструкцій із безпеки під час виконання своїх робочих завдань.

Хоча, що самі по собі нормативні акти не завжди ефективні у зниженні рівня травматизму. Потрібні додаткові стратегії, щоб забезпечити дотримання правил безпеки. У багатьох розвинених країнах компанії проводять додаткові тренінги з охорони праці за участю висококваліфікованих інструкторів, доповнюючи обов'язкові програми. В таких організаціях роботодавці активно залучають керівників до процесу навчання.

Дослідження [5] демонструють, що якісне управління груповими відносинами та психологічна підтримка позитивно впливають на безпечну поведінку. Вплив навчання пов'язаний не лише зі збільшенням знань, але й із глибшими змінами поведінки [6, 7]. Ефективність тренінгів залежить від інтеграції їх у загальну організаційну культуру, а не від одноразових акцій. Спеціалізовані тренінги з визначення небезпек, менторство керівників і запровадження системи оцінки ризиків здатні покращити культуру безпеки в організації [8]. У цих умовах навчання з охорони праці може сприяти не тільки усуненню ризиків, але й загальному біо-психо-соціальному благополуччю працівників.

Мета статті. Мета дослідження полягає у вивченні впливу різних аспектів організаційної культури, навчання та управління на формування позитивної культури безпеки на робочому місці. Особливу увагу буде приділено ролі якісного навчання, управлінських практик, пріоритету питань безпеки та їх інтеграції в загальну організаційну культуру для підвищення безпечної поведінки працівників, мінімізації ризиків та сприяння загальному біо-психо-соціальному благополуччю.

Виклад основного матеріалу. Ключ до безпечного робочого середовища полягає в профілактичних заходах, і ефективне навчання з безпеки праці відіграє вирішальну роль у досягненні цієї мети. Це більше, ніж просто вимоги нормативних актів необхідні для перевірки. Йдеться про те, щоб надати працівникам знання, навички та впевненість, необхідні для виявлення та пом'якшення небезпек, визначення пріоритетів для їх добробуту та, зрештою, запобігання нещасним випадкам. Ефективність навчання залежить від правильного планування, проектування та підготовки. Дизайн-мислення, спрямоване на використання методів та інструментів навчання, має вирішальне значення. Правильно сплановане навчання є частиною сталого розвитку компанії, що, відповідно, призводить до підвищення безпеки праці завдяки його високій ефективності. Але як розробити навчання безпеки, яке було б інформативним і захоплюючим? Як переконатися, що це дійсно резонує з працівниками та перетворюється на безпечні методи роботи?

На підставі проведеного аналізу літературних даних [9-12] пропонуємо дотримуватися наступної стратегії для створення ефективних тренінгів і семінарів з безпеки праці (рис. 1).

Рис. 1. Схема навчання з безпеки на робочому місці

Перед початком побудови програми навчання чи тренінгу з безпеки праці необхідно провести аудит безпеки праці це передбачає командні зусилля для дослідження робочих місць і визначення потенційних небезпек, пов'язаних з кожною роботою та операцією. Такий аналіз має не лише ідентифікувати небезпеки а й визначати їх пріоритети за допомогою ієрархії засобів контролю. Такий підхід дозволяє акцентувати увагу на пріоритетних небезпеках, та адаптувати навчання для вирішення найбільш нагальних ризиків, з якими стикаються працівники. Визначаючи цілі, краще дотримуватися принципів SMART. Це означає, що цілі мають бути конкретними, вимірними, досяжними, релевантними та обмеженими у часі.

Методи навчання та організаційні рішення, особливо у сфері безпеки процесу, відіграють ключову роль, оскільки вони мають перетворитися на здатність використовувати отримані знання на практиці, у реальній ситуації діючи під тиском події на момент аварії [13, 14].

Звісно, що можна використовувати різні методи і засоби навчання. Однак, оскільки інформація стає все більш різноманітною та складною, покладаючись виключно на традиційну модель навчання, засновану на лекціях, ускладнює ефективне досягнення навчальних цілей протягом обмеженого періоду часу.

Сучасні методи навчання отримали значний поштовх завдяки розвитку електронного навчання, оскільки воно є сучасним доповненням, а інколи навіть альтернативою традиційній освіті. Сьогодні, як ніколи раніше, велика увага приділяється створенню інтерактивного навчального досвіду, що використовує віртуальні технології та цифровізацію освіти.

Отже, розвиток технології віртуальної реальності є наступним значним кроком. У широкому розумінні віртуальної реальності означає створене комп'ютером штучне 3D-середовище, що дозволяє створювати великі та складні навчальні середовища. Ця можливість дозволяє відтворювати в реальному житті сценарії навчання, які були б складними або потребували б надмірних ресурсів. Віртуальна реальність особливо добре підходить для навчання реагування на надзвичайні ситуації. Більше того, симуляційне навчання надає кілька переваг, включаючи безпечніші умови порівняно з реальними ситуаціями, мінімальне втручання зовнішніх факторів і більше можливостей повторного відпрацювання.

Хоча такі методи навчання не можуть повністю замінити традиційні підходи у формуванні знань і практичних навичок, вони є цінним і ефективним доповненням до них.

Дослідження підтвердили, що найефективнішими методами навчання є активні методи навчання з елементами гейміфікації, віртуальної реальності, а також демонстрації та симуляції. Крім того, активні методи викликають емоції, дозволяючи їм не тільки вчитися краще, але й покращувати свої навички та компетенції шляхом обміну

ідеями чи здорової конкуренції в майже реалістичному, але безпечному процесі навчання.

Під час навчання дуже важливо не просто розповісти, що потрібно робити для мінімізації ризику, але й пояснити «чому». Навчання буде успішнішим якщо кожен зрозуміє можливі наслідки власної небезпечної поведінки. Це може включати: обговорення минулих нещасних випадків або невдач, які сталися на робочому місці, обмін статистичними даними про травми на виробництві та їхній вплив на окремих осіб, родини та компанію, а також пояснення правових наслідків порушення техніки безпеки.

Розуміючи «чому», співробітники, швидше за все, засвоять принципи безпеки та візьмуть на себе відповідальність за своє благополуччя.

Ще однією складовою нашої стратегії у формуванні програми навчання з питань безпеки є залученість працівників до розроблення програми навчання. Це може включати фокус-групи або опитування, щоб зрозуміти їхні проблеми та бажані методи навчання. Практичний досвід працівників може дуже посилити програму. Працівники можуть вести обговорення конкретних тем безпеки, з якими вони знайомі, або демонструвати засоби безпеки, якими вони регулярно користуються.

І наостанок постійна оцінка та вдосконалення. Лише постійно оцінюючи та вдосконалюючи програму навчання з безпеки праці, можна переконатися, що вона залишається ефективною для забезпечення безпеки робочого місця. Щоб підтримати ці цілі, обов'язково: збирати відгуки: не вважати, що навчання ефективне лише тому, що воно проведено. Це можна зробити за допомогою опитувань, фокус-груп або анонімних опитувань. Аналіз навчальних даних (показники травматизму, участь у тренінгах, залученість працівників) можуть допомогти оцінити вплив навчання та визначити області для покращення.

Перегляд і оновлення: на основі відгуків і даних, які збираєте, регулярно переглядайте та оновлюйте свої навчальні матеріали та методи доставки. Це гарантує, що ваше навчання залишається актуальним, усуває поточні небезпеки та включає найкращі практики навчання дорослих.

Висновки і пропозиції. Ефективне навчання з питань безпеки полягає не лише в тому, щоб поставити прапорець відповідності; мова йде про інвестування в добробут працівників і виховання культури безпеки у організації. Дотримуючись наведених вище кроків, можна створити захоплюючі та інформативні навчальні програми, які дозволять працівникам і роботодавцям віддавати пріоритет безпеці у повсякденному робочому житті. Переваги ефективного навчання з питань безпеки виходять далеко за межі запобігання нещасним випадкам. Це може призвести до: підвищення морального духу співробітників: коли працівники відчувають себе в безпеці та цінуються, вони, швидше за все, будуть залученими та продуктивними; зменшення перебоїв у роботі та зниження фінансових ризиків; покращений імідж компанії:

надійні показники безпеки можуть підвищити репутацію вашої компанії; зниження витрат на страхування. Це показує, що нормативні акти та стандарти безпеки та гігієни праці спрямовані впливати на поведінку працівників і роботодавців у сфері безпеки та здоров'я за допомогою кількох інструментів (рис. 2).

Рис. 2. Методи і засоби формування сприятливих результатів професійної діяльності

Зміна поведінки відбувається на індивідуальному та організаційному рівнях. Працівник і роботодавець окремо можуть змінити свою поведінку щодо безпеки та здоров'я. Варто зазначити, що на цей процес впливають погляди та переконання працівників і роботодавців, які часто розуміють гарантування безпеки як невід'ємну частину професійної діяльності. Моніторинг, оцінка та нагляд рекомендовані протягом усього процесу, щоб забезпечити можливості для необхідних модифікацій.

З прикладної точки зору, наше дослідження допоможе тим, хто має намір запровадити ефективне навчання відповідно до конкретних потреб безпеки праці. Для ефективного впровадження, організації повинні розвинути можливості та механізми підтримки, необхідні для досягнення своєї політики безпеки та охорони здоров'я, цілей і задач, знаючи, що навчання дорослих працівників часто є проблемою, оскільки всі вони мотивовані по-різному, мають різний досвід, різні очікування та різні набори навиків і знань. Представлені докази можна вважати першим кроком для визначення факторів, пов'язаних з ефективністю навчання з охорони праці та безпеки для планування адекватного втручання. Усвідомлення цих факторів має ключове значення для активного лідерства в організації та може сприяти розвитку позитивної культури безпеки та здоров'я.

У цьому сенсі наші дослідження спрямовані на вдосконалення дій, спрямованих на запобігання нещасним випадкам і професійним захворюванням, а також на сприяння системному підходу до управління безпекою та охороною здоров'я.

Інвестиції в ефективне навчання з безпеки праці – це інвестиції у найцінніший актив – працівників. Створюючи культуру безпеки, де обізнаність, участь і постійне вдосконалення є пріоритетними, можна створити безпечніше та продуктивніше робоче середовище для всіх. Пам'ятайте, безпека – це не просто мета; це шлях, у якій постійна відданість справі, ефективне навчання та відкрите спілкування прокладають дорогу до успішної та сталої культури безпеки.

Список використаної літератури

1. Robson, L.S., Stephenson, C.M., Schulte, P.A., Amick, III B.C., Irvin, E.L., Eggerth, D.E., Chan S., Bielecky, A.R., Wang, A.M., Heidotting, T.L., Peters, R.H., Clarke, J.A., Cullen, K., Rotunda, C.J. and Grubb P.L. A systematic review of the effectiveness of occupational health and safety training. // *Scandinavian Journal of Work, Environment and Health*, 2012, Vol. 38 No.3, pp.193-208.
2. Şerifoğlu UK, Sungur E. İşletmelerde Sağlık ve Güvenlik Kültürünün Oluşturulması; Tepe Yönetiminin Rolü ve Kurum İçi İletişim Olanaklarının Kullanımı Creating the health and safety culture in organizations; role of top management and use of internal communication tools // *Yönetim: İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi*. 2007; Vol. 58:1–17.
3. Wu C, Song X, Wang T, Fang D. Core dimensions of the construction safety climate for a standardised safety-climate measurement // *J Constr Eng M ASCE*. 2015; Vol. 141(8), 04015018. doi: 10.1061/(ASCE)CO.1943-7862.0000996.
4. Leroy H, Dierynck B, Anseel F, et al. Behavioural integrity for safety, priority of safety, psychological safety, and patient safety: A team-level study // *J Appl Psychol*. 2012; Vol. 97(6):1273-1281. doi.org/10.1037/a0030076.
5. Тимошук С. В., Фірман В. М., Петришин Р. С. Безпека професійної діяльності та економічні наслідки. // *Ефективна економіка*. 2020. № 3. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7710> (дата звернення: 02.02.2025). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.3.51
6. Burke, M.J., Sarpy, S.A., Smith-Crowee, K., Chan-Serafin, S., Salvador, R.O. and Islam, G. Relative effectiveness of worker safety and health training methods // *American Journal of Public Health*, 2006. Vol. 96, pp. 315– 324.
7. Hofmann, D. A., Burke, M. J., & Zohar, D. 100 years of occupational safety research: From basic protections and work analysis to a multilevel view of workplace safety and risk. // *Journal of Applied Psychology*, 2017;102(3), 375–388. <https://doi.org/10.1037/apl0000114>
8. Bahn, S. Moving from contractor to owner operator: impact on safety culture – a case study // *Employee Relations*, 2013, Vol. 35 No. 2, pp. 157-172.
9. Casey, T., Turner, N., Hu, X., & Bancroft, K. Making safety training stickier: A richer model of safety training engagement and transfer. // *Journal of Safety Research*, 2021. Vol. 78, 303–313. doi:10.1016/j.jsr.2021.06.004

10. Be's, P.; Strzałkowski, P. Analysis of the Effectiveness of Safety Training Methods // Sustainability 2024, Vol.16(7), 2732; <https://doi.org/10.3390/su16072732>

11. Bazzoli A., Curcuruto M., Morgan J. I., Brondino M., Pasini M. Speaking Up about Workplace Safety: An Experimental Study on Safety Leadership // Sustainability . 2020. No12. p.p 7458-7472.

12. Curcuruto M. Griffin M.A. Upward safety communication in the workplace: How team leaders stimulate employees' voice through empowering and monitoring supervision // Safety Science. 2023. No 157. pp. 105947

13. Gajek A. Process safety education – learning at the level of the establishment and at the human level // Chem. Eng. Trans. 2019. No77. pp. 841–846

14. Тимошук С.В., Попович С.І., Федина Л.О. Роль освіти у формуванні безпечного професійного середовища // Актуальні питання у сучасній науці. 2023, No3 (9). С. 496-510.

Тимошук С. В., Попович С. І., Кит Л. Я. The employee as a subject in the formation of a safe professional space

Modern organizations face the challenge of creating a safe professional environment, which is a crucial factor for successful functioning and ensuring employee well-being. The effectiveness of safety measures depends not only on technical solutions but also on the conscious involvement of employees, their understanding, and adherence to safety rules. This article examines the key aspects of developing a workplace safety culture, including the impact of quality training, organizational practices, and psychological support on employee behavior.

Special attention is given to analyzing the effectiveness of occupational safety training programs. It is noted that traditional training methods have limited impact due to low employee engagement. Conversely, interactive approaches, such as gamification, virtual reality, and simulations, demonstrate greater effectiveness, as they enable employees to gain a deeper understanding of hazards and their consequences, as well as develop strategies for safe behavior.

Research confirms that quality training contributes not only to increased knowledge but also to the formation of positive motivation and behavior change. This helps minimize risks, enhance safety awareness, and reduce workplace injuries. Additionally, emphasis is placed on the importance of integrating training into the organizational culture, which helps create a sustainable environment aimed at employee well-being.

A strategy for designing effective training programs is proposed, which includes risk audits, the formation of SMART goals, the use of modern training methods, and regular assessment of results. It is highlighted that involving employees in the development and implementation of training, as well as emphasizing the reasons behind the necessity of safe behavior, are key factors for success.

In conclusion, it is emphasized that effective safety training is an investment in employee well-being and the enhancement of the company's reputation. It ensures not only compliance with regulatory requirements but also creates conditions for the sustainable development of the organization. Training should be adaptive, interactive, and focused on long-term results, fostering the development of a safety culture and enhancing the biopsychosocial well-being of employees.

Key words: occupational safety, training, employee, employer.

РЕФЕРАТИВНІ ОГЛЯДИ

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.105.12>

С. Л. КАТАЄВ

доктор соціологічних наук, професор
Класичний приватний університет

Я. В. ЗОСЬКА

докторка соціологічних наук, професорка
Маріупольський державний університет

Ф. С. ХРУСТАЛЬОВ

кандидат соціологічних наук, доцент
Класичний приватний університет

ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІОЛОГІЇ¹

Монографія присвячена аналізу результатів моніторингу про суспільні зміни в 2024 році в порівнянні з даними моніторингових опитувань попередніх років, підготовлена науковцями Інституту соціології НАН України. В роботі також викладені результати інших соціологічних досліджень з тематики соціології війни вчених цього інституту.

Концептуальними засадами вивчення суспільства в екстремальних умовах війни були обрані специфічні риси *соціології надзвичайності* як дослідницької парадигми. Надзвичайність воєнного часу пов'язана з хаотизацією інституціонального простору, ослабленням соціального контролю, формуванням нових анклавів соціального порядку, появою незвичних адаптаційних практик індивідуального та групового самозахисту, виникненням інноваційних форм соціальної взаємодії. Реакція суспільства на ситуацію в країні постійно змінюється. Так, у перший рік війни відбулося підвищення рівня довіри до державно-політичних інститутів, виник феномен емоційного піднесення – «шокова ейфорія». На третій рік війни ці фактори змінилися на протилежні. Після

¹ Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024: Колективна монографія / С. Дембійський, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член. кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, член.кор. НАН України, д. соц. н. С. Дембійського. Київ: Інститут соціології НАН України, 2024. 450 с.

максимального зростання підтримки демократії у 2023 році на третій рік війни ця частка дещо зменшилася і повернулася до позначок, які мали місце у 2022 році. Уявлення українців про рівень суспільної справедливості також зазнавали коливань. У перший рік вони суттєво покращилися, потім погіршилися.

Війна має величезні негативні соціальні наслідки. Так, понад 60% українських родин зазнали негативних наслідків війни в різних формах. У 2023 році 15% респондентів повідомили, що вони або члени їхніх сімей отримали поранення через російську агресію або навіть загинули; 14% зазначили про втрату чи пошкодження житла, автівки або інших цінних речей, а 26,4% втратили роботу чи бізнес. Загалом приблизно третина респондентів або їхніх близьких стали мігрантами: 12,8% опинилися за кордоном як біженці, а 21% були змушені змінити місце проживання в межах країни. Дві третини українців так чи інакше постраждали від війни (втрата здоров'я, роботи, бізнесу, житла, добробуту, зміна місця проживання).

Між тим виник феномен «рутинізації надзвичайності», коли надзвичайні, з точки зору мирного життя, події стають рутинною, елементом повсякденних практик.

Вивчення реакції суспільства на ситуацію в країні відбулося шляхом змішаних опитувань (mixed-mode survey), коли під час польового етапу застосовуються різні методи збору даних, а саме спочатку телефонне опитування (CATI), потім опитування у форматі онлайн (CAWI), тобто в інтернет-браузері.

В монографії здійснено *загальний аналіз* результатів соціологічного моніторингу «Українське суспільство». Зокрема, проаналізовано декілька аспектів громадської думки, а саме: оцінку функціонування держави, сприйняття населенням війни, ставлення населення до телемарафону «Єдині новини», погляди українців на об'єднанчі чинники в середині суспільства, ставлення до ролі різних соціальних груп у житті суспільства. Розмір вибірки – 4101, червень 2024. У цьому році загальний фон громадської думки тяжіє до помірно негативного сприйняття навколишньої дійсності. Абсолютну більшість склали респонденти з негативними оцінками діяльності центральних органів влади. Позитивна оцінка актуальних результатів військового протистояння у 40,5% респондентів проти 24,0% респондентів, які демонструють негативні установки. 35,6% респондентів з невизначеними установками. На запитання про очікувану тривалість війни пункт «Важко сказати» відмітили 60% респондентів.

Розміри аудиторії, яка передусім надає перевагу телемарафону «Єдині новини», становить 16,6%. Аудиторія телемарафону є більш чутливою до популізму. Серед аудиторії «Єдиних новин» більше жителів села, гірша задоволеність матеріальних потреб, нижчий рівень освіти.

Об'єднанчі чинники країни – це віра в краще майбутнє, патріотичні почуття, національна ідея побудови української держави.

Негативні чинники єдності: відчуття втрати нормального життя, прагнення спільно долати труднощі життя. Слабкими в якості підстави для єднання є мова спілкування, релігія та політичні погляди. Але автори не розглянули таке міркування: якщо ці фактори слабо об'єднують, то можливо вони є найсильнішими у роз'єднанні країни?

Проаналізовано, які соціальні групи відіграють важливу роль в українському суспільстві. До війни впливовими групами були мафія, «лідери політичних партій» та «підприємці, бізнесмени». У 2024 році можна зафіксувати послаблення важливості мафії, а також посилення важливості військових та підприємців.

В монографії аналізуються особливості *політичної свідомості* українців на третій рік повномасштабної війни. Відзначається, що війна як надзвичайне соціальне явище може суттєво впливати на політичну свідомість людей, породжувати зміни у ставленні до держави, у власних політичних орієнтацій, ідентичностей та цінностей, у світосприйнятті людини. Травматичні наслідки війни можуть викликати в громадян почуття образи, розчарування та відповідно недовіри до демократичних принципів і водночас підтримки авторитаризму та зростання соціальної нетерпимості. Війна може сприяти мобілізаційному ефекту об'єднання громадян навколо спільної цілі захисту країни. На третій рік війни у політичній свідомості авторитарні настрої залишаються визначальними. Але завдяки амбівалентності у політичній свідомості більшість українців погоджувалися з ідеями народоцентризму. Чутлива проблема залучення населення до війська, особливо шляхом державного примусу, набуває політичного забарвлення. Загострюються почуття справедливості щодо представленості різних соціальних груп на фронті. Східний макрорегіон вирізнявся найбільшою часткою (42,3%) тверджень про уникнення мобілізації людьми. Серед тих, хто дав негативні оцінки діяльності президента України, переважають відчуття «ухилянтської» позиції

Підтримка популістських ідей серед українців, має стійкий характер. Існує ймовірність, що з'являться «нові» популісти, які «продаватимуть» своїм виборцям причини та результати війни як наслідок помилкових прагнень до євроатлантичної інтеграції.

В монографії аналізуються динаміка та фактори *соціальних напружень* і розколів в Україні за умов війни, досліджуються різні вияви соціального розмежування українських громадян за їхнім відмінним сприйняттям низки аспектів життя суспільства.

Одним з факторів розколу є мова. У 2024 році відмічається найбільше зростання відсотків неприйняття підвищення статусу російської мови в Україні. Іншим фактором є ставлення до вектору міждержавних стосунків. Після 2022 р. відмічається найбільше зростання позитивного ставлення громадян до інтеграції України в західні економіко-політичні та військово-безпекові міждержавні організації. Відсоток громадян, прихильних до євразійського напрямку

геополітичної інтеграції України, зменшився удвічі. Ідея зовнішньополітичного нейтралітету України наразі є набагато менш популярною серед її громадян, ніж ідея військово-політичної євроатлантичної інтеграції. Між проросійськи і проєвропейськи зорієнтованими громадянами існують відмінності за мірою аномійної деморалізованості. Проросійськи зорієнтовані громадяни були більшою мірою аномійно деморалізованими, ніж проєвропейськи зорієнтовані громадяни. Нормативна впорядкованість українського суспільства була для проросійськи зорієнтованих громадян більш неприйнятною, ніж для проєвропейськи зорієнтованих громадян.

В монографії досліджені чинники збереження *життєстійкості населення* під час війни. Відмічається, що моральний аспект надає сили українському війську. Докладно аналізується стійкість (резильєнтність) як концепт, що позначає здатність суспільства протистояти негараздам і успішно відновлюватись. Обговорюються адаптивні можливості суспільства, ресурси підтримки його стійкості, атрибутами яких є надійність, резервування, швидкість доступу до ресурсу та його використання. Надається характеристика подовженого травматичного стресу (ПТС), що породжує занепокоєність поточною та майбутньою безпекою. Відмічається, що внесок реакцій страху в посттравматичні реакції на стрес більш значний, ніж вплив фактичних загроз.

Крім індивідуальної стійкості, виокремлюють стійкість громади. Стійкість громади, так само, як і індивідуальну стійкість, характеризує здатність справлятися зі стресовими умовами й відновлюватися після них, її адаптивні ресурси також підтримуються атрибутами надійності, надмірності та швидкості. В іноземних джерелах стійкість представляється в них як одна з основних характеристик України та українців, яка має чи не вирішальне значення для кінцевого успіху у війні. Згідно досліджень Нижчий рівень стійкості спостерігається у жінок і жителів села, натомість високий рівень стійкості частіше мали респонденти з вищою освітою.

Як предиктори індивідуально-психологічної стійкості виступають оптимізм і надія, натомість тривожність є показником низької стійкості. Українське населення вже тривалий час зберігає доволі високий рівень стійкості, що підтримує процеси солідаризації в суспільстві.

В монографії обговорюються особливості *солідарних відносин* в Україні на третьому році війни В цей час посилюлися процеси солідаризації українського суспільства, патріотична консолідацію держави та громадян і зміцнення національно-громадянської ідентичності українців. склалась доволі консолідована українська громадянська нація. Домінуючі смисли української національно-громадянської ідентичності та належності стали одним із важливих чинників солідаризації. Солідаризація тут розуміється як процес солідарних соціальних взаємодій, їх формування, підтримки та відтворення, натомість солідарність – це соціальна характеристика та якість таких взаємодій.

Солідарність як якість соціальних взаємин і солідаризацію як процес її досягнення варто розглядати у двох основних вимірах – вертикальному (відносини громадян та/до держави) та горизонтальному (відносини між самими громадянами).

Якщо в початковий період солідаризація українського суспільства та держави мала висхідну динаміку, з 2023 року означились реверсні процеси щодо вертикальної солідаризації. Намітилися певні лінії потенційних соціальних розколів: між громадянами, які виїхали з країни, та тими, хто залишився в ній, між армійцями та ветеранами, з одного боку, та «тиловиками» – з іншого тощо), які можуть розвинути у потенційні соціальні конфлікти, ризики для внутрішньополітичної та соціальної стабільності держави. Загалом ступінь очікуваної солідарної підтримки на базовому соціальному рівні з боку соціального оточення респондентів у їхніх самооцінках має позитивний баланс. Рівень солідарності на заході України вище, ніж на сході, у заможних вище ніж у злидених, серед корінних жителів вище, ніж серед біженців. Респонденти виявляють високий рівень небайдужості щодо долі України в майбутньому. Серед молодих респондентів менше небайдужих до долі країни аніж серед респондентів старших вікових категорій. Позиція щодо громадянської (політичної) нації ілюструється відповідями на ствердження «Я думаю, що всі люди, які проживають в Україні, є українцями і не має значення їхнє етнічне походження». Для всієї вибірки 45,4% – повністю погоджуються. На заході України – з цим погоджуються 37,4%, а на сході 51,3%. Вірять у збереження єдності українського народу, незважаючи на всі конфлікти та історичні відмінності 40,3% респондентів.

У населення домінує патерналістська позиція. Так, більшість респондентів схиляються думки, що саме держава несе основну відповідальність за допомогу людям. Натомість позицію про те, що самі люди повинні брати більше відповідальності за допомогу одне одному, підтримує невеличка частка респондентів. Патерналізм також сильно корелює з популістичними орієнтаціями.

В монографії аналізується стан *соціальної нерівності* під час війни. В суспільствах, які протистоять агресії, ступінь нерівності зазвичай знижується, що є важливим чинником стійкості нації та її здатності до перемоги у війні. На початку війни українці почали сприймати наявну соціальну нерівність як менш гостру та вище оцінювати рівень солідарності в суспільстві. Але на третій рік війни ситуація повертається до попереднього стану або навіть сприяє соціальній дезінтеграції.

В медіа просторі існує думка щодо нерівності в соціальному складі військовослужбовців і в практиках мобілізації до ЗСУ. Дані соціологічних досліджень не підтверджують цієї думки. Дані п'яти хвиль не дають підстав вважати, що представники одних класів і груп постраждали суб'єктивно значно більше за інших.

За роки війни відбулось збільшення частки людей, які відносять себе до нижніх щаблів соціальної драбини. Рівень самооцінок матеріально-фінансового стану населення оцінки погіршився.

У вересні 2024-го діагноз українців щодо стану суспільства залишається невтішним: близько половини респондентів вважають його несправедливим. Напруженість у відносинах між людьми на вершині суспільства і тими, хто перебуває в його низах, почала сприйматися як «гостра», а конфлікт між бідними і багатими наблизився до цієї межі. Доволі напруженими респонденти вважають відносини між військовими ЗСУ і цивільними громадянами призовного віку, а також тими, хто під час війни виїхав за кордон, і тими, хто залишився в Україні. Менш напружені сприймаються відносини між внутрішньо переміщеними особами і мешканцями громад, куди вони переїхали, але внутрішні переселенці вважають цей конфлікт значно гострішим, ніж іммобільні респонденти, які не мали досвіду міграції.

В монографії розглядається *гендерна проблематика* під час війни. Зазначено, що війни зазвичай посилюють гендерну нерівність і драматично погіршують становище жінок. Війни, мілітаризація та патріархат тісно взаємопов'язані; гендерні ідеології будуються під час війни на основі есенціалістичних ідей про те, що чоловіки є «захисниками», а жінки тими, «кого захищають»; гендерні ролі внаслідок воєн стають дуже поляризованими, а гендерна нерівність поглиблюється. Можна очікувати погіршення становища жінок, зайнятих у високо фемінізованих галузях економіки (охорона здоров'я, освіта, соціальний захист тощо) через скорочення видатків державного та місцевого бюджетів на ці сфери, зафіксовано тенденції низхідної мобільності в різних професійних групах бюджетного сектору економіки. Війна впливає на склад і структуру сім'ї та сімейні відносини: відбувається збільшення кількості овдовілих жінок, самотніх людей найстаршого віку, монобатьківських сімей і сімей, де діти живуть без батьків із родичами, а також ослаблення подружніх зв'язків через мобілізацію та вимушене переселення. Зафіксовані на цей момент тенденції не дають підстав зробити висновок про посилення патріархатних (консервативних) установок і дискурсів на політичному та соціокультурному рівнях українського суспільства. З часом українське суспільство прогресує у відмові від гендерних стереотипів та традиційного розподілу гендерних ролей, війна цьому не завадила. Зростає частка людей, які вважають, що ЛГБТ-люди повинні мати такі ж права, як і решта громадян України. Під час війни зберігаються еклетичні процеси: консервативні тенденції поєднуються із просуванням українського суспільства до гендерної рівності.

В монографії окремий розділ присвячено *державно-конфесійним* відносинам. Нинішня державно-конфесійна політика базується не на релігійних, а на безпеково-політичних міркуваннях. УПЦ розглядається сьогодні владою і як безпосередня, і як потенційна загроза для держави. Але, незважаючи на всі зусилля держави щодо переконування

вірян полишати Церкву, пов'язану з російською агресією, незважаючи на потужні інформаційні кампанії, в яких подається негативна інформація щодо УПЦ, останній вдається утримувати основну масу своїх громад. 1 січня 2024 року УПЦ, як і у всі попередні роки, переважає ПЦУ за кількістю громад. На ґрунті релігії зберігається чималий потенціал для невдоволення та конфлікту і це зовсім не сприяє суспільній єдності. На запитання, що, на думку респондентів, сприяє конфліктам у нашому суспільстві і серед інших можливих джерел пропонувався варіант «відносини між православними Церквами в Україні». Загалом за всією вибіркою цей пункт обрала обмежена, але не мала частка респондентів (близько 26%). При цьому серед прихильників УПЦ відповідна частка була майже удвічі більшою (51%).

Більше того, у цій групі ця позиція опинилася на першому місці. Тож, на думку автора відповідного розділу монографії, занадто висока активність і жорсткість щодо протистояння УПЦ є недостатньо виправданою, але при цьому має помітні негативні наслідки, у вигляді зростання напруженості в суспільстві.

В монографії зазначено, що зростають виклики для соціального та людського розвитку. Згідно опитування «Оцінка впливу війни на людей» більшість домогосподарств повідомляли, що вони близькі до вичерпання стратегій адаптації до труднощів. Понад 7,1 млн українських громадян опиняться за межею бідності, а ще 3,7 млн наблизяться до неї. 15 млн людей потребували психологічної підтримки. Зруйновано 1055 закладів освіти та 444 медичні установи. У 2023 році понад 7 млн осіб в Україні зіткнулися з гострою нестачею продовольства, 33% повідомили про втрату роботи. Оцінка населенням умов життя «погані» вперше за три роки стала такою, яку респонденти обирали найчастіше – у 48,7% випадків. Половину населення сьогодні слід віднести до бідних. Середнє значення вимог респондентів до забезпечення нормального життя становило 7 розмірів офіційно затвердженого прожиткового мінімуму: 20 тис. грн., при курсу 500 дол., що є за європейськими стандартами невеликою сумою.

600 тис. дітей шкільного віку в Україні наразі не мають доступу до очного навчання. 4 млн дітей не мають можливості навчатися в нормальних умовах. Якість знань погіршилася. Молоді українці переорієнтуються на продовження навчання в університетах інших країн.

В монографії зазначено, що надзвичайно актуальною є проблема інституціоналізації ветеранства, яка стосується процесів і структур, що підтримують реінтеграцію військовослужбовців у цивільне життя в контексті сприяння соціальній інтеграції. Є необхідність створення ефективної системи підтримки ветеранів з боку держави і громадянського суспільства, яка б забезпечувала соціальну, економічну та психологічну адаптацію ветеранів і демобілізованих, а також активно сприяла їхній реінтеграції в мирне життя. Згідно дослідження, продовжує зменшуватися кількість тих, хто вважає, що держава виконує свої

зобов'язання перед ветеранами: у серпні 2022 року таких було 69%, у березні 2024 року – 25%.

Згідно опитування, потребуватимуть: допомоги у зміцненні здоров'я – 53,8%; допомоги у придбанні житла – 34,7%; фінансової підтримки – 31,1%; покращення житлових умов – 24,9%; допомоги в освіті – 24,4%, працевлаштуванні – 20,4%, отриманні психологічної підтримки – 20%.

Отже, існує потреба в реформуванні системи соціального захисту і підтримки ветеранів. Пропонується врахувати досвід США, Ізраїля, Великої Британії в цьому питанні.

В монографії викладено результати якісного емпіричного дослідження серед українських воєнних мігрантів у Польщі, сфокусованого на підлітках віком 14–18 років та їхніх матерях. Усього проведено $N = 25$ глибинних інтерв'ю з членами 12 сімей. Зазначено, що в Польщі неповний мільйон українських мігрантів. Приблизно 41% з них – діти до 18 років, серед повнолітніх мігрантів частка жінок становить 72%. Українські мігранти мають доволі високий освітній рівень та прагнуть влаштуватися на роботу. Очікування щодо майбутнього України впродовж найближчих років приблизно в половині жінок є песимістичними. Жінки одностайні у своїх радикальних твердженнях про те, що Росія як держава є ворогом. Натомість підлітки не настільки радикальні у своєму баченні майбутніх стосунків із Росією. Багато підлітків вважає, що за пару поколінь ненависть до Росії зникне. Очікування щодо власного майбутнього у підлітків здебільшого оптимістичні. Для підлітків поширеним варіантом є суміщення української школи та польської школи. Третина підлітків покинули свої українські заклади освіти, навчаються тільки в польських школах або ліцеях.

Практично у всіх жінок оточення залишається українським, соціальні зв'язки з поляками – доволі слабкими, а інтеграція практично не відбувається. Натомість у підлітків інтеграція (через освіту) проходить більш успішно. Жінки не будують власну життєву траєкторію, а підлаштовують її під потреби дитини. Вони гадають, що в Польщі для дитини відкриваються кращі життєві можливості. Головним чинником повернення є безпека.

Дорослі українські воєнні мігранти в Польщі поки що відчувають себе частиною українського суспільства, а відтак варто ставитися до них як до активу, а не втрати. Натомість підлітки, які переважно налаштовані отримати освіту в ЄС, теж можуть стати активом у майбутній розбудові України, якщо приїдуть пізніше у якості спеціалістів із новими знаннями.

В монографії обговорюється проблема *зайнятості* в умовах війни.

Зазначено, що офіційна статистика стосовно зайнятості недовідома починаючи із 2022 року. Згідно дослідження, сукупний відсоток респондентів, які не працюють і не мають ніяких джерел доходу та зареєстрованих безробітних, зріс за роки війни лише з 2,7% до 4,9%.

Майже в усіх видах зайнятості працівники «постарішали», у деяких типах зайнятості відбулась і зміна гендерного співвідношення. Проте український бізнес адаптується й підлаштовується до нових умов, результатом активізації бізнесу є попит на ринку праці, який іноді переходить навіть у «кадровий голод». На сьогодні основною проблемою для роботодавців залишається брак кваліфікованих фахівців.

В монографії міститься аналіз значення *місцевого самоврядування* під час війни та аналіз задоволеності громадян місцевою владою. Значення місцевого самоврядування полягає у його здатності адаптуватися до специфічних умов і потреб територіальних громад. Проте ефективність упроваджених реформ виявилася неоднозначною. на практиці децентралізація зіткнулася з низкою проблем, серед яких особливо гостро відчуються недофінансованість місцевих бюджетів, бюрократична неефективність і брак компетентних кадрів на місцях на практиці часто спостерігається розрив між прописаними положеннями та реальними умовами їх реалізації. Зазначено, що в Україні існує низький рівень соціального капіталу, що проявляється через недостатню залученість громадян до процесів прийняття рішень та невдоволення відновленням майна після війни. Незадоволеність громадян вказує на проблеми прозорості, слабку комунікацію з владою та відсутність ефективних каналів взаємодії, що підриває довіру до інституцій.

В монографії оговорюється проблема *медіаграмотності* українців та значення її в інформаційній війні. Індекс медіаграмотності вимірювався тричі: у грудні 2021, 2022 та 2023 років. В цілому, медіаграмотність 6% українців є низькою, у 13% – нижча за середню, кожен другий представник аудиторії (50%) має вищий за середній рівень медіаграмотності і майже третина 31% – високий. – Рівень загального індексу медіаграмотності з 2021 по 2023 рік. Частка аудиторії з вищим за середній рівнем показника зросла з 55% до 81%.

Найбільш вражаючі зміни відбулися у цифровій компетентності українців. Якщо у 2020 році лише третина українців (33%) могла самостійно зняти відео, відредагувати його та розмістити у інтернеті, то у 2023 році ця частка становила вже 49%.

Зазначено, що існує потреба в комплексній державній програмі, спрямованій на розвиток критичного мислення та підвищення медіаграмотності як дітей/молоді, так і дорослих громадян.

В монографії розглянуті проблеми стресостійкості *студентської молоді* в умовах війни. Наведено результати якісного дослідження, яке проведено методом письмового опитування, а саме молодим людям було запропоновано написати есе на тему «Два роки повномасштабної російсько-української війни: нова реальність, в якій ми опиняємось». Респонденти розповідали про те, хто або що допомагає їм триматись у важкі часи війни. Один із ключових ресурсів, який згадували інформанти, – це соціальна підтримка. Рідні та близькі є найбільшою підтримкою й опорою для молоді. Важлива також допомога друзів.

Впоратися з тривожністю та стресами молодим людям допомагають залученість до волонтерства, хобі, улюблені заняття, заняття спортом, йога, медитація, духовні практики та молитви. Механізмом підсвідомого збереження психічного здоров'я є звання до війни. Один із проявів звання до війни, про який найчастіше згадується в студентських есеях – це реакція на сигнали повітряної тривоги. Коли лунає сирена, то люди вже не біжать в укриття люди звикли до ракет і вибухів, які стали частиною буденності. Але не означає, що люди перестануть боятися небезпеки, просто вони зменшують свої реакції на стресові події. Ще один негативний наслідок при звичаєння до війни, на думку молоді, – це коли люди перестануть допомагати військовим і починають сприймати їх як пересічних людей, а не як героїв. З'являється байдужість як наслідок емоційного виснаження через війну. Дослідження та формування стресостійкості молоді допоможе більш ефективно впоратися з негативним досвідом.

В монографії знайшли відображення не тільки емпіричні дані, а і *теоретичні здобутки* вчених Інституту соціології. Так, спеціальний розділ в монографії присвячений аналізу теоретичних концептів соціології війни: від класики до сучасності. Відзначається, що соціологічний підхід дає змогу глибше зрозуміти культурні та соціальні наслідки війни, а також складну взаємодію між війною та суспільством. У сучасній соціології значну увагу приділяють тому, як війна вписується в контекст загальних моделей соціального насильства. З кінця ХХ століття соціологи аналізують вплив глобалізації, ролі медіа в сучасних війнах, нових форм протистояння, таких як тероризм, гібридні війни, кібератаки та міграційні кризи, що виникають унаслідок військових дій. Соціологи розглядають війну не лише як різновид конфлікту, а й як складне соціальне явище, що глибоко впливає на різні аспекти суспільства, дуже швидко змінюючи його природу. Змінюються не окремі інституції, а набуває трансформації саме суспільний договір між державою та громадянським суспільством, і залежно від ефективності цієї трансформації різняться процеси відновлення повесних суспільств. Війна значно трансформує культурні норми, цінності та національну ідентичність, формуючи нові соціальні реалії. Суспільство після війни може бути ще більш поляризованим і вразливим до авторитарних ідеологій, оскільки війна травмує суспільство й залишає відчуття ворожнечі та страху. Післявоєнний світ стикається з загрозою того, що авторитарні настрої продовжуватимуть проявлятися в політиці та суспільних відносинах, створюючи передумови для нових конфліктів. Однією з ключових характеристик «нових воєн» є активна участь недержавних акторів, таких як воєнізовані формування, повстанські групи, міжнародні терористичні організації або навіть приватні військові компанії. Існує тенденція розмивання кордонів між громадянськими і військовими силами, завдяки цьому недержавні актори хід часто мають неофіційну, нелегітимну

владу, але мають змогу суттєво впливати на військових дій. Сучасні соціологи приділяють багато уваги взаємовпливу війни на повсякденне життя, як війни впливають на людей, сім'ї, громади та соціальні інститути на мікрорівні. Вивчаються соціальні та психологічні наслідки війни, переміщення, травми, соціальні дислокації та трансформації соціальних норм і цінностей. Сучасна війна має гібридний характер, коли поєднуються традиційні військові дії з інформаційними кампаніями, кібернападами, економічними санкціями та підтримкою сепаратистських рухів. Конфлікт в Україні актуалізував питання національної ідентичності, патріотизму та соціальної згуртованості.

НОТАТКИ

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 105

Редактор: А. О. Бессараб
Технічний редактор: Ю. В. Бабич
Дизайнер обкладинки: Я. В. Зоська

Підписано до друку 27.02.2025 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 8,02. Наклад 300. Замовлення № 0325/220.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.